KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA
B. 459-61.

ספר מחברת מנחם

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

1 133351

ANTIQUISSIMUM LINGUAE

HEBRAICAE ET CHALDAICAE LEXICON

AD SACRAS SCRIPTURAS EXPLICANDAS

A MENAHEM BEN SARUCK HISPANIENSI

SAECULO DECIMO COMPOSITUM.

EX QUINQUE CODICIBUS IN BIBLIOTHECIS PUBLICIS LONDINENSI, OXONIENSI, HAMBURGENSI, VINDOBONENSI, ET BEROLINENSI EXSTANTIBUS SUMMA CUM DILIGENTIA EXSCRIPTUM

NUNC PRIMUM

EDIDIT BREVIQUE INTERPRETATIONE INSTRUXIT

HERSCHELLIUS FILIPOWSKIUS,

PRAEMISSA EDITORIS DE AUCTORIS VITA NARRATIONE

UNA CUM

SAM. D. LUZZATTONIS, PROFESSORIS PATAVINI, I. B. BLUMENFELDII GALICIENSIS ET EDITORIS

DE

RADICUM LINGUAE HEBRAICAE RATIONE COMMENTARIOLO.

EX AUCTORITATE

SOCIETATIS ANTIQUITATUM HEBRAICARUM.

LONDINI ET EDINBURGI, TYPIS H. FILIPOWSKII, A.M. 5614.
PROSTAT LONDINI APUD T. MADDENUM (8, LEADENHALL STREET)
ET LEIPSIÆ APUD K. F. KÖHLERUM.

MDCCCLIV.

מחברת מנחם:

הוא ספר הראשון אשר חובר
על שרשי לשון אבותינו לשון הקודש, ובתוכם גם מלות
הארמיות הנמצאות בדניאל ועזרא.

מאת הרב הקדמון האדיר בחכמה והגיון אביר המליצים וראש המשוררים

רבינו מנחם בן סרוק הספרדי

אשר חי בתחלת מאה השמינית לאלף החמישי לחשבון היצירה.

הספר הזה נדפס עתה ראשונה לפי חמש העתקות שונות הנמצאות בב״י בעיר
לונדון ואוקספורד האמבורג ווין ובערלין

ונוספו בו מקומות המקראות גם פירוש קצר המבאר מקומות הסתומים

מאת המעריך החכם השלם ר׳ צבי בן יחזקאל פיליפאווס קי.

וכל המקומות אשר הזכיר רש״י ז״ל בבאורו על הכ״ד ספרים את דברי ר׳ מנחם ז״ל
נכנסו בתוך המבאר איש איש על מקומו ועל דגלו.

בראש הספר ימצא הקורא הקדמה כוללת תולדות המחבר, והקירות מועילות אשר הקרו ואנו החכמים החיקרים
ר׳ שמואל דוד לוצאטו מפאדובה, ור׳ יששכר בער בלומענפעלד מבראדי, ובתוכם מלוא חפנים מאת המבאר.

נדפס בפקודת חברת מעוררי ישנים

לונדון

ועדינבורג

נדפס המפוחר להגניד ר׳ בני פיליפאווסקי.

בשנת חמשת אלפים שש מאות וארבע עשרה ליצירה

1854

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

מודעה

אל תתמהו אחי הנעימים על אשר אחרה הוצאות הספרים בדפוס ע״פ חברת מעוררי ישנים עד כה׳ ראשית הסבה היא, כי מאז נתיסדה החברה כבר עלתה הוצאת הכסף המצטרך לקנין הכתבי יד או להעתקתם, ולהביאם לדפוס, על ההכנסה. ע״כ קשה עלינו הדבר בתחלה להוציא מכח אל הפועל כאשר יזמנו, זכרו נא עד כמה יגיעו כל ההוצאות. א׳ נסיעתי לחכמי ארץ אשכנז. ב׳ הדפסת המודעות אשר שולחו על פני הארץ. ג׳ קנין אותיות עבריות ודברים זולתיים המצטרכים למלאכת הדפוס. אשר בארץ הזאת יעלה מחירם עד למעלה. ד׳ קנין כתבי יד ישנים. ה׳ שכר המעתיקים שונים. ו׳ שכר הפועלים בדפוס. ז׳ קנין הנייר וכאלה׳ הסבה השנית היא. הכנת הכ״י לדפוס. כאשר תראו מהקדמת הספר הזה כי קשתה ההכנה עד למרבה. ועל כל אלה הנה העדר הפועלים בדפוס לשון עברי היה בעוכרינו. כי במדינה הזאת אך אחד בעיר לא נמצא ותמיד יש לבקשם מארץ אשכנז או פולין, והם גם הם לא ידעו בטיב המלאכה, ועלי ללמדם הכל על נכון. ופעמים רבות יש לי לעזרם במלאכתם בידי ובאצבעותי. ודעו נאמנה כי רק מאהבתי הרבה והעזה להיטיב לבני עמי בהוצאות הספרים הנכבדים כתובי ידי קדמונינו, באתי עד הלום, והעמסתי על צוארי נטל כבד. וידעתם כמו ידעתם כי לא לבצוע כסף יצאנו, כי מי הוא האיש בדור הזה אשר לשון העברי משתכח מיום אל יום, מצא און לו בהדפסת ספרי העברים, מי יחוש ומי ידאג להם? אמנם כאשר תרבו למצוא תומכים לחברה כן הספרים יפרצו לרוב׳

מחיר כל י״ו דפים מן ספר המחברת הוא ז׳ וחצי פענס (חמשה גוטע גראשען) להיות ארכו ורחבו הוא יותר מן המדה אשר הושמה במודעה.

בעוד שני ירחים תקבלו בעז״ה את ספר מצרף לכסף מאת החכם ר׳ עזריה האדומי בעהמ״ח ס׳ מאור עינים, ושם תשמעו דברים ערבים אשר לא שמעתם עד היום הזה. תבניתו תהיה כתבנית ספר העבור. ואחריו יצא לאור ספר דונש עם הכרעת רבינו תם. ועתה הנני משתחוה לפניכם ואומר שלום׳

הכו״ח פה עדינבורג בארץ סקוטלאנד בחד״ש זיו שנת תרי״ד לפ״ק.

צבי בן יחזקאל פיליפאווסקי.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

The Hebrew Antiquarian Society

FOR PUBLISHING

THE MOST ANCIENT AND MOST IMPORTANT HEBREW MANUSCRIPTS HITHERTO YET UNPRINTED.

Members of the Committee.

THE REV. DR. ADLER. 18.
BENISCH, A. DR. 18.
DUKES, LEOPOLD, 24.
FILIPOWSKI, H., Edinburgh.
GOLDSMID, AARON, 18.
GREEN, A. L. REV. 18.
GUEDALLA, H. 18.
ISAACS, D. M. REV. 17.
KISH, JOSEPH, 18.
LEMPART, L. 18.
PICCIOTTO, MOSES, 18.
RAUSUK, S. 18.
SCHILLER, DR. REV. 20.

Corresponding Members.

CARMOLY, DR. 6.
FRANKEL, Z. DR. 4.
GEIGER, ABR. DR. 4.
LUZZATTO, S. D. 21.
MUNK, S. PROF. 25.
RAPOPORT, S. Chief Rabbi, 23.
SACHS, MICHAEL, DR. 3.
ZUNZ, LIPMAN, DR. 3.

Ordinary Members.

Adler, B. M. 9.
Adolf, W. 3.
Adrian, Prof. 10.
Anger, D. Prof. 16.
Ansell, Abr. 9.
Ashenheim, J., Edinburgh.
Ashenheim, L., Falmouth.
*Asher, Ad. 3.
Beer, B. Dr. 8.
Berend, Koschm. 14.
Bertheau, Prof. 11.
Bick, Alex. 5.
Bondi, I. A. 8.
Bonn, Joseph, 13.
Bram, Dr. 3.
Breuer, G. Dr. 24.
Busch, I. I. 24.
Cahn, S. 22.
Caro, M. I. 4.
Cassel, D. Dr. 3.
Cohn, Alex. Abr. 14.
Cohn, Laz. Sams. 13.
Cohn, Louis, 18.
Cohn, Ph. Abr. 9.
Ehrlich, M. 4.
Enoch, Dr. 1.
Ewald, H. Prof. 11.
Fischel, D. G. 23.
Franklin, Isaac, 20.
Freidberg, Abr. 25.
Frensdorf, Dr. 14.
Freund, W. Dr., Edinr.
Friedenthal, M. R. 4.
Fürst, Julius, Dr. 16.
Goldenthal, Prof. 24.
Goldschmidt, M. B. 9.
Goldzieher, A. S. 13.
Gugenheimer, Dr. 24.
Gumbiner, Dr. 3.
Günsburg, C. S. Dr. 4.
Haabrücker, Dr. 12.
Heymann, A. H. 3.
Hoeck, Prof. 11.
Jacobs, J. L. 15.
Jellinek, Preach. 16.
Joel, Joseph, 18.
Kallir, Meier, 5.
Kaufmann, I. 9.
Kirchheim, Raphael, 9.
Knoepfelmacher, 24.
*Landau, M. I. 23.
Landsberg, M. 3.
Lelewel, J. Prof. 6.
Levy, I. A. Rev. 18.
Levy, M. A. Dr. 4.
Levy, Moses, 18.
Loewy, A. Rev. 18.
Lieben, Kalman. 23.
Lindenthal, I. L. 18.
Macdonald, W. B.
Magnus, E. D. Dr. 4.
Magnus, M. 3.
Manheimer, Dr. 24.
Meisels, Chief Rab. 7.
Meyer, Dr. Ch. Rab. 14.
Michael, M. S. Dr. 13.
Middeldorpf, Dr. 4.
Movers, Prof. 4.
Münch, Baron, 24.
Petermann, Prof. 3.
Petersen, Prof. 13.
Philipsohn, L. Dr. 19.
Polak, Gabriel, 2.
Roediger, Prof. 12.
Rosenthal, L. 14.
Sachs, Senior. 3.
Samuel, Sampson, 18.
Sänger, M. 24.
Schiff, Wolf. 4.
Sequerra, S. 18.
Solomon, Henry, 18.
Schmelkes, M. 23.
*Sommerhausen, Dr. 6.
Stern, S. G. 24.
Stern, M. E. 24.
Veit, M. Dr. 3.
*Warburg, W. 1.
Weiler, Abr. 9.
Wiener, M. Dr. 14.
Young, Rob., Edinburgh.

1 Altona.	2 Amsterdam.	3 Berlin.	4 Breslau.	5 Brody.
6 Brussels.	7 Cracow.	8 Dresden.	9 Francfort a M.	10 Giessen.
11 Gottingen.	12 Halle.	13 Hamburg.	14 Hanover.	15 Hull.
16 Leipsic.	17 Liverpool.	18 London.	19 Magdeburg.	20 Manchester.
21 Padua.	22 Paris.	23 Prague.	24 Vienna.	25 Wylkowyszki.

PUBLISHER, JAMES MADDEN, 8, LEADENHALL STREET, LONDON,
Where Prospectuses are obtained and Applications made.

[Those members marked thus * have since departed this life.]

TESTIMONIALS

AND LETTERS OF APPROBATION

BY MOST EMINENT MEN.

No. 7707.

OFFICE OF THE CHIEF RABBI,
London, Nov. 7, 5614.

H. Filipowski, Esq., Edinburgh.

Dear Sir — In reply to your letters of the 10th and 31st ult., I beg to state, that as I received your book on יום טוב during which I was fully occupied, I had but little time for perusing it. This circumstance has caused my answer to be delayed. I of course strongly approve of the work; but with regard to your request, that I should send you an הסכמה to prevent others from reprinting it, I must say, that I consider it either unnecessary or useless; unnecessary for those who have regard to justice, and useless for those who would otherwise disregard your rights. Such men would not be deterred by my prohibition. I herewith return the work, with my thanks for its perusal, trusting that your labours will be rewarded by success.

I remain, dear Sir, your faithfully,

N. ADLER, Dr.

I subscribe to one copy of those works which are mentioned in the Prospectus of the Hebrew Antiquarian Society.

N. ADLER, Dr.

London, 14th April, 5611.

GUTACHTEN MEHRERER GELEHRTEN.

ouvrages hebraïques et arabes enfouis encore dans les manuscrits. Votre Société a bien compris la nécessité d'une semblable entreprise pour sauver les productions utiles aux études savantes. Je vous félicite de la participation active, que vous y prenez.

Recevez les salutations et le sentiment de votre affectueux.

Bruxelles, 22. Mai 1851.

JOACHIM LELEWEL.

1). אם רבים מספרי קדמונינו ז"ל הוחקו בעט ברזל למשמרת, רובם נשארו זער שם זער שם בכתובי יד אשר כרקב יבלו כבגד אכלו עש. על כן ראוי לכל איש ישראל לסמוך ידי חברת מעוררי ישנים להחיות רבי' מישני עפר ואפר והיו לפלטה גדולה, פליטת בית יהודה:

בבית מורשי יום ה' כ' אייר שנת התרי"א פה בריססל הבירה. אליקים כרמוכי.

2. Mon cher Monsieur Filipowski.

Vous me faites part de la belle entreprise littéraire, qui se propose d'éditer les

die kräftigste Unterstützung aller Freunde der Literatur.

Frankfurt a. M., 29. Mai 1851.

Professor Molitor.

6. Ich kann mich dahin aussprechen, dass ich in dem Interesse der Wissenschaft die Förderuug des beabsichtigten Unternehmens empfehlungswerth finde.

Giessen, den 6. Juni 1851.

Professor Umpfenbach.

7. Unter den für die Herausgabe in Absicht genommenen Schriften befinden sich manche sehr schätzbare Werke, um deren willen das Unternehmen aller Förderung verdient.

Giessen, am 6. Juni 1851.

A. Knobel,
Dr. und Prof. der Theologie.

8. I willingly subscribe for the Library of our University to one copy of each work that may be published by the Hebrew Antiquarian Society of London.

Giessen, 7. Juni 1851.

Professor Adrian,
Librarian to the University.

9. Ich unterschreibe gern zur Unterstützung der Herausgabe dieser nützlichen wissenschaftlichen Schriften.

Göttingen, 12. Juni 1851.

Heinrich Ewald,
Dr. und Prof. der Theologie.

10. Dass die Herausgabe werthvoller Handschriften ein sehr verdienstliches Unternehmen ist, und die Unterstützung Aller, welche dazu im Stande sind, verdient, versteht sich so sehr von selbst, dass es fast überflüssig ist, durauf besonders aufmerksam zu machen.

Professor M. A. Stern.

11. Ich unterzeichne gern für die königliche Bibliothek auf ein Exemplar.

Professor Hoeck.

12. Der Herausgabe der angekündigten Schriften sehe ich mit Verlangen

3. Es muss jedem Freund der jüdischen Literatur herzlich willkommen sein, dass sich in England eine Gesellschaft מעוררי ישנים gebildet hat, welche beabsichtigt, die seltenen Werke der alten jüdischen Gelehrten in verschiedenen Fächern der Wissenschaften durch den Druck ans Licht zu fördern; und ist es sehr zu wünschen, dass dieses herrliche, grossartige Unternehmen, mit vielen Kosten verbunden, durch zahlreiche Subscribenten unterstützt werde; ich subscribire auf ein Exemplar von jedem Werke.

Frankfurt a. M., 27. Mai 1851.

B. M. Adler.

4. Das Unternehmen einer Gesellschaft, welche sich in London zu dem Zweck gebildet hat:

Aeltere handschriftliche Werke in hebräischer Sprache,

welche zum Theil seit Jahrhunderten in Büchersammlungen vergraben, der Gelehrten-Welt selten zugänglich sind, drucken zu lassen und somit für die Zukunft zu erhalten und zugleich deren Benutzung zu verallgemeinern, verdient die erste Aufmerksamkeit aller Freunde der Literatur, und jeder, welcher auch ohne den bezeichneten Werken seinen Fleiss zuzuwenden, das Unternehmen unterstützt, darf versichert sein, ein sehr verdienstliches Werk zu fördern, indem die gedachten Handschriften überaus reichen Stoff für Geschichtskunde und für viele Zweige der Wissenschaften darbieten. Es sollte mir zur Genugthuung gereichen, durch diese meine Bevorwortung etwas zur Würdigung der Sache beigetragen zu haben.

Frankfurt a. M., 29. Mai 1851.

Dr. J. M. Jost.

5. Das Unternehmen der Gesellschaft in London, die sich zur Aufgabe gemacht, die alten Manuscripte der hebräischen Literatur dem Untergange zu entreissen, ist von der allerhöchsten Wichtigkeit, und verdient nicht bloss den Dank, sondern

לקבל את כל ספר אשר יצא לאור הדפוס ע״י החברה הנ״ל. האנובר ט״ז סיון לסדר ולפרט בכתבים ולא יצאו. אליעזר ראזענטהאל

17. Das Unternehmen, schätzbare Werke der alten jüdischen Literatur der Vergessenheit zu entreissen, verdient gewiss jede mögliche Unterstützung, und zu diesem Zwecke empfehle ich das Streben der חברת מעוררי ישנים Freunde jüdischer Wissenschaft nachdrücklich.

Altona, כ״ג סיון תורה לפ״ק

J. Ettlinger, Oberrabbiner.

18. Dass jeder denkende Israelit das in Rede stehende Unternehmen freundlich begrüssen und nach Kräften unterstützen würde, steht um so mehr zu erwarten, da die Gegenwart für die hebräische Literatur leider wenig oder nichts thut. — So wollen wir denn bei den geliebten und theuren Todten suchen, was wir bei den Lebenden nicht finden! Bei so bewandten Umständen ist ודורש אל המתים nicht nur keine Sünde, sondern ein — Verdienst.

Hamburg, am 1. Juli 1851.

Dr. G. Salomon.

19. Dem Wunsche, dass dieses Unternehmen im vollen beabsichtigten Umfange gedeihe, füge ich meine Subscription auf ein Exemplar hinzu.

Magdeburg, 7. Juli 1851.

Dr. Ludwig Philippsohn.

20. Mit der Stiftung des Vereins zur Herausgabe jüdischer Werke, der in London zusammengetreten, ist der jüdischen Wissenschaft ein Asyl gegründet. Hoffentlich wird der Gedanke von sich bedeutsam genug erscheinen, um auch die Theilnahme derjenigen unter unsern Glaubensgenossen sich zu gewinnen, die nicht selbst die Pflege jüdischer Literatur sich zur Aufgabe gemacht, der geringste Tribut, den ein ehrwürdiges, von Denkmalen geistiger Betriebsamkeit reiches Alterthum von der Nachwelt fordern darf, ist wohl der, dass diese nicht mit den Mitteln karge, durch die es möglich wird, jene dem Mo-

entgegen; wenn es mir erlaubt ist, in Beziehung auf die Herausgabe einen Wunsch zu äussern, so möchte ich der Erwägung der Herausgeber anheimstellen, ob nicht auf irgend eine Weise, durch Anmerkungen oder Uebersetzung ganzer Abschnitte oder schwieriger Stellen, der hebräische Text einem grössern Kreise christlicher Gelehrten zugänglicher gemacht werden könnte. Ich subscribire hiermit auf ein Exemplar.

Göttingen, den 12. Juni 1851.

D. E. Bertheau,
Dr. und Prof. der Theologie.

13. Die Rettung der Schätze jüdischer Literatur aus dem Moder der Vergessenheit, ist ein so verdienstliches Werk, dass ich die Unterstützung desselben Allen, welche für die geistigen Interessen Israels Sinn und Herz haben, nicht dringend genug empfehlen kann. Ich subscribire mit Vergnügen auf ein Exemplar.

Hannover, 15. Juni 1851.

Dr. Sam. Meyer,
Land-Rabbiner.

14. Indem ich dem sich so sehr von selbst empfehlenden Unternehmen, die noch ungekannten Schätze der jüdischen Literatur der Vergessenheit zu entreissen, das beste Gedeihen wünsche, subscribire ich mit Vergnügen auf ein Exemplar.

Hannover, den 15. Juni 1851.

Dr. M. Wiener, Oberlehrer.

15. Ich nehme gern jährlich ein Exemplar.

Dr. Frensdorff.

16) גם אנכי אעשה חסד עם החיי׳ ועם המתי׳ עם החיי׳ המה אוהבי החכמה ודורשי המדע. ועם המתים הלא המה חכמינו ז״ל אשר היו לפני כמה מאות שנה, והשאירו לנו משכיות חמדה דברי חכמה ודעת, והמה בכתובים טמונים ושפונים בבתי עקד הספרים, ועצורים ועזובים בארמנות שרים, ולא נפוצו מעיני חכמתם עד היום הזה, לכן הנני חותם את שמי בין המנוים לחברת מעוררי ישנים, אשר שמו פניהם להוציא ממסגר אסיר ולהחיש מפלט ליתר הפליטה הנשארת לנו מספרי חכמי ישראל ז״ל: חבר אני כאחד מהם

der der Verwesung oder dem Dunkel der Bibliotheken zu entreissen, um im Sonnenglanze der Wissenschaft erhellt nur erhellend zu leuchten.

Ich subscribire auf ein Exemplar der von der Hebrew Antiquarian Society zu veröffentlichenden Sammlung.

Berlin, 8. Juli 1851/5611.

Dr. Michael Sachs.

21. Dass obgedachter Verein löblich ist, und der hebräischen Literatur eine nützliche Vermehrung durch denselben entstehen wird, bescheinige ich hiermit.

Berlin, 10. Juli 1851.

J. J. Oettinger,
Rabbinatsverwalter.

22. Seit vierunddreissig Jahren arbeitend auf dem Felde der jüdischen Literatur rufe ich den Beförderern und Mitarbeitern zur Herausgabe alter werthvoller Werke ein herzliches

Glück auf! ברוכים תהיו!

zu, und subscribire auf ein Exemplar im Prospect angegebener Schriften.

Berlin, 10. Juli 1851.

Dr. L. Zunz,
יום טוב ליפמן צונץ

23. Zur Unterstützung dieses nützlichen Unternehmens subscribire ich gern auf ein Exemplar der im Prospect angegebenen Werke.

Berlin, den 25. Juli 1851.

H. Peterman,
Dr. und Professor.

24) שוש תשיש נפשי ויגילו עמי כל המבקשים לדובב שפתי ישנים ישנים הצפונים שפוני טמוני חול. כי קמו היום והתעוררו אנשים הכמים ונדיבי לב בארץ אנגלטירה. מעוררים את האהבה לחכמת ישראל. מעוררי ישני עפר ' הלא המה ספרי חכמי ישראל, זכרם לחיי עד. ספרים עתיקי יומין, אשר מכסה עתיק עליהם, כי המה רק בכתובים וגם רקובים. אבק יורה עליהם ועש יאכלם, ועתה באו והתעוררו האנשים האלה, הישרים בלבותם, להחיותם מערמות עפר, מעפר יקימום וירימום בל ירמו עוד תולעים, ובין נדיבי עם אלהי אברהם — המתנדבי' בעם מחוקקי ישראל וסופריו יאספו וישבו. האח זה היום שקויתי מצאתי! כי כל היום אמרתי אל לבי לאמר: מי יתן והארץ אשד עד הנה אמרה רק "עת לכנס" גם תאמר "עת לפזר" ואני תפלה: אל יבטלו המעוררין. ותהי משכרת האנשים המעוררים האלה שלמה ולמען כתבם ספרי מתים יכתבו בספר החיים. ומי יתן ויארחו רבים לחברה את בעלי החברה הנכבדה ההיא, ויצאו לישעם בהתעסקות מצוה רבה כזו. לקיים דברי המתים בל ילכו לשמיון. לקיים דברי חכמים אשר כבוד הנחילונו בגוים. מי יתן אשר גם עשירי ישראל יתנו אל לבם להעשיר גם את ספר ולשון ישראל ועל פליטת סופריהם יהמו נא רחמיהם: מי יתן ויחשבו מחשבות להשיב ולהוציא לאור את הספרים הנדחים באפלה מנודה בבתי אוצרות הספרים. מי יתן יראו ויקחו מוסר מעיני ישראל המבינים בספרים, אשר האף אמנם ממה ידם מאד, בכל זאת ידם נטויה תמיד לצאת לישע כל סופר וספר מועיל. מי יתן ורבים יראו ממני הדל בעמי וכן יעשו גם המה לכתוב ידם לה', ולחתום ספר לקחת בכסף מלא הספרים היקרים אשר יוציאו בעלי החברה הנכבדה הנ"ל, כפי הרשום בכתב המודעה, כאשר אנכי עושה היום, אני הצעיר הכותב וחותם פה בערלין היום יום ה' כ"ד תמוז שנה לא תאבד תורה לפ"ק.

שניאור זקש Senior Sachs.

25. Das in Rede stehende Unternehmen, wenn es tüchtig ausgeführt wird, ist so wichtig für die Förderung der Wissenschaft, dass es alle Empfehlung und Unterstützung verdient. Ich subscribire auf ein Exemplar.

Halle, den 4. August 1851.

Dr. Rödiger.

26. Mit der grössten Bereitwilligkeit unterstütze ich ein Unternehmen, das für Förderung und Verbreitung der Kenntniss der jüdischen Literatur von Bedeutung ist. Die Herausgabe werthvoller und kostbarer hebräischer Handschriften ist gerade in unserer Zeit von grosser Bedeutung, und ich unterzeichne daher nach meinen Kräften auch auf ein Exemplar.

Leipzig, 5. August 1851.

Dr. Julius Fürst.

27. Zur Förderung eines so wichtigen Unternehmens gern die Hand bietend, unterzeichne ich auf ein Exemplar.

Leipzig, 8. August 1851.

Prof. D. Anger.

31) ברוך ה׳ אלקי ישראל אשר נתן כואת בלב חכמים ידעי בינה לעתים · ועיני ראות אבני המד ופנינים יקרים נערכים מחכמינו ורבותינו הקדמוני׳. המטונים מאז עד היום באוצרות החומות הם היכלי הספרים · ואין רואה אותם כי אם אחד מעיר, יצאו עתה לאור ע״י חברת אנשים הרחוקים זה מזה הרבה במקום · אך קרובים ברוח ולב, ומהם היושבי׳ ראשונ׳ במלכות החקירה בלונדון ואוקספורד אשר שם הזהב הטוב וכסף הצרוף מכמה קדמוני׳. בספריהם ומעשי ידיהם שנכספים ונאספים שם למרבה · ומשם יצאו והיו לנחלים נובעים ומביעים אמירים להשקות את בני ישראל ותחי נפשם. ובשמחת לב חתמתי את שמי לקחת כל אשר יודפס מהם ע״י המשגיחים ההם במחיר הקצוב · יום ג׳ כ״ח מנחם אב תורה לפ״ק פה פראג.

שלמה יהודה ליב כהן רפאפורט.

32. Wenn auch die Zeit der Hebraischen Literatur leider nicht günstig ist; so bittet doch dieses Unternehmen einen antiquarischen Werth, und veranlasst mich auf ein Exemplar zu subscribiren.

Prag. 27 August 1851.

M. I. Landau.

33) גם אני לא אחשוך ידי הרפה. לקחת כל אשר יודפס איה״ש מאנשים גדולים חקרי לב עשרת תפארת ישראל.

קלמן ליעבן סופר פה פראג.

K. Lieben.

34. Auf ein Exemplar für die Bibliothek der hiesigen Religions-Schule subscribirt, am 4 September 1851, Wien.

G. Breuer, Dr.

35. Die Herausgabe schätzbarer hebraischer Handschriften, welche der Verein in England חברת מעוררי ישנים betitelt, in Aussicht stehet, verdient von jedem Freunde der hebraischen Literatur mit freudiger Theilname begrüsst und unterstützt zu werden.

Wien, am 8 September 1851.

Lazar Horwitz, Rabbiner.

36. Mit Freuden schliesse ich mich der Obigen an, mit dem Wunsche, dieses äus-

28. Es verstehet sich von selbst dass ein Unternehmen wie das vorliegende von jedem Freunde des hebraischen Alterthums mit Freuden begrüsst zu werden verdient, um so mehr es zu erwarten ist, dass die geehrten Herren, welche das Comite bilden, eine Vielseitigkeit in der Auswahl der abzudruckenden Werke vorwalten lassen werden, damit nicht der eine oder andere Wissenszweig auf Kosten der anderen in Nachtheil geräth. Auch wird bei dem Abdruck gewiss auf die sorgfältigste Vergleichung der irgend zugänglichen Handschriften gesehen werden; da viele selbst im Rufe der Genauigkeit und Vollständigkeit stehende Handschriften zum Theil Lücken und Mängel haben, wie ich mich erst neuerlichst wieder in England überzeugt habe; Unter diesen Erwartungen und Voraussetzungen subscribirt mit Vergnügen auf ein Exemplar.

Dresden, 21 August 1851.

Dr. B. Beer.

29) הנה בהיותי יושב בבית המדרש של שם הגדולים חכמי פראג · שמעתי בצדק דבת רבים מגור מסביב · עשות ספרים הרבה אין קץ · כל אחד ואחד בונה במה לעצמו לכבוד עצמו הוא דורש · אך בכל זאת תועלת המה היה לנו ע״י חבורים האלה · כי ראינו בימינו שאין זה הדרך לקיום תורתנו ולקיום הדר חכמינו · ובדרנו מסלה אחרת לרדוף אחרי חכמת הקדמוני׳, שרוב חבוריה עוד בכתובים המה · לכן מי שהוא אוהב התורה והחכמה אלקי באמת ואמונה ישמח ויתמך במתנת חלקו כאשר חלק לו אלקים להיות סעד וחבר לחברת שוחרי טוב · למען יבאו לאור עולם חבורי הגאונים שעל ידיהם יאמת בגלותנו דברי תורתנו הקדושה ואתם תהיו לי ממלכת כהנים · ואף שאוהב אני מעודי עד היום הזה להיות נחבא אל הכלים · אמרתי היום אשריך כלים שיצאת במהרה · ובמקו׳ שאמרו לחתום אי אתה רשאי שלא לחתום · לכן חתמתי ליקח אחד מחבורים כמו שיצאו לאור · דרעודנן. זעירא דמן חברייא

יונה לבית באנדי

30. Auch ich trete mit Freuden diesem Vereine bei, der die trefflichsten in dem Boden der jüdischen Literatur verborgenen Blüthen hervorzurufen verspricht.

Dresden, 25 September 1851.

Dr. Z. Frankel.

42. Mit der grössten Bereitwilligkeit schliesse ich mich diesem verdienstlichen Unternehmen an, und würde es mich herzlich freuen, wenn ich mich demselben auch sonst wie förderlich zeigen könnte. Ich übernehme ein Exemplar.

Wien, d. 15 September 1851.

MANHEIMER, Prediger.

43) כעת יאמר ליעקב מה פעל אל פעלו החכמי׳ הקדמונים בימי קדם . ע״י התעוררות אשר העיר ה׳ את לב חברת נגידים ונבונים אשר בשם חברת מעוררי ישני׳ יכונה ועתה גם אני אהיה חבר לחבר׳. ואחתום שמי לקחת ספר אחד מכל הספרים אשר ידפיסו ׳ במחיר אשר יושת עליו . וויען ה״י אלול שוש אשיש לפ״ק

ישראל קנעפפלמאכער

מוכרי ספרים בחנות עדל׳ פ׳ שמיד .

44. Freudig begrüsse ich die Aussicht, durch welche uns das Erscheinen wichtiger Werke des mittelalterlichen jüdischen Schriftthums verheissen wird; möge dem Unternehmen die ihm gebührende Ermuthigung zu Theil werden; Der Erwerb dieser Schriften sowie die Förderung des Unternehmens ist für mich eine Pflicht. Ich subscribire daher auf ein Exemplar.

Breslau, 18 September 1851.

Dr. ABRAHAM GEIGER.

Rabbiner der hies. Israeliten-Gemeinde.

45. Auch ich subscribire mit Vergnügen auf diese höchst interessante Werke und wünsche dem Unternehmen den glücklichsten Erfolg.

Breslau, d. 19 t. September 1851.

Dr. C. S. GÜNSBURG.

46) יורדי ים באניות . ילכו אל ארץ מרחקים . לרשת גבעות הנשאו׳ אשר עפרות זהב להם ולחצו׳ כסף ׳ בצורות יאורים יבקעו יהפכו משרש הרים לחפור ולחפש אוצרות כסף ומכמני זהב . גם ירדו תהומות לשאוב פנינים ׳ הלא ברבות זהב כסף ופנינים יגרע ערכם׳ יקרותיהם [זעלטענהייט] הוא משכם . אם ירדו ויפרוצו יאבדו ערכם ׳ איכה יועם אז הכסף . ישנא הכתם . לאפס וההו נחשבו (מ״א י׳ כ״א) אך נחמדי׳ מזהב ומפז הכמת תורת אל חי . כסף לא ישקל מחירה וכל חפצים לא ישוו בה ׳ מאות ואלפים שנים עברו חלפו והלכו למו ׳ וספרי הקדמונים יתמידו אין חליפות להם . ספרי הרמב״ם ורבינו סעדיה גאון (וכדומה להם) לא

serst lobenswerthe Unternehmen möge die gehörige Unterstützung finden.

Wien den 9 ten September 1851.

Prof. Dr. GOLDENTHAL.

37. Für die k. k. Bibliothek auf ein Exemplar subscribirt,

FHR. VON MÜNCH HOFRATH.

38) מה נכבד היום בהגלות נגלות כבוד ישראל לעיני כל העמים . מה נכבד היום אם יצאו ספרי הקדמוני׳ לאור אשר היו לעינים לאנשי דורם ולדורות אחריהם כעת העיר ד׳ לב חברת נגידים וחכמים בארץ ברשניא אשר שם חברת מעוררי ישנים יעלה על ראשם להוציא לאור אחד אחד ספרי הקדמונים ויד כל אדם ביקר לחתום בו כעת יאמר ליעקוב : גם לך חכמי׳ ונבוני׳ ככל העמים ללשונות׳ בארצותם ׳ בחפץ לב אני חבר לחברה הוא׳ואחתו׳ שמי לקחת ספר אחד מכל הספרי׳ הנדפסי׳ במחיר אשר יושת עליו ׳ וויען ט״ו אלול תרי״א לפ״ק .

יהודה המכונה ליב דוקעס איש פרסבורג .

39) גם אנוכי אהיה כאחד מן התומכים את חברת מעוררי ישנים ומקבל עלי ליקח בכסף מלא את כל אשר יצא מתחת המכבש ע״י המעוררים הנזכרים ׳ זלמן בן מו״ה

גאטטליב ן׳ כובב טוב נב״ת שטערן

Wien, 14 September 1851.

S. G. STERN.

40) נדרשתי לאשר שאלוני ולאשר בקשוני נמצאתי בחדרות לבב להיות חבר לשותרי הטוב והתושיה ולבוא לעזרת ה׳ בגבורים ה״ה חברת מעוררי ישנים בעיר רנתי לאנדאן . ולקחת מכל אשר יצא בדפוס איה״ש . ויהי נועם ד׳ עליהם ומעשה ידיהם יכונן .

מענדל בר״מ שטערן

Wein, 14 Sept. 1851.

M. E. STERN.

41) אך טוב לישראל . ממרת הפץ חברת מעוררי ישנים . כי ספרי הקדמונים המה מחוקנים ׳ מדעת זקונים . וחזקה על חברי׳ וזקנים שלא יוציאו מתחת ידם דברים שאינם מהוקנים ׳ לכן גם אנכי אהיה אחד מן המנוים לקחת הספרים אשר יודפסו במחיר אשר יושת עליהם . אור ליום ב׳ נצבים תרי״א לפ״ק בעיר מלוכה ווינא

דוב בערוש מייזלש האב״ד קרקא יע״א

מתנורר בעיר הנ״ל ׳

BAER MEISELS, Babbiner.

ישנו את טעמם וריחם לא נמר׳ ספרים הרבה אין קץ חברו חכמים וגבונים אין מספר. מזמניהם עד עתה׳ אך בכל זאת דברי הראשונים עומדים וישורשו כדרבונות וכמסמרות נטועים. דור לדור ישבח מעשיה׳. תויהם לזכרון עול׳. קראו בשמות׳ עלו אדמות׳

אבל אהה׳ שארית מכתביהם טמון במחבא אוצרות הספרים (ביבליאטעק) נעלמו׳ לא ימצאו במשכנות השואפי׳ לדעת חכמה ולהבין אמרי בינה׳ נשכחו דלו׳ נעו׳ החבאו בחדרי בתי עקרי הספרים נין אבני חשך ואפל׳ ומי יוציא מתעלומה אור׳ נפשנו קוו למו. ישתוחחו ויערוגו׳ ומי ישקיט המיתהון. אכן לא אלמן ישראל. הנה נבוני זמנינו מקרוב באו, נועצו לב יהדיו לתת שילוחים אל ערי הממלכות, צירים אל קריות עליזות, בהם קבוצת כתבי יד מספרי הראשונים לא יחשכו כל תלאה, ישקצו כל עמל, ולכל חכלית יחקירו, לא ישקטו, לא ישליו, ולא ינוחו עד השיגו מאוינו, עד מלאו חפצנו, אחינו בית ישראל באה הצפירה הבוקר אור, בל יאמר עוד קטון יעקב ודל ישנם מקבצים את קדמוניות חכמינו עוד יאמרו בעמים. הלא עם ח.ם ונבון הגוי הגדול הזה. התאזרו בני עמי. כי פועל רם ונשגב פועל בימיכם, אל ירפו ידיכם מלחמכו, כי בגלל הדבר הזה יברך ה׳ אותנו בכל אשר נעשה ותחל השנה וברכותיה, ולאות ולעדות אחהום שמי לקחת ספר אחד כאשר יצא ממכבש הדפוס, וגם בפעם הזאת קבלתי ספר ונתתי כסף מחירו, ברעסלויא יום ב׳ כ״ה אלול תרי״א לפ״ק׳

מרדכי דוב במוהו״ר נפתלי ישראל זצ״ל.

47. Ich unterzeichne ebenfalls auf ein Exemplar der in Prospectus namhaft gemachten Werke.

Breslau, d. 23 September 1851.

Dr. Middeldorpf.

48. Ich unterzeichne gleichfalls auf ein Exemplar.

Breslau, d. 23 September 1851.

Prof. Movers.

49) אף אנכי אקבל בלי נדר מאת החברה מעוררי ישנים הספרי׳ הנדפסי׳ מהם לפי הרשימה חמשים בויגין לכל שנה. ואסלק מחירם כפי אשר יושת מהם׳

יום ב׳ נ׳ תשרי תרי״ב לפ״ק פה לייפציג׳

אלכסנדר ביק מבראד׳

50) גם עלי לקחת מאת החברה מעוררי ישנים הספרים אשר יוציאו לאור בכל שנה ואתן כסף מחירם כאשר יושת עליהם. יום ב׳ צום השביעי תר״ב פה לייפציג נשם הגביר ר׳ מאיר קאליר.

צבי מנחם פינילש׳

51) גם אנכי באתי עה״ח לקבל מן הספרים בכל עת שיצאו ממכבש הדפוס נגד תשלומי מחירם׳ ולראיה באתי עה״ח היום יום ב׳ צום גדליהו שנת ברית פה לייפציג.

נאום אברהם פריידבערג

Abraham M. Freidberg.

52) הנם הלום ראיתי אחרי רואי רבים וכן שלמים ראשי ואצילי ישראל עומדים צפופים ומשתחוים רוחים לבוא על החתום בחברת מעוררי ישנים. אמרתי מי ראה אלו יוצאים ולא יצא להרביץ חכמה ולהאדירה בתתי לכסף מוצא. אמנם צפיר אנכי בצעירים לא מזה ולא בן מזה כמעט נודע בשערים׳ שמי וזכרי הזה.

בריסעל בין כסא ולעשור לפ״ק,

הירש זומרהויזען

53) ב״ה לבי ובשרי ירננו וכליותי גיל תחנורנה׳ לראות כי קמו אנשי חיל בתורה וחכמה לחגור הדרשה, להציב יד לספרי אנשי שם אשר מעולם׳ לעורר בקול דופק מעשי ישני עפר הקדושים אשר בארץ החיים. ולהוציאם מסתר מסגרותם לאמר לאסורי ספריהם. צאו. ולאשר בחשכת אוצרי המדינות ממכתב ידיהם, הגלו. להשקות מים חיים הנובעים ממקור קדש מבאר חפרו גדולינו הקדמונים. לכן בכל חפצי אתאוה גם אנכי לשתות מים מהורים מבור בית לחם יהודה. ובכל לבי אסתפה בחברתם לאמר לדבק כי טוב הוא לעינים ונחמד להשכיל לאכל מפרים ולשבוע ממובם פרי קדש הלולים לה׳. כה דברי החותם בעד חברת תועלת׳ פה אמסטרדם בחדש השביעי בתרי״א לאלף הששי ליצירה.

גבריאל פאלק

54. *Paris*, 16, *Rue des quatre-fils (Marais), le* 30 *Janvier* 1852.

Monsieur — Je me fais un plaisir de vous exprimer les voeux que je forme pour la reussite de la HEBREW ANTIQUARIAN SOCIETY; et je vous autorise a joindre mon nom a la liste des approbateurs de cette societe que vous allez publier. J'ai l'honeur de vous saluer avec empressement,

S. Cahen,
Redacteur des Archives Israelites,
&c. &c.

a M. Filipowski
a Londres.

BESTELLUNGEN WERDEN ANGENOMMEN IN

Leipzig ... bei K. F. Köhler, Haupt-Commissionär.
Berlin .....Asher & Comp.
Brünn .....C. Winicker.
Breslau.....Max & Comp.—J. U. Kern.
Danzig .....S. Anhuth.
Dorpat .....E. J. Karow.
Frankfurt a. M. M. L. St. Goar.
Göttingen.....Dietrich'sche Buchhandlung.
Hannover .....Helwing'sche Hofbuchhandlung.
Hamburg .....B. S. Berendsohn.
Jassy.....A. Hennig.
Königsberg ...Borntäger'sche Buchhandlung.
Krakau.....D. E. Friedlein.
Krotoschin .....B. Behrend.
Mailand .....Tendler & Comp.
Mitau .....G. A. Reyher.
Moskau.....M. Arlt.—J. Deubner.
München .....G. Franz.
Nürnberg .....Korn'sche Buchhandlung.
Olmütz .....E. Hölzel.
Odessa ... bei L. Rudolph.
Paris.....A. Franck.
Pesth .....H. Geibel.
Petersburg ....Eggers & Comp.—H. Schmitzdorff.
Posen .....J. J. Heine.
Prag .....K. Andre.—Fr. Ehrlich.
Pressburg.....C. F. Wigand.
Riga .....J. Deubner.—E. Götschel.
Reval .....Kluge & Ströhm.
Stettin .....Nicolai'sche Buchhdlg. —L. Saunier.
Strassburg ....Treuttel & Würtz.
Triest .....Saraval's Buchhandlung.
Tübingen .....Laupp'sche Buchhandlung.—Fues.
Venedig .....H. Münster.
Warschau.....R. Friedlein. — H. Natanson.
Wien.....Braumüller. — Gerold & Sohn.
Wilna .....Th. Glücksberg. — J. A. Benjacob.

מבוא הספר ותולדות המחבר מנחם בן סרוק מאת המעריך.

בהחילי לכתוב תולדות המחבר אבי כל הוקרי לה"ק אודיעך קורא משכיל כי כבר הקדימני החכם החוקר ר' שמואל דוד לוצאטו בענין הזה בספרו הנחמד **בית האוצר** [לעמבערג ה' הר"ץ], בספר הזה הביא את כל אשר בא לידו, והעתיק כמה דברים הנמצאים בתוך המחברת מנחם, ועוד בספרים זולתו, והנה אין בדעתי להעתיק הדברים כלם מספר המחברת עוד פעם, אך אראך אוז המקום איה הם ומשם תבקשם ותשכיל דבר: אמנם הדברים אשר העתיק שד"ל מכ"י אחרים לא אחדל מתת להם מקום גם פה, ואוסיף איזה דברי' אשר שערתי בנפשי בלמדי וחקרי את הספר המשובח הזה בעת היציאי אותו לאור עולם, הן בנוגע לעצם הספר ומהותו, והן בנוגע למעשה המעתיקים אשר העתיקוהו בימים קדמוני' גם לא אכחד רחת לשוני מדבר דבר על אודות המעל אשר מעלו המעתיקים ההם במלאכתם, ובתוכם גם איזה מחכמי זמנינו אשר מהם בקשו להצדיק ומהם בקשו להרשיע את דברי מנחם, גם לא אסוג אחור מהביא מעט דברים מתשובת דונש המשיג את מנחם: ומהברעות רבינו יעקב תם הנלחם לו: ואלה דברי שד"ל בספרו בית האוצר דף י"ז ע"ב:

מנחם בן יעקב הספרדי ממשפחת סרוק היה הראשון אשר אסף כל מלות המקרא (גם הארמית שבדניאל ועזרא), ועשה מהם ספר שרשים: ובהקדמתו וגם בתוך הספר פירש ג"כ קצת מעניני הכמת הדקדוק ומדרכי הלשון והסינטאקס: הן אמת כי הוא מזכיר ספר פתרוני רב סעדיה: ונראה מדבריו של מנחם שהיה הספר ההוא כולל מלות לה"ק על סדר א"ב עיין שרש **הנ** בדף 68): והספר הזה (פתרוני רב סעדיה) נראה שהיה ביד דונש בכתבו השגותיו על רס"ג: כי כן המלות אשר עליהן הוא תופש את רס"ג מסודרות הן על סדר א"ב: אמתה, אהלים, מאירות (משרש ארה לדעת רס"ג) אב (גדלני כאב), אל, בעה (נבעו מצפוניו) בְּעָרָה, בקרת, בריחיה, גאיונים, גנובתי: גד (בָּגָד, לדעת רס"ג בא ההגר): דרה (אורדם): דבר, רם, הרות, הוה, זברני, זמת, זרים, זמירות, התה (מהתותיה): חסין, הרג, הלכאים, וכו': ואני תמה על קצת מחכמי הדור שראו **מחברת מנחם** ולא הביאו ספר זה ברשימת ספרי רס"ג: ויהי מה: נראה כי אותו ספר פתרוני רב סעדיה לא היה ספר שרשים ממש, אלא פתרון קצת מלות שהרש בהן רס"ג דבר מה, כעין ספרו על תשעים מלות שהוא מפרש מתוך לשון חכמים: ואולי ג"כ ספר פתרוני רב סעדיה איננו ממש מלאכת רס"ג, אלא אחרים לקטו מהעתקותיו ומפירושיו לספרי הקדש פתרון המלות ההמורות, שאם היה שבאמת עשה רב סעדיה ספר שרשים, לא היה זכרו נשכח מפי ראב"ע ושאר קדמונים: ומנחם בן סרוק הוא הראשון אשר העמיס על שכמו המלאכה הגדולה הזאת, לפיכך אין לתמוה אם מלאכתו רחוקה מאוד מן השלמות, כי לא יולד ליקסיקון בפעם אחת ועל ידי איש אחד, אבל המתחיל במלאכה כבר עשה יותר מכל הבאים אחריו, כי נקל להוסיף על מה שכבר נתחדש:

הנהה: מדברי אשר יבואו להלן במשך ההקדמה ירא כל משכיל ויבין כי לא כמשפט שד"ל משפטי: ונהפוך הוא כי כל המחברת נעשה בשלמות יתרה אשר לא נעשה כמוהו בכל ספרי ישראל מני אז ועד היום הזה: ומלבד אשר כל קורא מבין יראה את ידו החזקה של מנחם בכל אשר כתב, יזכר נא כי גם כל השרשים והבאורים אשר השיג עליהם החכם דונש בן לברט בן רורו של מנחם: כבר הצדיקם לעין השמש הגדול בענקים רבינו יעקב תם, והוכיח כי כלם כנים וברורים ואמתים: בנוים על אדני הדקדוק והמוסרה, ויתברר לו זה ממעט הדברים אשר אעתיק לפנינו לדמיון בבואי לדבר על דבר הריב אשר היה לדונש עם מנחם: **המעריך**.

בכל שרש המורה על ענינים שונים מנחם מודיע תחלה לכמה מחלקות הוא מתחלק, כלומר לכמה הוראות הוא משמש, ואח"כ הוא מביא קצת מקראות לדוגמא לכל אחת מההוראות ההן, על הרוב הוא מקצר הרבה, וכשהענין ידוע אינו מפרש כלום: אך בהזדמן לפניו פסוק קשה הוא נותן לב לפרשו, ולפעמים פירושיו חדשים וזרים

ומעידים על שכל מוליד ' וכבר הבאתי אחר מפירושיו בכרם חמד חמישי עמוד מ"ט כפי מה שמצאתיו מובא בגליון ראב"ע כ"י , ועכשיו שבא ספר מנחם לידי אעתיקהו בשלימותו , ודע כי הפירוש הזה איננו כתוב באחד מן השרשים אך הוא כעין תוספת שהוסיף המחבר בין אות לאות בין אות טי"ת לאות יו"ד ' [עיין כל הפירוש על פסוק לא תזרע כרמך כלאים וכו' בעמוד 105 במחברת] ' ואם כבר גליתי דעתי בכרם חמד הנז' שדברי מנחם בזה אינם נכונים בעיני , אך מכל מקום הם עדות על היותו דורש וחוקר , ומוליד סברות חדשות ' ובאמת יש פירושים כתובים ומפורסמים בשם חכמים אחרים אשר היו אחר מנחם , והם כבר כתובים בספרו ' כגון רד"ק הביא בשם אביו וכימיך דבאך : דבאך זקנתך ' הפוך מן דאבון נפש , כי ימי הזקנה ימי רעה ודאבון , וגיזיניוס הביא הפירוש הזה בשם ר' יונה , ורש"י ז"ל גם הוא פירש כן ' והנה מנחם קדם לכל אלה וזאת אשר כתב בשרש **דבא** עמוד 61 ע"ש] '

הנהה ' ובאמת לא ידחק בעיני לומר כי אבי הרד"ק לקח הפירוש הזה מתוך מחברת מנחם , ולא הזכיר את שמו , והרד"ק מבלי דעת העתיק הדברים מתוך ספר אביו ואמר כי לו המה ' והראיה כי גם רד"ק עצמו בשרש פ א ר הזכיר את מנחם בשם אביו וז"ל ' כל פנים קבצו פארור (יואל ב ו) שם כפול הלמ"ד ופירושו קבצו פאר ' שלא נשאר להם , על דרך וכבים אספו ננהם (שם ב י) כן פירש מנחם , ורונש פירש לשון ובשלו בפרור (במדבר יא ח) והאלף נוספת , ופירושו קבצו כל שחרות הפרור , ואאו"ל עזר לרונש בפירושו ואמר כי לא יתכן כדברי מנחם , כי הפרש יש בין אסיפה לקבוץ כי לשון קבוץ לא יתכן אלא על אסיפת דברים המפוזרים שיקבצם למקום אחד לפיכך לא יתכן כל פנים קבצו פארם שלא נראה , אך לשון אסיפה יתכן בזה הענין כמו ויאסף רגליו ' ויאסף אל עמיו ' אסף ידיך ' ולא יתכן לומר קבץ ידיך , ויקבץ רגליו ' עכ"ל ' ומזה יתברר כי אבי הרד"ק גם הוא שם עינו במחברת ' ומדי דברי בענין הזה לא אעלים מאת הקורא כי בנוסח האמבורג נמצא הכתוב כל פנים קבצו פארור גם בשרש פ ר מחובר עם ובשלו בפרור כדעת דונש ' וברור כי טעות גמור הוא שם כי כבר נזכר גם בנוסחת האמבורג בשרש פ א ר ' וגם שארי הנוסחאות יוכיחו על זה ' **המעריך** '

והנה ' רש"י ז"ל מביא פעמים רבות הדברים בשם מנחם , ואם כאן ובקצת מקומות אחרים השמיט את שמו , לא היה זה רע בימיו , שהיה ספר מנחם מצוי ביד כל אדם ' כי הוא לבדו ס' שרשים בימים ההם , וגם אחרי כן בצרפת לא היו להם שרשי ר"י חיוג ור' יונה בן גנאח הכתובים בלשון ערבי '

וכן רשב"ם בן בתו של רש"י כתב [בראשית יח טו] כי מלת כי שלפניה לא , ענינה אבל , וגם זה לקוח ממנחם , וכן מה שכתוב רשב"ם על והיה לך לאות על ידך [שמות יג ט] כבר אמרו מנחם בשרש ט ח '

בשרש אדם האריך מנחם לדבר על מ י יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ (קהלת ג כא) להוכיח שאין הפסוק משים ספק בהשארות הנפש , והביא ראיה מניקוד הה"א שהיא נקודה כאן כמשפט ה"א הידיעה ולא כה"א השאלה (ואחרי החזוק ראב"ע ואת שמו לא הזכיר) ' ועוד ראיה אחרת הביא והוא , כי דרך הלשון בשתי שאלות רצופות שתבא הראשונה בה"א והשניה במלת אם [הטובה היא אם רעה] ' אבל כאן באה ה"א בראשונה [העולה היא] וה"א בשניה [היורדת היא] ' ושתי הראיות האלה נראה כי הוא מנחם הרה אותן ' כי רבינו סעדיה בס' האמונות והדעות (מאמר ו' פ"א) פירש גם הוא המקרא הזה באופן שלא יצא ממנו ספק בהשארות הנפש , אך שתי הראיות האלה לא הביא '

וכאן ראוי להזכיר כי מנחם בהביאו ראיה כן מן הנקוד לא חשב שהניקוד נתן מסיני ' ושהנביאים נקדו ספריהם ' אבל הוא מיחס הנקוד אל הסופרים וזה לשונו , ועתה הואיל וקמיצו הסופרים העולה ולא פהחה וכו' , ועתה הואיל ולא החמיהו (פי' ולא נקדו בה"א התימה) הסופרים העולה והיורדת , הורונו ולמדונו כי רוח האדם עולה ורוח הבהמה יורדת ' ואחריו ר' יהודה חיוג בס' אותיות הסתר והמשך , בדברו על שרש אסף כתב אבל הסופרים מתקני הטעמים שמו וכו' , ובשרש יחל כתב שכן דרך מתקני הטעמים וכ"ו ' ובשרש ב ו א כתב והתקינו מכווני הטעמים וכו' ' ובשרש א ב ה כתב ויש כשמשימין מתקני הטעמים טעם הנלקחים ממין הנח העי"ן , בפ"א שלהם שהיא תחלת אותיות [כגון רצו מן רוץ] וטעם הנלקחים מחסר הלמ"ד בעי"ן שלהן שהיא האות השנית [כגון רצו מן רצה] להבדיל ביניהן ' הערים האלה ראוי להוסיפם על הערים שהביא ר' אליה בחור בהקדמת מסורת המסורה , נגד קרמות הנקוד ' עד כאן דברי החכם שד"ל ' ועוד אזכיר דברים מספרו הנכבד ברברי על ענינים אחרים , ועתה שמעני גם אני '

בכל ספר המחברת בחר מנחם לפרש כל שרש ושרש לפי הענין , אף כי פעמים רבות לא מצא לו עזר כנגדו ממקומות אחרים בכתבי קדש ' וכה

אמר בשרש **אבח** בהשיגו על ר׳ **יהודה** בן קריש, ויש בתורה מלין אשר אין להם דמיון לעמוד על גזרתם ודעת בנינם, אבל עניני המחזה (ר״ל ההגדה) וסדרי הדת יורו עליהם וימשכום ויהי כאשר ראו אנשי סברא ונלאו מצוא יסודות הלשון, ולא מצאו כח להשיג שרש המבטא ולעמד על עיקרם שינו המלים והחליפו האותיות והפכו הלשון אשר לא כדת׳ ״ ויוסף שם לאמר: הלמען העלמת פתרון **אבחת** ישחית מלה אחרת להוסיף עליה ולגרוע ממנה? כי מה יתרון בפתרון בהיות לו תוספת ומגרעת׳ תמורות והחפוכות; והפותרים ההמה יודעים כי אין קבוצת הלשון מצואה בספר תעודתנו, ואלו היתה הלשון שלמה אצלנו, כל אלה המלים אשר ירפאו היינו מוצאים אותם והשינום במרחבו׳ ועתה לא נמצאו כי נעתקו, העל כן בודאים על לשון הקדש, מרחיבים את הקוצר, ומרבים את המזער? וכן לא יתכן עד ישרה עלינו רוח ממרום׳ ובמקומות רבים אחרי הוכיחו אמתת פתרון איזה שרש יוסף לאמר׳ אפס כי המלה עומדת על עמדה ויסודתה, מאין תמורות, ומבלי חליפות׳ כמו בשרש **אזר** הביא מעט מן השרשים אשר בקשו פותרים אחרים להחליף אותיותיהם ולתקנם כפי דעתם, אמר וגם כה תקנו בפן יפקד עליה (ישעיה כז ג) סברו שהמלה הלופת אותיות, והחליפו יו״ד באל״ף וכן פתרו המלה (ר״ל כי רצו להמיר מלת יפקד במלת אפקד), ואין המלה כאשר יזמו ולא פתרונה כאשר דמו, ואם בוא יבוא הפותר בכל המלים אשר איננו משיג, ובהעלם ממנו שכל המלה למצוא פתרונה ולעמוד על עניניה, עד הגריעו אותה והחליפו אותיותיה או ספות על יסודה נמצאו מעמקיו מישור ונקלו התחתיו, וממצ׳א פתח לכל בודה. אבל המלה סדורה כדת וכתובה כמשפט׳ ועוד מצאתי להחכם האפודי בספרו מעשה אפוד כ״י בשם מנחם וו״ל: וכתב מנחם בן סרוק לדונש בן לברט, ואלו לא גלינו מארצנו, והיתה הלשון כלה נמצאת בידינו, כירחי קדם וכשנים קדמוניות ושבתנו בבזה במשכנות שאננות, אזי מצאנו כל דקדוקי לשוננו ומיני תוצאותיה. ועמדנו על גבוליה כי לכל עם ועם יש לה משקלת ודקדוק, רק אבדה מידנו יען כי רב העון ונעלמה ממנו, עקב כי גדלה האשמה מיום אשר נפלנו בגולה, ואחרי אשר היתה רחבה ונקשרת, נקצרה ונסתרה ותהי נעדרת. ועוד בתחלת מחברת בי״ת בדברו על טבע לשון הקדש בכלל, להורות כי כמה פנים למלות לשון הקדש, יאמר על המלים החמישיים כמו **שפרפר**: והם ששה עשר מלים אשר נמצאו בלשון עברית אך בפלטת ספרי הקדש וכתבי אמנה. ואלו קפאו ניני ישורון על שמריהם, ולא גלו מגבולם ולא טעמו טעם גולה, נמצא בשפתם כהנה וכהנה. ומה כח המלקט אשר סר מעליו צל הממלכה, ושכל מליצת מחוקקיה, להשיג ענין, ולבנות בנין, ולא נותר מכל קנין, כי אם מלים במנין? אבל פני אלהים להלות להטות לבב המבקש לנתיב יושר להשיג נכונה׳ וכן בשרש ג ר בהזכירו כי אנשי הפתרון החליפו רי״ש במ״ם בפסוק וישר במגרה (דה״א כ ג) כאלו היתה כתובה וישם במגרה, אמר ומבלי תמורה המלה דרושה כדת, שקולה כמשפט.״ ובשרש **הי** אחרי פתרו הכתוב היו בן שאול (ש״ב ד ב). לומר כי הוא משרש נדחיתי ונחליתי (דניאל ח כז) ופתרונו כמו המיתו או השמו את בן שאול, אמר: ונמצא הפותר לא נורע ולא מוסיף. אבל יש להשיב: יש בתורה מלים נדברים בלשון ערומים, שלומי ענין מעוטי מלים, גרועי אותיות, אבל גריעה אשר איננו גרעון, ויש עניניים אשר אמורים בלשון ערומים, אשר במזער מלים תשלם מחותם, כי מפני חדוד המסדר ורומז ודולג, ומאורות הענין יודע מגרע המלה.״ שים עינך שם על כל הענין ותמצא נחת, כי כל דבריו כרבש למתוק׳ מכל אלה קורא נעים תדע ותשכיל כי כל מגמת המחבר היה להצדיק כל מלה ומלה בכתבי קדש כצורתה והויתה, ולא רצה להשתמש בתחבולות שוא כאשר נסו בזה פותרים אחרים שלפניו ואשר היו בדורו׳ ובכל זאת לא חמא מנחם בשפתיו בגאוה ובוז נגד כל אלה אשר פתרונם לא מצאה הן בעיניו, אך במענה רך השיב דבריו, ואף לא נקב את הפותרים בשמותם, ופעם כאשר הביא את רעת ר׳ סעדיה גאון [בשרש **דהג**] ואחרי הוריעו את פליאתו על תגרובת איזה שרשים להגאון אשר לא ישרו בעיניו, אמר: אבל ר׳ סעדיה אשר החביר המלים האלה במחברת ה״א לא יכולתי לדעת מה ראה על ככה, ומה היתה סברתו, ודקדוקי פתרוניו ומרחבי מליצתו יורו על תבונתו, על כן יש מאמתת מוסר ומדרך אמונה, לבלתי שום משגה בסררי עניניו׳

בכל שרש ושרש יודיע מנחם ראשונה לכמה מחלקות הוא מתחלק׳ ונקראין בפיו מראות׳ וההתחלקות הזאת לרוב אינה התחלקות כונת השרש לעניני משותפים זה עם זה, רק נפרדי איש מרעהו בעצמותם׳ ד״מ בשרש א ב יאמר כי הוא מתחלק לששה מחלקות׳ הא׳ הוא אב ואם׳ אבי כל תופש כנור׳ הב׳ ולא אבה ה׳ אבי יבהן איוב׳ הג׳ אבי הנחל׳ הד׳ כאבות חדשים׳ הה׳. אב וידעוני׳ הו׳ למי אבוי׳ וכל אלה הששה מראות הם למדקדקים וזולתו ששה שרשים שונים, ולדעתו כלם נגזרו משרש א ב׳ וכן בשרש שאחריו א ב ל׳ יאמר כי הוא מתחלק לשלשה פנים׳ האחד אבלה יהודה, הב׳ אבל

אשמים אנחנו, הנ׳ אבל השטים׳ ולפי מדקדקים זולתו שלשה שרשים נפרדים הם׳ וכן יעשה בכל ספרו המחברת׳ אמנם הבדל הכונות הנרפות יכנים בכל מראה ומראה. ויש לקורא להתבונן על זה בעיון דק. כי בכלל לא יאריך המחבר בפתרון השרשים. ויסמוך על הקורא בהעריכו לפניו כתובים אחדים מכתבי קדש, וממהברתם זה אצל זה יש להבין ולהשכיל פשר דבר כל פסוק ופסוק לדוגמא בשרש פ ר ע הביא במחלקה הא׳ כי פ ר ע הוא כי פרעה אהרן (שמות לב כה) עם ותפרעו כל עצתי (משלי א כה), ולהיות פירוש הכתוב השני קל להבין, שענינו הריסה או השבתה יקל ג״כ להבין עי״ז פירוש הכתוב הראשון שהוא כמוהו וקרוב לו בכונתו׳ ויהיה כי פרע הוא כמו כי נהרס ונפרץ הוא, לסבת ההריסה אשר הרס אותם אהרן. ולסבת התחבולה הזאת הדל מנחם להרבות דברים על כל שרש ושרש. וכן בשרש נ ב חבר במחלקה הב׳ ותירוש ינובב (זכריה ט יז) עוד ינובון בשיבה (תהלים צב טו) עם ומלא פני תבל תנובה (ישעיה כז ו) ולהיות הפסוק האחרון לא יתכן להתפרש לשון ניב שפתים, יש להוכיח הפך המשפט, ולומר כי לדעתו פירוש כלם כמו תנובה בפסוק האחרון׳ ולפעמים יהיה הבדל המחלקות הבדל הכונה העקרית וכונת ההשאלה׳ כמו ויעל עשנו כעשן הכבשן הוא עשן ממש, ומקומה במחלקה א׳. אבל ועלה עשן באפו אך שאול הוא מן הראשון, ע״כ נתן לה מקום במחלקה הב׳׳ אמנם ממין החלוק הזה נמצאים לו מעט מזער, ולרוב הם כמין הראשון שזכרתי.

וכן עשה בהרבה שרשים, ולפעמים ר״ל בכל השרשים הידועים לכל ואין ספק בהם יחתום דבריו במלת כמשמעו. אולם בכל שרש קשה ונעלם, וביחוד בכל מקום אשר בקשו פותרים להשחית המלה להוסיף עליה או לגרוע ממנה׳ או להחליף אותיותיה ירחיב הענין ובהשכל ורעת יתאמץ להצדיקה כמו שהיא, ותמיד ירדף אחר פשט הענין, ויתרחק ממדרשים ומשפטים מעקלים.

שטה מיוחדת היתה למנחם בבנין לשון הקדש ובאמת היא השיטה הקדמונית והראשונה לכל חכמי ישראל אשר היו לפניו ואשר היו בזמנו. לדעתו יתכן שיהיה שרש בעל אות אחד, ובעל שני אותיות, ושלש אותיות, וארבע וחמשה. ובאותה שטה אחז גם מאור עינינו רש״י ז״ל ואחרים כמוהו מחכמי הצרפתים, והמצאת השילוש בבנין השרשים, ר״ל כי כל שרש בלשון הקדש אינו פחות משלש אותיות, היא שטה מאוחרת בזמן ואולי גם במעלה, וממציאיה המה החכמים הספרדים שאחרי מנחם כי דונש בן לברט גם הוא אחז בשטת האחרים והשניים׳ ואלו היתה שטת השלישיים ידוע בזמן מנחם לא היה נחבא אל הכלים מהזכירה, כאשר זכר ענינים ופחרונים וזולתיים לפותרים אחרים׳ וההבדל אשר בין שתי השטות האלה רחב מני ים, וסבה העצמית אשר זכרנו לעיל כי מגמת מנחם היתה להצדיק כל מלה ומלה כמו שהיא מבלי הוסיף או גרוע, היא הסבה אשר הביאתהו לאחזו בשטתו הנו׳ הנה לפי שטת בעלי השלישיים יוכרחו לפעמים להוסיף אות או לגרוע, לדוגמא במלת תפול יאמרו כי שרשה נפל, והנון פה״פ נשמטה מחוכה ונשלמה בדגש חזק תוך עה״פ׳ וכן יעשו בכל השרשים החסרים והכפולים והנחים, וע״כ לא יתאחדו רבים מחכמי הדקדוק בשטתם, מהם יאמרו ד״מ כי שרש אקח הוא לקח, לסבת מצאם הלמ״ד במקומות אחרים בשרש ההיא להודות על כונה אחת, וא״כ לדעתם נפלה הלמ״ד ממלת אקח, ומהם ישפטו כי שרשה נ ק ח, להיות ניקור מלת אקח היא כמו נקור מלת אגש ולהיות אות הלמ״ד לא נמצא מהוסר בשארי השרשים א״כ תהיה המלה מחסרי פ״נ׳ אבל לשטת מנחם שני שרשים נפרדים הם, האחד קח והשני לקח׳ ואף כי כונתם נראית אחת, יתכן שיש הבדל מה בין שני השרשים האלה יהי ההבדל ההוא דק מאוד, כאשר ימצא זה גם בשאר לשונות כידוע לכל דורשי לשון ולשון׳ וכמהו ימצאו רבים גם בלשון הקדש אף לשטת בעלי השלישיים, ולא נופלת לשון הקדש אם כל הלשונות מכל בנותיה? וכן בשרש א ז ר הזכיר מנחם כי הפותרים בקשו לפתור ותזרתי חיל (ש״ב כב מ) כמו ותאזרני חיל (תלים יח מ) וסברו שהמלה גרועה אלף והמלה סדורה כמשפט, אך בהיות ותאזרני מגזר׳ אזור, ותזרני מגזרת זר וחב׳ ונמצאו המלים שלמים והענין אחד׳ ע״כ׳ ואם יטעון הטוען הלא שירת שמואל היא מלה במלה כשירת תלי׳, ואפשר הוא כי נשמטה האלף בשמואל, אוכל להשיבו ההפך, אולי נוסף אלף בתלים׳ כי משפט מנחם נראה צורך ואמתי׳ ושניהם יתכנו להפתר היטב׳ ולדעתו אין אות יחרה בתורה אשר לא תורה על ענין מה, כמו בתשובותיו על רונש אשר הוכיר איזה כתובים להורות כי לפעמים נמצאים ווין נוספות ללא ענין, אמר האפודי בזה״ל: ועם העיון היטב אינן נוספות אבל לכלם טעם בענין, והנה דונש הביא כל אלה שאזכר ויקברוהו ברמה ובעירו, ותשב תמר ושוממה, ואיה וענה, תת וקדש וצבא, רחוב וחרוץ ובצוק העתים, עד מתי ומכביד עליו עבטיט, נרדם ורכב וסוס, ואנחנו ה׳ אלהינו ולא עזבנוהו, מלכא בנס וקצף שניא ואמר להונדה׳ כל אלה הווי״ן שם דונש בן לברט ללא ענין׳ (עיין

בתשובת רונש על בנס) ' והחכם מנחם בן מרוק השיב עליו ואמר שהם כלם לענין , וזה לשונו : ויכול המוען לתת למו רתוצאות , ולא יצטרך לשום אותם נופלים והאריך בדבריו , אבל אני אכתב העולה בקצור , ויקברוהו ברמה ובעירו אמר כי הרמה היה מחוז בו עיירות מתחלפות היה שמואל יושב באחת מהם ושם קברוהו , ולזה ובעירו כי אין הרמה עירו אבל ברמה עירו , אמנם שהרמה שם כולל שם מבואר , כי שם נזכר ניות שלשם ברח דוד ממקום שמואל ' ותשב המר ושוממה הם שני משפטים ' שישבה בבית אבשלום , והיתה שם שוממה ' ואיה ועגה אמר כי הוי"ו הוא מעקר השם כמו ויזהא ושתי ופסי , עם שבד"ה כתוב איה , הם שני שמות לנקרא אחד ' ע"כ לשון האפודי כפי שמצאתיו נוסף בהעתקת ר' ישבב ' גם בכ"י אוקספורד , שים עיניך על כל המאמר הזה בדף ע"ו ויגעם לחכך ' מכל אלה תראה עד כמה טרח ויגע החכם מנחם למצוא פשר דבר אל כל אות ואות , ואיך חס על כל קו לקו לבלתי הפילו ארצה '

הלא היא המדה החמודה גרמה למנחם לבקש שטה אמתית שעל פיה תתאמת כל מלה ומלה כמצואה בספרי תורתנו ' ולטעם הזה גזר אומר כי אין שרשים נחים או חסרים או כפולים כלל , וכל אשר ימצאו שרשים שונים במסגר אותיות יסורתם שונים הם גם בפתרונם , כאשר יש הבדל גם בין שמות הנרדפים , בר ולחם ומזון , בר לבב , בר בטני , וקראתם דרור , מר דרור , ואלה רבות , וכאשר קרה למנחם איזה מלה אשר לא מצא לה ראיה ממקום אחר בכתבי קדש אמר : מלה זאת אין לה דמיון בתורה ופתרונה לפי ענינה כמו שרש אבחת , אטון , בתל , בתקוך , גבה , גלש , ועוד רבות , כאשר תמצאם ספורות לו בשרש גלב ' ועליהם יאמר שם : ויש בתורה מלין אשר אין להם דמיון אבל ענינם יורה עליהם , ולולי אחיזתם במחוה ותלייתם מענין לא נודע פתרונם ' וא"כ אין לשטתו מלים זרים כלל , לא כאשר החליטו מדקדקים זולתו ' ובראשית השקפתי אמרתי כי בכל מקום אשר הוסיף לאמר ענינו יורה עליו כי כונתו היתה על מלה בודדת או זרה , אמנם אחרי הקירתי מצאתי כי לא כן הוא ' ותמיד כאשר ירמוז על מלה בודדת יאמר , אין למלה זו דמיון בתורה ' ולפעמים השתדל לבקש אם יש לה עור בלשון המשנה [גם הגמרא נקראת בלשונו משנה] ' ואז יאמר אין למלה זו דמיון בתורה אבל בלשון משנה יש ' כמו בשרש גבעל ' גרד ' עבט ' וכן הזכיר לשון המשנה בשרש סלד ' ופלך ' ע"ש ' ואף אם לא בכל מקום פרט מהות ההבדל אשר בין השרשים השניים והשלישיים אשר כונה משותפת להם , אין להוכיח מזה כי אין ביניהם הבדל מאומה , רק חובה על כל מרקדק והוגה בתורת ה' להמציא אוהו ההבדל כיד ה' הטובה עליו , ואין רצוני לומר בזה כי כל ההבדלים כאלה היו ידועים למנחם , כי בפיו אמר ונשפתיו דבר ' אבל פני אלהינו לחלות להטות לבב המבקש לנתיב יושר להשיב נכונה ," אבל זה ברור כשמש כי יש הבדל ויתרון בכל ' אלה '

ואם תתן לב קורא נכבד אל כל אשר הצעתי לפניך , ותתקור אחרי התועלת הרבה אשר תצא משטת השניים והאחדים , ותפלס מעגלותיה במאזני משפט וצדק תמצא שכוך הרבה מאד ' וכבר הרחיב לדבר על זה בדעת ובכשרון החכם המהולל ר' שלמה ספנהיים בספרו הנחמד יריעות שלמה וכן אמר : ויותר מה שיש מן הקושי הוא כי להיות שלשון העברי כפי הנראה כמעט העניה שבלשונות בהיות ענינים רבים שאין להם שם בלשון עברי וכו' , וא"כ איך אפשר שיצוייר שהתנהגה העניה הזאת כל כך בפזור מלותיה המעוטות אשר לה , לחלק שכם לענין אחד מלות הרבה ולעזב הרבה ענינים בני בלי שם ? ומה היינו אומרים להרש חכם שאין ידו משגת לקנות לו כל מיני הכלים הצריכי' לאומניותו מן המצעדות והמקבות והגרון וכל כלי ברזל המיוחדים למלאכתו כי דל הוא , והוא בעניותו זה קונה לו שני כלים מעין מלאכה אחת והיה משנה בידו ב' גרונים או מקבות שנים , ונשאר משולל משאר הכלים המוצרכים לו למלאכה אע"פ שהיה יכול לקנותם במחיר הכלים שיש בידו כפלים , הלא היה נחשב לסכלות גמורה ! כך יחשב זה לסכלות בחוק לשון העברי העניה , שהיתה מזמנת לה מלבושים רבים ונכבדים לכסות אמנם אבר אחד מגוף הלשון ונשארה ערומה מן אותן המלבושים המוצרכים לכסות שאר הגוף - אלא שעדיין אין אנו מורים שלשון העברי העניה שבלשונות , אבל אנו הם העניים מלדעתה , ממה שנאבדו מאתנו ספרים הרבה אין קץ כגון דברי הימים למלכים ומדרשי הנביאים ' וגם לשון המשנה כלו או רובו לשון עברי נקי מאד עם שלא ימצא מהם במקרא ' וכעין זה כתב המזרחי , ודברי המשנה שאצלנו היום הם כדברי המקרא בעצמם , מפני שחכמי המשנה קבלו הלשון מפי רואה הספרים הראשונים אשר היו טרם גלותינו , והיום גלו אבותינו בארץ לא להם וילמדו לשונות העמים וישכחו לשון הקדש . ולא נמצא בידנו רק מה שנשאר אצלנו מכ"ד ספרים ובדברי המשנה ע"כ לשון המזרחי ' וא"כ כל שהוסכם אתנו היות ג"כ לשון המשנה לשון עברי ' ממילא אין לשון עברי שוב לשון עני כמו שנראה בהשקפה ראשונה ,

ואדרבה היא עשירה כאחת הלשונות ׳ כי בצרוף לשון המשנה אנו יכולים להכניס כל מיני הפעלים והמלות בגדר המבמא וכו׳, ולא די לנו בהנחת הנרדפים כי גם בבחינת השרשים ראיתי שערוריה גדולה, בשהניחו שנים ויותר שרשים מורים על ענין אחד, כגון שרש אול, ויאל, שניהם להוראת האולת בלי שום הבדל בהוראה ׳ כי אם שזה מנחי ע״ו וזה מחסרי פ״י ׳ וכן שרש ישם ושמם שהניחו שניהם על השממון, אבל זה מחסרי פ״י וזה מהכפולים, וכן כל שרש מוש ומשה, פלה בהאופלא באלף, כלה וכלא ׳ והוא ענין זר בתכלית הזרות, שיהא מניח הלשון מניח מיד בתחלה ב׳ שרשים מורים על ענין אחד בשהיה מספיק להוראת הענין שרש אחד בלבד ׳ אבל מאין יצא להם זה ? אם לא מכלל שהניחו שאין שרש פחות משלש אותיות, שלפי זה כל מה שראו באחד מן הגזורות בלתי מסכים, לשיהיה בר״מ מנחי הע״ן, הוצרכו לגזור שהוא מנחי הפ״א או מהחסרים או מהכפולים למען לא יחסר המזג של שלש אותיות ומזה נשתלשל להם בהכרח שיש שם ב׳ שרשים מונחים בראשונה להוראת אותו הענין ׳

״ ודברתי אני עם לבבי לאמר, הנה זה הכלל שהניחו לנו המדקדקים שאין שרש פחות משלש אותיות, בהכרח לא קבלה היא בימם מסיני, דאל״כ לא היו הצרפתים הנקראים שניים חולקים עליהם לאמר שיש שרש בעל שני אותיות וכן להפך אין דעת רבותינו הספרדים חולקים עליהם, וא״כ אף אנו נאמר שאיננו מסיני שלא יהיה ג״כ שרש בעל אות אחת, וזה הענין מלבד שהוא בלתי מנוע מצד הקבלה הנה הוא מסכים ביותר להשכל, כי אם היה תכלית הדבור להודיע לזולתנו מה שבמחשבתנו וכו׳ למה יהיה מניח הלשון שולל ממין המדברים משיהיה מוציא מחשבתו לחוץ אף בהברת אות אחת אם שיהיה ספוק באותה ההברה להשמיע לאחרים ממה שיש במחשבתו הפנימית, ולמה יגרע הברת האות המבטיי משארי התנועות הגופניות שהאדם משמש בהם ע״צ הדבור, כגון הקריצות והרמיזות ורומיהם, וכשנניח זה הענין יתברר לנו מיד שהרוחנו בזאת ההנחה בערך ה׳ אלפים מלות בלה״ק מורות על ענינים מתחלפים, את אשר היינו משוללים מהם בהנחת המדקדקים שאין שרש פחות משלש אותיות וכו׳ ׳׳׳׳׳ ומה גם באחד מג׳ אופנים והם, א ׳ ע״י ההכפלה ׳ ב ׳ ע״י ההוספה ׳ ג ׳ ע״י המזיגה וההרכבה ׳ ע״י ההכפלה, הוא שיהיה מכפיל שמושו של שרש לשני או לשלשה ויותר ענינים שיש בהם התדמות זה לזה, כמו שרש בד המורה על הפשתן, ועל חתיכת עץ, ועל הכוב, וע״י ההוספה, שהיה מניח הלשון מוסיף איזה אות על השרש הראשון כדי להורות בו שוב ענין הדש אל הענין שהונח עליו השרש הראשון ׳ וע״י המזיגה, שהיה מוזג ומרכיב ב׳ שרשים זה לזה לעשות מהם שרש שלישי מורה על ענין חדש שיש בו התדמות לשני הענינים של ב׳ השרשים לזה מצד ולזה מצד ׳ והוא כי כבר ילמדנו הנסיון שאין דבר בכל העולם מבלי שיהיה בו איזה התדמות ושתוף לדבר שני הנמצא עמו במציאות אם במהות או בכמות או באיכות וכדומה וכו׳ שבכל אחד מהן ביחוד היה אפשר להרבות מלות הלשון אף בזולת הנחת השלוש, שהיה פעם מכפיל שמוש השרש להוראת ב׳ וג׳ ויותר ענינים ׳ ופעם היה מוסיף עליו אות האל״ף בשביל הוראה חדשה או מכפיל אחד מאותיות השרש אם בראש או בסוף המלה, ופעם היה מרכיב ב׳ שרשים ועשה מהם שרש שלישי להוראת ענין חדש, כמו בשרש בד שהונח בתחלה להוראת היחידות ומורה על ג׳ ענינים. היינו על החיכת עץ שנושאים בו דבר נקרא בד ע״ש איכותו שהוא יוצא בדד ויחידי מן הקרקע, ומצד שהוא כלי שנוה תשמישו אל המשקל נקרא ג״כ המשקל בד כמו בד בבד יהיה, ופשתה העץ ע״ש שהוא יוצא יחידי בלי ענפים כשארי צמחים נקרא בד. אמרו (בזבחים יח) ממאי דהאי בד כיתנא הוא אמר ריב״ה משום שהוא עולה מן הקרקע בד בבד, הרי ששמש שם בד להוראת ג׳ ענינים. ובתוספת האלף בסופו שרש ברא להוראת הוצאת הדבר שאין לו מציאות כ״א בלב הממציא, כמו אשר בדא מלבו (מ״א יח). שהוא ג״כ ענין התבודדות, שהממציא בודה מלבו ונותן לו קיום בפ״ע. ובתוספת האלף בראשו עשה ממנו שם אבד להוראת האבדה שהיא ג״כ התבודדות הקנין מהיותו עוד משותף בבעליו, ובכפל אות השרש שם בדד, ובתוספת אות הכ׳ המונה להוראת ההכאה והשפלה למטה, כמו ואם מך הוא, נכאה לבב, ימך המקרה, או נבנה משרש הכ״ף ושרש בד שם כבד להוראות הכבידות מצד שהכובד מכה את הבד ומשפילו למטה מצד כבודו. וכן שרש רח כשהונח להוראות הרוחה ׳ ואות ב׳ כשהונחה להוראת הביאה, הנה המורכב מן הבית ורח נעשה שם ברח להוראת הבריחה, ועניני בא רח, שבא ברוחה אחר שהיה במצור, וכמה עצום ונורא היה אז מספר המלות בהנחת זה הענין עד כי הדל לספר כי אין מספר. ״ עד כאן דברי רשפ״ה כפי שהעתיקם ר׳ ישבב מס׳ יריעות שלמה הנדפס ׳ והוא המחבר רשפ״ה בהקדמתו לספרו חשק שלמה (אשר אך ראשיתו יצא לאור עולם) הוסיף ידו שנית לדבר

בשפה ברורה על ענין הזה. וכן ראשית דברו: אמר המחבר, בספרי יריעת שלמה על שמות נרדפים שבלשון עברי שהוצאתי לאור שנת התקמ"ד. היתה כונתי להראות לבני עמי דרך חדש לא עבר בה איש בבאור מלות לשוננו הקדושה. לפי שהדרך שדרכו בה המדקדקים דרך ארוכה וסתומה וחסמת את העברים מלבוא עד תכונת לשון הקדש פנימה, כי הם בקשו למו חשבונות רבים אין קץ לכל היסודות והכללים שכללו בידיעה הזאת, ובטרם ידע הנער קרוא ראה זה מצאתי פירוש המלה צריך להשוב תחלה בעשר אצבעותיו מאיזה גזרה היא אם מהשלמים או חסרים, או נחים, כפולים, מרובעים, מאיזה מין חסרים מאיזה מין נחים, ואם עברית או ארמית, ואחר כל זאת עדיין אינו יודע איפוא הוא כשתזדמן לפניו מלה בעלת שרש המורה על ענינים רבים מתחלפים כגון שרש אבה בד"מ המורה על אב הבנים ועל הרצון ועל האביב, ושרש חלל מורה על ההרוג, ועל התחלה, וחלול, ומחולת, וחלון, וחלילים, והתחוללות, וכדומה, ולפעמים תזדמן מלה מתנגדת בבנייתה ובינה להכלל שהניחו המדקדקים וצריך המפרש לדחוק עצמו ולומר שהיא מלה זרה יוצאת מן הכלל וכדומה לזה מן הענינים המבלבלים דעת המפרש ומאין נמשך זה הבלבול? אם לא מן דחק שהקקו להם המדקדקים שאין שרש פחות משלש אותיות שעל פי זאת הגזרה כל שיש כאן מלה מורה בנטייתה ומשקלה שנגזרת משרש בעל ב' אותיות או אות אחד יאמרו בזה לפי דרכם שהיא חסרה או נחה או כפולה, ומזאת ההנחה נמשך להם שוב, ליתן לחסרים נחים וכפולים נטיה אחרת, ולשלמים נטיה אחרת, ומאלה נפרדו הכללים הרבים והעצומים שצריך כל תלמיד לידע טרם יבא אל הבנת אחד ממקראי קדש. ודברתי אני עם לבי לאמר: הנה לא ה' מסיני בא וזרח בחשך אור להמדקדקים לדעת לעות איזה הדרך יחלק אור זרוע למערכת הלשון ואיזה מקום בינת אמריו, אסורה נא ואראה אולי יש דרך ישר לפני איש העברי זולת דרך המדקדקים, אולי יחסרון השרשים אות או שתים ויהי מה - הלא אם תכלית הדבור והכתיבה להגיד מחשבתו לזולתו מדוע לא יספיק לזה חברת אות א' בדבור ורושם אות א' בכתב? ולמה אנחנו עם אלהי ישראל מרחיקי הרבוי ומניחי האחדות נפציר עצמנו להיות פים לשוננו לאתים ולשלש קלשון. ע"כ.

הן הבאתי כל הדברים האלה לרשפ"ה לא לחזק שטת מנחם כי דבריו אינן צריכין חזוק וגדול כחו הרבה, אך יהיו נא נגד עיניך להתבונן כי אף בין החכמים האחרונים. הוא החכם ר' שלמה שיער גם הוא מבלי דעת ומבלי ראות את ספר המחברת את אשרות השטה הראשונה בבנין לשון הקדש, ולא דבר ריק הוא, ואל תאמר בלבבך כי האמנתי כי אדבר שמנחם ירד לעומקה של דקדוק לה"ק, חלילה לי לשפש כזאת, כי גם הוא לא האמין בזה, ופעמים רבות המצא במחברת כי הביא שרש אחד במחלקה ידוע, ועם כל זה חזר ושנה אותו במקום אחר לאמר כי יתכן להיות נגזר משרש אחר. ד"מ בשרש חבל הביא חבלים יחלק באפו במחלקה הא' עם בטרם יבא חבל לה, ואחרי זה הביאו כ"כ בספק אפשרי גם במחלקה הב' עם מחבלים כרמים לאמר כי גם הוא קרוב לאלה וראוי להיות מגזרתם. וחמצא פעמים אין מספר שישחמש במלות יתכן להיות מגזרת, או יתכן להיות מגזרתם, ונראה מזה כי לא החליט על כל דבר קשה בהעלם אחר, ורמז לתלמיד להתבונן אם לא יתכן לגזרו משרש ומקור אחר: אבל כל מגמתי היא להוכיח כי יש לקיים ששת מנחם ברבר האחדיים והשניים, ועל כל תלמיד לחפש ולחקור אחרי הנחלים ההולכים אל ים ההגיון. לדוגמא אציע לפניך עוד שרש אחד והוא שרש סף. כי לדעת מנחם נגזר ממנו אסף אסיפם, ויתבאר כלה אכלם, כמו אעשה סוף עמהם, מן וזה סוף כל האדם, ספו תמו, האף תספה, ויש נספה: הנה הפתרון הזה הוא כפתרון שאר המדקדקים, אבל ההבדל הוא זה, כי לשאר המדקדקים יהיו שני פתרונים לשרש אסף. האחד לשון קביצה, והשני לשון כליה, ולפי מנחם אך פתרון אחד לו: והוא המורה על הסיף והתכלית, ושעם הוספת האל"ף צריכה חקירה ודרישה על פרטי הענין הנכללים בפעולה הזאת. ומה גדלה התועלת בשטה זו. הלא יש לאל ידנו לקרב תמיד שרש משולש לשרש שניי והפכו, ועי"ז יתגלה לפעמים כתובים חמורים ונעלמים. שים לבבך לזאת ושפוט שפוט. ועל כל אלה הלא תוכר כי גדול הכנפים הנשר הגדול רבינו שלמה יצחקי (רש"י ז"ל) שאב מימיו ממעינות מנחם, וכל הדבר הקשה יביא אליו, ודעתו הסכימה בכל דרכי מנחם ועל כל גדותי פירושו על התורה והנביאים והכתובים מלא דברי מנחם, כאשר בעיניך תחזה על פני כל ספר המחברת אשר לפניך. ולרוב הזכיר רש"י את שם מנחם על כל סברא וסברא, ולפעמים השמיט את שמו, לא מרוע לב אך לסבת השכחה, מפאת הוכירו את דבריו פעם אחר פעם. ועתה אם פירוש רש"י נתקבל בכל ערי יהודה ויהי לנו לעינים בכל נתיבי תורתנו, מכש"כ המקור עצמו אשר ממנו יצאו פירושיו יש עלינו לכבד ולהוקיר כהנה וכהנה. כי יקר הוא ונחמד להשכיל.

ועתה שים לבך קורא נבון אל החקירות אשר אזן וחקר החכם ר' ישכר בער בלומנפילד מעיר

בראדי במחוז גליציא, הוא החכם הרהיב בנפשו זה כשלשים שנה להוציא את ספר המחברת הזה לאור עולם והגה בו יום וליל לסקלהו מכל אבני מכשול אשר נתנו המעתיקים בהעתקותם. ופרי הגות לבו היה לאמץ שמת מנחם, שהיא שמת האחדים והשניים, ובקש סברות רבות ונכוחות להוכיח ישרת השמה הזאת. ולמען לא יהיה כל עמלו לשוא, אמרתי לתת מעט מחקירותיו במקום הזה, בתקותי כי ינעמו להיך כל מוצמיהם. ואלה דבריו:

המחברת מנחם בן סרוק עודנה בכתובים עצורה בבתי עקד הספרים אשר בווינן, בערלין, אקספורד *), ואין איש שם על לב להוציא ממסגר אסיר ולקרוא דרור לנפש שר וגדול בישראל ולנחם את המנחם הזה. וזה שנים לא כבירים בא איש אחד במרמה ואמר להדפיס את המחברת הלזו, ואחרי אשר הדפיס איזה דפים נטש את עבודתו והלך לו: בחושך בא ובחושך שמו יכוסה. — אחרי כן העיר ד' את רוח איש תבונה וחכם לב, המנוח ר' יהודא ליב בית ימלש מפראג, להביא את המחברת הזאת לבית הדפוס. ואיננו כי לקח אותו אלקים, ולא נודע ביד מי נשארה המחברת ומה עשה בה החכם הנז', ועד היכן הגיע התקון. כי המחברת הנמצאת בווין (אשר מתוכה העתקתי אנכי ואשר כפי הודאתו גם הוא העתיק ממנה). מלאה שגיאות וטעות הספר למרבה מהכותב האחרון או הראשון. או הכותבים כלם מעלו בה מעל זה אחר זה והשחיתו את ההעתקה כמעט לאין מרפא: ואולי בעבור זה לא נפתחו עודנה דלתות מאסרה ומונחת בקרן זוית באין דורש ואין מבקש, כי רבים ראו ויירא ליגע בה יד מפחד השגיאות: לכן נמצאתי אנכי לנער עפרה ממנה ולהביאה לדפוס לחלקה ביעקב ולהפיצה בישראל, ועשיתי לה כונים ותיקונים כיד ד' הטובה עלי, ושמתי עיני על השגיאות אשר באו בה מסבת העצלות וזדון הכותבים שהחסירו וגרעו הן מחסרון הבנתם והן מזדון לבם למען הקל במלאכתם. ומה שהיה בידי לתקן יגעתי ותקנתי, ורשמתי המקומות בתנ"ך שהביא רש"י ז"ל בשם מנחם וכמה מקומות שהביא רש"י פירושו ולא הזכירו, וגם ציינתי את המקראות איפוא הם. אמרתי בהגלות נגלות הספר הזה ברפום תעוררי אנשי השם לחפש בחפש מחופש בכתבי ידות הנמצאות באוצרות הספרים אשר בבערלין יואקספארד ובמדינת אימאליע, אולי ההעתקות מספר זה הנמצאות שם שלימות הנה או שחסרונותיהן מועטות מההעתקה אשר בווין, ויהיה לאל ידם להשלים את החסרונות ולתקן את המעוות ולהסיר המכשלה מן הספר הזה.

ואנכי אשר כל מגמותי להלהיב בלבות נערי בני ישראל שלהבת יה. ולעורר בלב אבותיהם החפץ והתשוקה ללמד לבניהם בנערותם לשוננו הקדושה, ולזרוע על תלמי לבבם אהבת אלקים ואהבת עם קרובו. מלאתי כה את רוח ד' להראות לעיני בני עמי יתרונה ורוממותה, וכל מי האוהב את עמו כאחיו ולא יסתר בניו מהם ומלשוננו היקרה, באשר היא הקשר האמיץ בינינו לבין אלקינו והבריח התיכון לכל עם ישראל, יתן לי תודה על עמלי ויברכני בגלל הדבר הזה. ולכן אנכי נותן לפניכם היום המחברת העתיקה הזאת, מעשה ידי אמן קרמון הרב החכם מנחם בן סרוק זכרונו לברכת עולם, אשר לא נמצא ממנה רק כארבעה כתבי יד בכל ארצות איראפא, ולולא מאור עינינו רש"י ז"ל אשר הביא בחבורו פירושים בהרבה מקומות בספרי תנ"ך בשם המחבר הזה, כמעט נשכח שמו מקרבנו ואפסה מזכרת שר וגדול בישראל אשר לא יתכן. קראו במחברת הזאת, אתם אוהבי לשון עגר! והתענגתם מזיו כבודה, ותנו כבוד ללשוננו היקרה והנפלאה ולחכמת הרב המחבר אשר תיקן ויחבר את מחברתו מבלי שהיו לפניו ספרים כאשר לפנינו היום. והובה על כל איש יודע ומבין בלשוננו לבל יתעלם ממנה, כי בהתעלמו לפתחו החטאת רובץ, וכל איש אשר לא עפלה נפשה יראה זאת כפשע ומעל בקדש. —

הביטו נא אחי ורעי כי לא דבר ריק הוא אהבת לשון המורשה, הלא נגר עינינו ובימינו אלה, עמים רבים לוחמים ומריבים זה עם זה על דבר לשונם, וכל אחד מהם רוצה לבבר את לשון עמו על פני לשון זולתו, ולהנהיל לה יתרון על לשון העם אשר הוא גר אתו בארצו אף שהוא שכנו הקרוב אליו, וכמה אלפים נהרגו במלחמותם בגלל הדבר הזה: רק בבית ישראל ראיתי שערוריה, מאסו בשפת אבותם מאלפי שנים מורשה למו, ולכל לשון ושפה אחרת יתנו יקר ויתר שאת, ולה בוז יבוזו ובמהשכים הושיבוה כמתי עולם, ובעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעימה, כשפתה כי תירש גבירתה. —

והנה לשוננו הקדושה המורשה לנו זה יותר משלשת אלפי שנה, במעלה הנה נשגבה ונכבדה

*) פלבד שלשת אלה ההעתקות נמצאו עוד שכנה וחם בין ספרי ביבליוטיקי האמבורג, לונדון. ליידן, פאריז. פדאובה, פלורנציא, פרמא, רומא.

מאד, הן בדבור הפשוט והן במהרת השיר ורוממות המליצה ' היא היתה ראשונה המספרת לנו בריאת שמים וארץ, ומשם והלאה כל קורות ימות עולם ודורות שנות קדם, וכל חכמי עמים אחרים המבינים בה מעידים על גודל מעלתה ורוממותה. אמנם מעת אשר גלינו מארצנו ונתערבנו בין חעמים, למדנו לדבר בלשון עם ועם אשר אנחנו יושבים על אדמתם ומן אז הדלה שפת אבותינו מהיות מדברת, והרוצים להבינה מוכרחים ללמדה מתוך הספרים הנשארים לפליטה מחמת וקצף המשביתים. וגם דקדוק הלשון אין לנו מקום ללמוד רק מהמאוחרות אל הקודם, מאלה הספרים והספורים ומליצות אשר בחסד עליון נמלטו מהשבתות האויב ע"ד נס ופלא", ועי"ז כללה ואופני שרשיה לא באו עד היסוד האמתי אשר נוסדו עליו בראשונה, לכן בואו ונחזיק טובה לחכמי הדורות אשר היו לפנינו על שקידתם ויגיעתם למצוא אבן פנה ואבן למוסדות והאריכו למעניתם זה בכה וזה בכה, ועל הדרך הזה אנו מקווים לבוא לתכלית הידיעה ' — אב לכולם היה הגאון רב סעדיה זכרונו לברכה, הוא החל לחקור בענין זה, ואחריו היה המחבר הזה רב מנחם בן סרוק, אשר אזן וחקר ותיקן המחברת הזאת ואופני שרשי המלים למחלקותיו זס, ובשטתו הלכו גם חכמי צרפת, ורק חכמי ספרד בחרו להם דרך אחר והניחו ליסוד הפעלים שלשה אותיות השרש, ועד היום לא באנו אל המנוחה ואל הנחלה, ולא נודע לנו עדין בבירור גמור איזה הדרך ישכון אור אשר יאיר לנו במחשך הספק והמבוכה הזאת, למען לא נגשש כעורים קיר, עד יערה עלינו רוח ממרום ויקים לנו איש גואל אשר יורה צדק לנו ויוציאנו לרוחה '

והנה החכם המדקדק ב"ז בהקדמתו לספרו או"ה כתב וז"ל ' ואף כי החכם רשפ"ה החזיק על ידו (רב מנחם) והעלה בדמיונו לדרוך בגיא החזיון הזה, אולם החל ולא כלה עכ"ל, סלח נא ידידי! האם אפשר שאיש אחד המתחיל ברבר גדול ורחב כזה, יכלהו, אף אם כח אבנים כחו? החכם פפ"ה התחיל במלאכה ועשה את אשר ביכלתו, עתה יקומו נא החכמים והנבונים הבאים אחריו דור אחר דור ויבנו את הארמון הגדול לתלפיות ויכלהו על היסוד אשר הניחו קדמוניהם. ולכן חובה על כל איש משכיל ומבין החפץ במובת לשוננו היקרה ושוקד להאדירה, לחקור אחר שרש הדבר ולהעלות על ספר ההוכחות והמושכלות אשר יעלו במצודות שכלו להימין או להשמאיל ועי"ז יתוכחו ויצורפו הרעות, אז נוכל לבוא לאמתה שטתה. כי לא בפעם אחד חולד שפת עם וכל דקדוקיה ופרשיה, ואף גם לשון העברית באשר היא עתיקה ונושנה מאלפי שנים, מלבד שהיא נפלאה בבנינה עוד היא רבת העזובה מאתנו, וכי ברבית הימים והילופי הקורות והתלאות אשר שטפו וערברו על עמה כמים הזדונים, נאבדה מדעתנו תוכן הגיוניה והוראת מלות רבות וכללי הדקדוק ואין פותר אותם לאשורם, ויקרה להם מה שקרה לאותיות מ נ צ פ ך ששכחום וחזרו ויסרום, והנקודות והטעמים שנתיסרו שנית אחרי אשר היו נשכחים. וכן הוא עם שרשי מלות הפעולה, נשכחו יסודותיהם והרכבותיהם ונעדרה הוראותיהם האמתיות. הלא גם לפי דעת המדקדקים בעלי השלש אותיות נראה בעליל כי שרשי פ"י ונחי ע"ו ונחי ל"א והכפולים בדבור אחד נאמרו ועל רעיון אחד נוסדו, כמו שהבאתי בשם בעל או"ה בשרשים דר"ם דמ"ה דמ"ם, עד שנבכו המבארים למצוא פשר דבר בהכרת שרשיהם לאשורם, וזה דבר נודע לכל יודע כי שרש אחד מסתעף לכמה מלות ורעיונות כשריגי האילן משרש אחד '

ואנכי אשר בינותי בזה אהזותי בשמת מנחם, היא תנחמני מעצבני כי בעזרתה נקל לנו לבוא להבדלת הנרדפים, ויתבארו לנו מקראות רבות סתומי הכונה, ויתודע לנו תוכן כל מלה לאשורה אף אותן שהן בעלות שלש אותיות מסבת ההרכבה משרשי בעלי ב' אותיות, והמשכיל יבין לבור את הבר מן התבן, אז בקרוא בעינים פקוחות את ספרי קדשינו, יעמדו לפניך קורא יקר הדברים האלה חיים וקיימים, והרעיונו' תתחדשנה כנשר נעוריהן, ותהיינה העצמו' היבשות, ויעמדו לפניך קהל רב ועצום, אז תשואה אל המראה ותאמר מי ילד לי את אלה, ואז תשוב על לבך ותזכור את שם המחבר רב מנחם בן סרוק ' אשר החזיר העטרה ליושנה, שמו ינון לעולם שכר לפעולתו, וגם לא תחדל מתת תודה להחכם רשפ"ה אשר חפר ומצא בארות מים חיים קרים נוזלים, אשר ברבות הימים נסתמו ונעלמו מעיני חכמי הדורות. וגם אנכי הקטן באלפי יהודה ספחתי את שמי לשמות החכמים האלה, ואתה קורא משכיל, בוא ברוך ד' וקרא את הדברים האלה ' שים לבך עליהם. ואם יאותו בעיניך, זכרני לטובה. כי אין לי בן בעבור הזכיר את שמי, נא אל תבישני משברי.

עתה אציגה לעיניך את המעט אשר העליתי במכמרתי בהוראות האותיות ואיזה הרכבות בשרשי המלות, ואם מעט ואם מצער היא, קבלם ברצון, כי בגידת הזמן לעת זקנתי מנעתני מהרבות בחקרי הלשון והידיעות. יפתח ד' לפניך ידיד יקר את אוצרו הטוב ויחננך בתבונה ובדעת עד למדי, למען

תבא במכמני החכמה, ואנכי הולך דרך לפניך להורותך, חזק ואמץ.

הוראת אות ב.

ענין תוך ופנימית, או מקום קבול ומחזיק, או
ענין כניסה. ודבר החל על דבר, או שיכון בתוכו.

עדים נאמנים, מלות בי בו בך בכם בהם בהן. מזה מלת בית, מעון ודירת האדם לשכון בתוכו, ומזה מבית הפך מבחוץ, ועל הקיבוץ והכניסה. בית אב, בית תפלה, ושמו וצורתו של האות ב מורה עליו. אב, מלת המצטרף, אב לבנים. אשר ממנו יצאו תולדותיו שהיו נגלמים בקרבו ומונחים ממונים בכחותיו. ומזה אבי כל תופש כנור. שהיה הראשון להופשי כנור וממנו למדו או נשתלשלו כל תופשי כנור אשר באו אחריו. ומזה שם אביב על זמן התחלת הצמיחה והוא כמו אב לכל ימי הקיץ. ומזה שרש בנה על מלאכת הבנין בסדור נאות, בנה בנתי בית זבול לך, ועל הקיום והחזוק והקמה משפל המצב. עוד אבנך ונבנית, ונבנו בתוך עמי ת"י ויקיימון, עולם חסד יבנה, ומזה שם בן נולד מאביו. לשון בנין. אשר לא יבנה את בית אחיו, אולי אבנה ממנה. ומזה נבנה שם אבן בהוספת אל"ף בראש ונו"ן בסוף, הוא יסוד הבנין הזקתו ותקפו. אבן פנה ואבן הראשה וממנה תוצאותיו. ומזה שרש בין על התבונה ועל כח הנפש להבין דבר מתוך דבר. נולד ונבנה מרעיון הקודם, ולכן נופל עליו לשון בנין והולדה, וכמו הבן שנולד מאביהו, כן הבנת דבר מתוך דבר כאלו נולד ונבנה מדבר הקודם, ומזה שם בוא, ומבוא, ותבואה, על הכנסה והבאה. ומזה מלת אוב, המדבר משחיו ומוליד קול חרש כאלו בא הקול ממקום אחר (בויכרעדנער). ושם תבנית על דמות וצורה הנעשה ע"י חבונת אדם. ומזה בבת עין. היא הנקודה השחורה במרכז העין, מקום חלול ומעבר דרך לקרני האור החזורים לאחור מן הדברים העומדים מול פני האדם ומזהירים אל תוכו, ובעברם דרך הליחה המימית הזכוכית והבדולחית נשברים ומתקבצים דרך בבת העין ומתאחדים בנקודה בעור הרשתי הפרוש באחורי העין לציור ותמונה מדבר החוצה לו כנודע לחכמי הטבע — ומזה מלת בהו *), שענינה שממה ומקום ריק. ומסתעף מזה מלת נבוב. ג"כ ענין ריקות. ומזה מלת בין, על דבר שבין שני דברים המתיחסים. ומזה איש הבינים, העומד בתוך בין המערכות.

ובתלמוד בב, פתח ומבוא. ביב, צנור ומקום מדרון לשפוך הובל ולהוליכו הלאה, ביבו של חומם. אבוב, כלי זמר חלול, תרגום כחלילים יהמה, בזמר אבובין. אבב חנותא. אבב בזיוני. והזנה אות ב לשמש במקור הוראות תוך ומשך זמן הפעולה, כמו בשלה פרעה, בשבתך בביתך, בהקריבכם מנחה חדשה, בפרוע פרעות, ונבדל משמוש אות הכ"ף במקור, כי הכ"ף מורה על תכיפת הזמן. כשמוע עשו ויצעק, כראותו את הנזם וכשמעו וגו' וירץ. כהרימי קולו וינס.

הערה. כל מבין יודע שהשמות הנרדפים משותפים בהוראת רעיון אחד הכולל אותם יחד, אמנם כל אחד מהשמות יש לו נטיה מיוחדת, כשעיפי האילן שמסתעפים ונפרדים זה מזה ומדובקי' בשרש אחד. והכלל בזה, כשהדבור קולע אל מטרת הרעיון הפרטי הנוסדו ומפרידו מאחיו בענין מה, אזי לא יבא רק השם הפרטי המיוחד לו לבדו, אבל במקום שאין הכרע ודי לנו ברעיון הכללי, אז יבא האחד תמורת האחר. וכן הוא בכל אותיות השמוש הנספחים אל המלות יש לכל אחת ואחת שביל מיוחד להשות את המלה ולאפניה לרעיון המכוון, אבל במקום שאין הכרע תבוא לפעמים אות אחרת תחתיה.

הוראת אות ג

דבר המנשא ויוצא מדבר בנבה או מן הצד,
מכסה או מחסה על דבר.

גג, מכסה על הבית וחוסה עליו מזרם וממטר, ומזה בהוספת אות האמנתיו מלת גן וגנון, המגין משרב וחום השמש, ומלת מגן, מחסה ומסתור. גנון וחצל, ועל גנותו יונקתו תצא. ומזה מלת אגן הסדר בהוספת א' ן' מהאמנתיו, ע"ש צורתו העגולית ובולטת מכל צד כטבע הכדור. ומזה מלת גאה וגאוה וגאון על הרחב וגבהות והתנשאות, ובאדם רובו לגנאי, ומסתעף מזה שם נגן, על המנגן בכנור ומזמר בקול. ונגן בידו ושוב לך, כי ע"י הנגינה תתנוסס ותתנשא רוח האדם מכניעתה, וע"י הנגינה תבוא רוח גבורה ורוח נקימה, גם רכות הלב ורגשת החמלה והחנינה. ומסתעף מזה מלת גוי על כלל אנשים המתאחדים בחוברת בשפה

*) וכן פי' רש"י [בראשית א ב] בהו, לשון ריקות וצדיו. וכן ת"א תהו ובהו. צדיא ורקניא [מקום מחויק]. והמבאר שם אמר, ובהו. פלשון בו הוא. שהויתה כוללת כל הנבראים עכ"ל. נראה שכוונתו לפרש ענין אב כמבואר למעלה.

ובמשלה אחת ומוקפים בעניני אגודתם כבמחוגה, ומזה מלת גוה וגויה, גם מלת גהה. לב שמח ייטיב גהה, ענין רפואה, שמנין על הגוף בחליו ומחזוקהו, ומלת גם להוספת דבר.

ומה שנמצא מלת גיא מורה על מקום נמוך הפך מלת גא המורה על גאוה וגבהות, הן נמצאו שרשים רבים מורים על דבר והפוכו, או שהוא מסבת אות היו"ד, כי כן נמצא מלת גי ביו"ד לבד ובלא אל"ף. ומזה מלת יגון בהוספת היו"ד בראש, מורה על העצב ודאבת הנפש, כי במעמד העצבון תתעטף הרוח והנפש מתצמצמת ונכפפת כאגמון.

הוראת אות ד

ענין דודים וידידות, חיבוק ודביקות, ושאיפת דבר לדבר.

ונכלל בזה רעיון התנועה, שמתנועע דבר לדבר בשאיפתם ותשוקתם זה לזה ומסבה זו נודדים ממקומם. ומכונים השדים דדים; דדיה ירוך בכל עת. היונק מחבק את האם והאם מתרפקת על עולה פרי בטנה ותגר החלב משדיה אל פיו באהבה עזה. ומזה מלת דד וידידות, אהבת נפש ותשוקה מאיש לרעהו ולאהובתו. ומלת די, ענין הספקה והפקת רצון למתאוה, והענקה לחפץ זולתו בכמות ואיכות. דוד, כלי בשול העומד על האש והאש תסוב אותו וכאלו האש תחבקהו. ומלת דוד על התפארת והחן היוצא מדבר כקרני אור ונוגה. ומזה מלת דאה, ענין עופפות ורחיפה. כאשר יראה הנשר, ושם העוף דאה ע"ש רחיפתו, כנשר על גוזליו ירחף' ואמרו בב"ר על מלת מרחפת, כעוף הזה שהוא מרפרף בכנפיו וכנפיו נוגעות ואינן נוגעות, וכן כתב רש"י ז"ל שם כיונה המרחפת על הקן. ומן רעיון התנועה הנכלל באות ד' נבנה מלת נדה משום שנדודה מבעלה, ובעבור שבעת זוב דמה מרגשת נדנוד בלב כאלו יש לה תשוקה בלתי ידועה אשר לא תתן לה השקט ומנוח (אונרוהע), ומזה מלת דוה ומדוה. עלי לבי דוי, כי השורקים והגידים של החולה לא ישקוטו. ומזה שם יד, ע"ש שהידים עסקניות ונדודים. גמול ידו הדה' ובחבר עם אות מ"ם ענין המתנה ותוחלת, מסתעף מענין דחיפה, כי אז הנפש מרחפת על כנפי התקוה וחובקת את תוחלתה בשתי ידיה (שוועבענד אונד האררענד), ונודדה להשיג מבוקשה. אדדם עד בית אלקים, אדדה כל שנותי, ענין קפיצה בנחת כענין רחיפה, מלכי צבאות ידודון ידודון, ובתלמוד, האשה מדדה את בנה. ומזה מלת אד היוצא מן הארץ להשקות את האדמה מרעיון מלת דד, ומלת הד הרים על הקול החוזר מן ההרים. ומלת הידד כדורכים יענה, הרמת קול שמחה וזמר שרים ונוגנים. ומלת תודה על שמחת הנפש מסבת הכרת טובה וחסד, או הכרת החמצא מחמת תנודת הנפש והתחדותו שמתחרט על מעשיו ויכיר שהחטא נגד מטיבו. ומזה מדו בד, מן די. שהבגד עשוי כדי מדת אורך האדם, ויכרות את מדויהם, וילבש קללה כמדו. — ומה שבא מלת איד על שבר ומקרה רעה, הוא מענין התנועה בגלגל החוזר, כי לפני שבר גאון, וידוע שקצות שני ההפכים נוגעים זה בזה, ומזה מלות אודות אודיתי ואודותיך, הסבה הגורמת, ויש בזה ענין שייכות שני דברים זה לזה ומלת לנוד ולנחמו, תנועת הראש כמשתף א"ע בצערו. ומזה מלת נאד החלב שהאדם מוציץ מתוך פיו ושותה כיונק מן הדד. ומזה מלת נד, קבוץ וצבור. ובזה יובן ההבדל בין נע לנד. נע נאמר בעצם וראשונה על התנועה במקום, כמו והניעותי וגו' כאשר ינוע בכברה. ירצה במקומו, והוראתו העדר מנוחת הנפש. ונד היא הנדידה ממקום למקום, וכן להניד רגל ישראל. נודד הוא ללחם כצפור נודדת מקנה כן איש נודד ממקומו.

הוראת אות ו

חיבור וקישור הדברים.

ווי העמודים, הם היחדות העשויות לחבר את העמודים ולדבקם יחד, ויחם והשוקיהם. ונקראים המחברות החוגרות חלקי הכלים ומדבקים אותם יחד, בשם חשוקים, כאלו יש להם חשק ותשוקה זה לזה, וכן נקראים חשורים, חשורת מים, בחילוף קו"ף בחי"ת, כי קיטורי האדים מתקשרים בעבים. ובהתקשר הוי"ו עם ה' נעשה מלת הוה, מורה על ישות מהוהה ובא אל המציאות. הוה גביר לאחיך היה להם למלך, כי מה הוה לאדם, כי לשלג יאמר הוא ארץ. ונאמר ג"כ על מקרה רעה, אם יהפך על האדם בלהות ופגעי הזמן יהדפוהו מהצלחתו. ותפול עליך הוה. והענין אחד, שמתהוה מה שלא היה מקודם, ובא מן ההעדר לישות ומציאות, יהיה טוב או רע. ובחרו באות ו"ו בין איתיות השמוש להורות על היבור המאמרי' וגם להפך העבר לעתיד והעתיד לעבר, אמנם מה ראו מניחי הלשון להשתמש במלות מהופכות? ומדוע לא שמשו עבר בעבר ועתיד בעתיד? לדעתי הטעם לזה הוא. לפי שהזמן (דיא צייט) אין לו מציאות בעצם אבל רק יחס הנמצאות זו לזו בשכל לבד בדרך

ההמשכה, היינו המשכת מציאות דבר מעשה או פעולה, והמשכה הזאת נקבוה בשם זמן, ואנחנו מציירים לנו ההמשך הזה כאלו הוא דבר נמצא בעצמו, ונדמה לעיני בשר שלנו שהזמן נמצא בסדר שארי הנמצאים ואין זה באמת כאשר אבאר המשכת הזמן מורכבת מהמשכות קטנות בבוא זה אחר סור זה, וכל הדברים היגיעים בעולם מציאותם נמשך ברב או במעט. וכאשר נתבונן בזה היטב נמצא כי אין לנו שום ציור באמת רק מעבר ועתיד, הקשורים יחד זה בעקב זה כחוליות השלשלת, ומה שביניהם אין לו שום חפיסה קיימת. כמו הנקודה ההנדסיית וקו ההנדסי, ועצם ההמשך מדובק רק מעבר ועתיד רגע עובר ורגע בא, ובבואו כבר עבר, כאשר יבין כל משכיל, לכן אם המכוון במאמר או הספור לצייר לנו מה שיתהוה בעתיד כדבר ברור שלא ישתנה, משתמש העברי בלשון עבר עם וי"ו המהפכת לעתיד, להורות אף שבאמת עודנה אין לו מציאות, אמנם בלי ספק שיתהוה או שיעשה, והדבר מוחלט וברור כדבר שכבר נעשה. ואמר פרעה לבני ישראל, ברור שיאמר פרעה כן וכאלו כבר אמר. וכאשר המכוון לצייר לעינינו דבר הנעשה כבר ועבר כאלו אנו רואים אותו מתהוה לעינינו. ישתמש העברי בלשון עתיד עם וי"ו המהפכת לעבר. כאלו אנו רואים עתה הוויית הפעולה המורכבת בהמשכתה מעבר ועתיד, ואנחנו רואים התחלת המעשה הולך והולך לפנינו ואיך יעתק העתיד לעבר הסמוכים ומדובקים יחד בתכלית הסמיכות והדביקות מבלי שיש ביניהם ריוח אף מעט מן המעט כציור הקו ההנדסי שבמקום שזה כלה זה מתחיל מבלי שום ממוצעי ולזה ישתמש העברי על ההוה בלשון עתיד, יען שההוה איננו בעצם רק העתיד, ומה שבא אל ההוה כבר עבר ואיננו, אף שהדבר או הפעולה הנמשכת לפנינו נדמה לנו כהוה מתקיים ובאמת אינו כן, כמבואר, ואינני מסכים לדברי החכם רשפ"ה בספרו הנו' יריעה ג' דוברת א' שאמר וז"ל. שיש ב' מיני הויות, האחת היא הויה „דולגות שיתהוה הדבר בבת אחת בשלימותו וכו' המשל בזה קו ההנדסי וכו' אילו היה מורכב מנקודות הנדסיות היה אפשר לצייר לנו שהיה נקודה אחת קטנה ונתרבה מציאותו ע"י הרבה נקודות, אבל אחרי שידוע לנו שאפילו מן אלפי אלפים נקודות לא יעשה קו כל שהוא, להיות שהנקודות בלתי בעלי כמות בעצמן אבל הם סימנים מגבילים תחומי הקו בהתפשטותו, והיות הקו מורכב מקוים דקים קטנים בעלי כמות וכו' עכ"ל. והנה פליאה נשגבה על חכם כמותו שאחז ברעיון האמתי מנקודה ההנדסית, ונמשׁ אותו בציורו מן קו הנדסי. הלא הגדר הזה שהביא מנקודות הנדסיות שאינם רק סימנים מגבילים תחומי הקו, זה הגדר בעצמו הוא גדר הקו שאין לו מציאות וישות כלל, יען שהוא רק רושם וסימן למצרנות וגבולי שני גשמים ומקומות המגבילים וסמוכים זה לזה, שבמקום שזה כלה זה מתחיל, והוא רק ציור דמיוני מן גבולי המוחשים על פני ארכם. אבל הקו בעצמו אין לו שום מציאות כידוע לבעלי חכמת ההנדסה, ואיך יתכן לומר שהוא מורכב מקוים דקים קטנים. ולהיות הקו הויה דולגת מן ההעדר אל הישות בבת אחת ובשלימות. האם יש להעדר כמות והרכבה מהעדרים קטנים.

הוראת אות ז

דבר היוצא מדבר ע"י הניעה מולה וזיבה או זריקה במקום למקום והניעת קפיצתו לאחור.

אשר אז מצייר כעין זויות פנה ומקצוע כנודע לקורא בספרי המבע. זוית, מורה על פגישת שני קוים הנוטים זה לעומת זה וחותכים זה את זה, ד"מ פאת מזרח ומערב עם פאתי דרום וצפון בפגשם זא"ז בנקודה אחת. מציירים תמונת קרן ומקצוע כצלעות המשולש. ומזה מזוינו מלאים, ירצה שכל האכסים וממגורות מלאים מזון מזוית לזוית, מזיו כבודה, ידוע שקרני האור בנפלם על הגשם קופצים לאחוריהם בבחינת אור חוזר, כמבע הגשמים המקשיים הנזרקים זה על זה מקופצים לאחוריהם ונמיית קפיצתם נערכת לעומת קו הנפילה שמהרחקת מנקודת הפגישה בתנועה מוקבלת לצד השני כעין זוית ומקצוע (איינפאללס ווינקעל) ונאמר ע"ד השאלה על הכבוד והרוממות שיצאו ממנו כעין קרנים מזיוה ויפעתה שישמחו את אוהביה ויתענגו בכבודה ויגולו בממשלתה. ומזה מלת מאזנים, כלי המשקולת הנעשה מן בר ארוך בהישרה שמחית, ועל שתי קצותיו תלויים שתי כפות, ובאמצע הבד הלשון עומד נצב לרומו ומצייר עם שמחית הבד שני זויות משני עבריו כתמונת המשולשים נצבי הזויה, לסמן כמות המשקל וכובד של דבר השקול. אם כשקל אחד לשתי כפותיו וכובדם שוה, היינו הדבר השקול עם כמות המשקל של האבן. אז הלשון עומד נצב בתוך מבלי לנטות לצדדין. ואם אין כובדם שוה הלשון נוטה לצד הכבד שבהם. וזיז שדי, הם חיות השדה משחרי לטרף נודדים ומתנועעים תמיד בנטיות שונות. ונקרא אבר האדם אשר

נטע הבורא ית׳ לשמוע את הקול מדבר אליו אזן, להיות שהתנועה הרתיתית הנפעלת באויר ע״י הקול, פוגע בעור הפרוש בפנימית האוזן כמין תוף, והוא מענין הזיה. ויז מדמה אל הקיר, ויז נצחם על בגדי. ופירוש אזן עד תבונות׳כם, מענין מאזנים, וירצה הטייה האוזן לשמוע ולשקול את הדברים והתבונות במאזני השכל ולבחנם אם כנים וישרים המה. ומזה מלת אזניך, שם כלי זיין, כי בימים ההם היו הקשת והקלע לירות כהם הצים ואבנים כלי זיין שלהם, ונקבו בשם זה כל הכלי זיין, ומזה שרש זמם למחשבות החבולה וערמה הערוכות למטרה ידועה. ושם זמן, על זמן מוגבל ונערך לפעולת אדם. לכל זמן. ובתלמוד ובארמ׳ת הוא ג״כ לשון הכנה וזימון. ושם זנה מורה על הנטיה מדרך הישר ועל הבגידה, והיא ג״כ ענין הסרה מקו הישר. ומזה מזי רעב, עיקום הגוף מיובש הרעב, כן יזה גוים, ענין פיזור ותפוצה לכל עברים מסביב׳ מזזוה, ע״ש צורתו הזויה וע״ש תנועת הדלת ושקיפתה עליה׳ ובתלמוד מלת זאוא, ענפים, מבין עפאים מבין זאויא, ע״ש שמתנועעים תמיד מפני הרוח או ע״ש שיוצאים מן האילן בנטיות שונות פרושות לצדדים כפרישת כפי האדם. ובתלמיד לא זז משם, וזהוהי הלב, וכן אין מזהיהין אותו (חולין י״ז). ענין גבהות וגאוה, לפי שהמתנאה מתנשא על זולתו ומגביה א״ע, ועי״ז נסונים אחור זה מזה׳

הוראת אות ח

לכידת ותפיסת דבר.

מענין חח ונום, והוא עדי לקשט צואר האדם מסביב ובעבור שעשוי כמין שלשלאות, ומזה בחחים, השלשלאות שהאסורים כבולים בהם, ומזה מלת חוחים, הם קוצים ע״ש שתופסים בבגדי המתקרבים אליהם. ומזה חכה, בחילוף חי״ת בכ״ף, כלי צדיה שצדין בו הדגים׳ ומזה שרש חכה מורה על התקוה והמתנה, לפי שתופס בה האדם ומחזיקה לבל יאמר נואש. חך, שם המקום בפה שתופס את המאכל לטעום טעם, ומזה שם אח ואחוה הדבוק ונלכר בקרבת בשר או בקרבת הנפש, אמרו אברהם שאיהה את כל העולם. מאחה את הקרע, היא האחוה המקשרת את הלבבות בכח רוחני ויתלכדו ולא יתפרדו, ומזה כלת חי, הכח הרוחני בבעח״י התופס ומחזיק את הגוף ובוקע כל איבריו ויחליטהו להתנועע אל אשר יהיה שמה הרוח והחפץ׳ מים חיים, מים שיש בהם כח הרוחני בצאתם ממקורם ונובעים תמיד כאלו הם חיים, ובהפך כשהם עומדים ונפסקו ממקורם אז הופג טעמם וכחם. וכן ולא יקחו ממך בשר מבושל כי אם חי, יען שנשאר בבשר ואם מצער מכח החיים, והבישול מרפה את הכח הזה. ומזה שרש הם, כי החום כח החיים, ונשיאפס החום הטבעי נעדר החיים, ושם חמה בעבור המימותה. ומזה מלת חן וחנינה, מציאת חן בעיני זולתו: נובע ממקור אהבה ורצון המעטרהו חסד ורחמי׳ ונלכד באהביו סגולה נפלאה באדם למצוא חן בעיני רואהו. וכן בקישור עם שארי אותיות יולדו רעיונות רבות מסתעפים ומשתרגים לאין מספר.

הוראת אות ט

ענין הסרת דבר מדבר.

ויהלך אט, הרחיק עצמו מחברת אנשים להיות ברד. ממאטא, בכפילת האותיות, כלי שמכבדין בו את הבית לנקותו מאבק ואשפה. אטים, הם בודדים ידועים בשם (איינזידלער) מטוה, תואר לחוטים הנטווים מן הצמר או הפשתים, שהם נטווים ונמשכים ממקום שהיו בו, או מן רעיון הנטיה [וכן דעת רשפ״ח, וזה ענין הטיה וענין מוט ומוטה ומטמון. ומה שבא שם מיט ברעיון דבק, הן נמצאים בלשון עברי שרשים רבים מורים על דבר והפוכו, או בעבור האות יו״ד שמהפכהו מרעיון לרעיון.

הוראת אות כ

ענין כפיפה והכנעה.

רוח נכאה, תהגו אך נכאים, הכאות לב צדיק (איינשיכטערן). הלכאים, שתי מלות חל כאים רוח כהה, נכים, וכי ימוך אחיך ומטה ידו׳ ופירוש אין כהה לשברך, אין מי שיכניע את צערך מסיבת שברך ע״י ניחומים, או שהוא כמו גהה בחילוף גימ״ל בכ״ף. ובוה יובן רדיפת מלת אנכי ואני. בהוספת אות כ״ף כאשר בארתי במ״א. וענין כ״ף השווי, שמשפיל את האחד למען השוותו לאחר כקטן כגדול, כנער כזקן, שפחה כגברתה.

הוראת אות ל

היבור או התקרבות דבר לדבר.

לולאות, הם בתי הקרסים, להיות הקרסים נאחזים בהם. לולים, ובלולים יעלו, הם המדרגות הנאחזים

ודבוקים יחד לעלות בהם למקום גבוה או לירד למקום נמוך. ומזה ענין ליאות, אסיפת הכחות ע״י רבוי המשא מערך כח הסבל: נלאתי נשוא. אך עתה הלאני, מיעוט הכחות מנשוא סבל המשא, וגא בשם מפשט, תלאה. הוגעתם ד׳ בדבריכם, תרגום אלהיתן קדם ד׳. לוה, לוית חן הם לראשך כמער איש וליות, והכינויים לי לו לך לכם להם׳ ומזה שם לאום ולאמים, חיבור הרבה פרטי אנשים לעם אחד. גם אשור נלוה עמם, ועל כל הנלוים עליהם׳ ומזה הלוית אורחים בלשון הז״ל. וגם מה שהוא מענין הלואה הוא ג״כ מענין זה, להיות שהלוה נתחבר למלוה בחיוב תשלומין, אמרו עבד לוה לאיש מלוה, ומאור השכילו הז״ל בתוארים כאלה כידוע למבינים. ומלת לו, לו יהי כדבריך, לו שמעני. ומלת לולא, לולא התמהמנו כי עתה שבנו, מורכבת מן לו ולא, והכונה, חיבור המאמר והרעיון הראשון עם האחרון להורות חיוב המתאחר בשלילת הקודם. ובהתחבר הלמ״ד עם אות בי״ת בסופו. מלת לב, מקום אסיפת הדם מכל הגוף ומקומו באמצע הגוף. וכאלו כל הגוף מחובר אליו, ומזה לבבתני ילבב. ושם לילה, אולי בעבור שע״י המחשך והעדר האור יתאספו העוסקים בעבודה ליבתם וילוו יחדיו. ואולי מזה בהרכבת הנו״ן שרש לון ושם מלון, נפשו בטוב תלין, בצוארו ילין עוד, ביקר בל ילין. ומסתעף מזה מלת תלונה. כי המתלונן יעמוס טענותיו על זה אשר מתלונן עליו (אויפבירדען, אויפהעפטען).

הוראת אות מ

הרחקה, חסרה, והבדלה, ונדידה דבר מפקידו מחבליתו או מספבתו.

מים, הנולים ונובעים ממקורם ועלולים להתנועע מנשיבת רוח או ממקום מדרון. מאום מאומה, הסרת ושלילת הדבר משארי הדברים, ממני, ממנו, ממך, מהם, מכם, מין, למיניהם, כי המינים מובדלים זה מזה, מין האדם ומין הבהמה, ומזה ענין מיאון: מאן לשלח, מאן להקים לאחיו שם, המאנים לשמוע, העדר וחסרת הרצון מהכונה הרצויה. ומזה מלת מהמה, התעכבות יותר מהראוי או מבלי דעת הסבה, והיא כפילת מלת מה, ירצה על מה ומה זאת. מוס, הסרון, נומה ונבדל מדרך הטבע. ומזה מלת מות, נפרש ונבדל מדורו ומחייס ודורו נסע ונגלה ממנו (עיין אור לנתיבה ההבדל בין הנותר מבשר ובין הנותר בבשר ובין בגלחם) —— ומסתעף מזה מלת תמה לתמיהה ומלת מתי׳ ובתלמוד: ודמהמי עיניה (וועגווענדען) מהה (אבוואשען) ממהה ושופך. אמום, האבנים או הדפוס שעושים הרצענים עליו את המנעלים מענין אם שנמשל להולדה, כי היא היתה אם כל חי, וממנה תוצאות כל בני האדם בתבל הלזו. ועל דבר הוראת הריבוי שמשתמשים באות מ״ם בסוף המלות, ושמושה לעשות על ידה מפועל שם בהעמדתה בראש המלה כמו משכן מכסה מבשה, ובינוני הפעיל ופיעל כמו מאכיל, מזכיר, מגשש, מבקש, הדברים ארוכים ושייכים ללימודי הדקדוק כי שם ביתם.

הוראת אות נ

אינה מרוחקת מאחותה המ״ם, כי המ״ם והנו״ן אחיות הנה ממוצא החוטם ושניהם מאותיות השימוש האמנתיו. —— נא, לשון בקשה וזירוז למהר עשיית דבר וגמירתו ולקרב את המרחיק אל תאכלו ממנו נא, היינו שלא נצלה כל צרכו׳ נין, תואר לבני בניו של אדם אשר יומשך השתלשלות הדורות למרחוק וקרוב אליו בקרבת בשר. ומזה ינון שמו, שיצאו ממנו בנים ובני בנים ולא יפסוק ההמשך דור אחר דור. מנון, המשך הממשלה, נוה, בקישור עם הוי״ו הוא ענין דירה נאה, והנוי והיופי יסובב ע״י התאחדות דברים שונים (דיא מאנניגפאלטיגקייט צור איינהייט) נוא, בקשר הויו, יניא אותה, נחלפה הוי״ו ביו״ד, הסרה ממחשבה הקודמת. ובכלל כאשר הונחה איזה מלה להוראה ידועה משתמשים בה גם להוראה הדומה לה אף שאין בה עיקר הכונה אשר בעבורה הונח התואר הזה *). ומלת נלה בהרכב עם הלמ״ד על קרבת הדברים להשלמת וגמר המעשה והשגת מטרת החפץ׳ וזהו מהוראת אות ל (עיין לעיל): ולא יטה לארץ מנלם. ומזה מלות מן ממני ממנו בקשר מ״ם נו״ן (פאן), ולכן הוראת מלת מין על פרטים רבים השווים ומתיחדים לאחד, להיותם נפרדים משארי פרטים הבלתי שווים. ומלת מנין וממון, שנופל תחת המנין ומתאחדים למספר אחד. נון תרגום של דג, ע״ש התרבות מינו. ומלת נם בתלמוד, מין נגע הפושה בבשר ומתפשט בהרקבתו (קרעבסשאדען) עלוקה תרגומו נם, ע״ש מציצת הדם אליו.

*) ושמור זה הכלל גם בשמות הנרדפים, שיש לכל שם שם כונה עיקרית מיוחדת אליו לבדו המשתמשים בו במקום אשר המדבר קולע רק אל כונה זו העיקרית, ואז לא ישתמש רק בשם הפרטי. אפנם במקום שאין הכרע לכונה העיקרית, אזי רשות להשתמש גם בשם הנרדף המשותף עמו בריעון הכולל והיחולי.

הוראת אות ס

עמן המסה ושחיקה והשתנות הדבר ע״ל בעצמותו
או במראהו .

כהמס דונג מפני אש והמלח במים , או על ידי שחיקה ושחינה ורקבון , כצמר ,אבלם סס . ומזה מלת מסוה , בעבור השתנות הפנים והמראה . סאה , שם המושאל על המדה שמודדין בו הקמח הנשחן מגרעיני התבואה . ומזה מלת נסיון, כי כמו שע״י ההתכה והמסה יובחן איכות הדבר , כן ע״י הנסיון נבוא להבחנת הדברים והענינים כמו הכסף ע״י המצרף , ובזה נרדף עם מלת אות . ומזה מלת נס בהרכבה עם גו״ן שהיא מעשה פלא כמו אות ובחינה , גם הוילון והדגל הפרוש לסימן ואות להרואים אותו מרחוק , מתנוסס , ענין ריחוף והתנשאות כמו הנס המרחף באויר מסבת הרוח . אסיא בתלמוד רופא, ע״ש הרפואות בסממנים הנשחקים ׳

הוראת אות ע

יעוד וזימן ובכלל על הזמן .

עת , העתות המזומנים ומיוחדים לאדם בימי חייו (שיקואל) ——— ביזך עתותי , לעתות בצרה לעות את יעף דבר , איש עתי . מעון ומעונה, דירה מזומנת ומיוחדת . עונה , עונת המעשר , עת קבוע ׳ מעונן , המתנבא מהליכות העננים על עתות מיוחדות ועתידות לאדם ׳ עין , אבר באדם מיוחד לחוש הראות , שעי״ז יראה האדם כל הדברים סביבו במרחק הראוי . ובהוספת אות מ״ם , מעין מים , כי המקור הנובע מתיחס לנחל כמו העין לגוף : כל מעיני בך , אמר דוד . המבוע והמעין אשר משם הקרו כל המחשבות והרעיונות ואשר הם המקור לפעולות בני האדם , קודש הוא לד׳, כי תמיד אני חושב בך . ——— עם , בקשר עם המ״ם בסוף . המון פרטי בני אדם המתאחדים בלשונם ונימוסיהם , ועי״ז התעתדו לגוי אחד . עמם , כהות האור והעלמת הדעת : וזה העדר התעודה המזומנת : מסתעף מהוראת המ״ם . ענה : ענין תשובה . שעל ידה יתיחד ויתיעד אחד משתי קצות הספק אשר בלב השואל .

הוראת אות פ

פתיחה וסילוק הסתיפה .

פה , מפתח השפה . פנים , הפונה לנוכח : ואם לצדדין, פאה . פי שנים : על פי : כפי ; מובן מאליו . פתה , פתוי , ענינו פתיחה וסילוק הסירוב והמיאון : פתתני ואפת : סילוק מניעת הרצון . יפת אלהים ליפת, הרחבת הגבול וסילוק הגדר והצמצום . וכאלו נעשה פתח לדבר הסתום ׳ פתות לדלתות : הצירים אשר הדלת תסוב עליהם בעת הפתיחה ׳ ונבנה מזה שם פתי : מחוסר הבחנה שנוח לפתותו : כי השכל הוא המתג והרסן לפעולות בני האדם . ועל ידו יבחין עשיותיו אם טוב ואם רע למען לא ילך שובב בדרך לבו ולמען לא ישמע לקול אנשים זדים אשר יפתהו ויצודוהו למדהפות, והעושה מבלי דעת ומבלי להשב דרכו מקודם . יתרו פתח ושולה הרסן ועי״ז מעשיו פרועים ומהלכו מדחי אל דחי : וכאלו נפתח המקום אשר היו סגור לפניו מסבת המוסר והשכל . ——— פתאום , מבלי שידע האדם ולא ירגיש מקודם מאומה מאשר יבוא : הולך אחריה פתאום , ירצה שלא ישים אל לבו למנוע רגלו מלכת אחריה . פת , הניקח מן הבצק : פתות אותה פתים , נפתח חבורם ונשברו לפתים קטנים . ובא בקשר עם התי״ו והלמ״ד מלת פתיל , הוא החוט הנטוה ונגרר מן צרור הצמר או הפשתים ונמשך ממקום שהיה דבוק בו , ונרדף עם מלת גדיל , ע״ש שנתארך ונתגדל על ידי הטוויה : נפתולי אלהים נפתלתי עם אחתי : אמרה רחל : נתרחב מצבי בבואי עם אחותי במאמד השוה : נפתלתי ונשתזרתי עמה כחוט ופתיל אחד מסבת אהבת יעקב אלי כמו לאחותי : ובתלמוד פנאי : זמן פתוח מעניינים המגבילים אותו : פנוי פנויה , שלא נגדרו בגדר האישות : לפני , קודם זמן המוגבל לדבר ידוע . לפנות בוקר, נוכח וקרבת הזמן אשר יפתח השער לצאת השמש ויבוא הבוקר .

הוראת אות צ

התגלות הדבר ביציאתו ממקום מחביאו .

כמו בצמיחת הפירות יוצאים ראשונה . אמר ויצץ ציץ, ירצה שהתחיל הפרח להתגלות . כפורחת עלתה נצה , הנצו הרמונים . ומסתעף מזה מלת יצא , יציאה ממקום שהיה נסתר בו : השמש יצא על הארץ , כציץ יצא וימל , ואחר יצא אחיו . ניצוץ הרשף היוצא מן האש . מציץ מן החרכים , רואה ממקום נסתר . ציצה היוצאים מן הבגד *). נאץ . התעוררות הכעס והתחרות המביאה לידי קצף . ומזה יצת , הבערת הדליקה והפעולה להוציא כח האש אל הפועל , מלשון איצה והתעוררות , שהאש המקריב הבא מבחוץ מעורר ומנאץ את

*) וכן דעת רש״י [ירמיה מח ט] ע״פ תנו ציץ למואב תנו ציץ למואב תנו כנף למואב . כל דבר תלאי החולה ובולט מן האדם ומן הבהמה קרוי ציץ כמו והיה לכם לציצת , ויקהני בציצת ראשי . עכ״ל . והביאו בשם מנחם ׳.

האש הפנימי לצאת לחוץ. ומזה נצים, כי ינצו אשר הצו, התעוררות הכעס והמריבה. מצא, התגלות דבר הנעלם, כמציאת אבידה, ומזה ונמצה דמו׳ הדהיקה להוציא הדם. ומזה כי אץ לך הר אפרים, ירצה המקום הצר יאלצך לפרוץ הגבול. אץ בדבריו, נבהל לדבר מבלי התבוננות ונמהר לדבר בחפזי כל העולה על רוחו. אץ להעשיר, נמהר בעסקיו מבלי לחשב פרס עשותו אם לעשות ואם להדול, ודוחק את השעה מגודל תאותו להעשיר. ומזה מצה, הן לריב ומצה, יציאת הריב והתחלתו. מצה, חלת לחם אשר לא חמץ ונאפה פרס יחמץ. ובתלמוד הנץ החמה, יציאת השמש ממחבואו בעלות השחר.

הוראת אות ק

הפלטת דבר הבלוע והסרתו מתוך דבר אחר.

כאשר קאה, כהתעות שכור בקיאו׳ ומזה מלת נקי, הסרת דבר המאוס והלכלוך׳ ומלת ינק מסתעף מזה: יונק שדי אמי, וינקת חלב גוים, פלישת והרקת החלב המיץ והעסיס׳ ומזה נאק ואנק, געיית אנחה דנפלש מקוצר רוח וכובד הלב, (ונאק נאקת חלל, האנק דום (עכצען שלונצען)׳ ושם השוף קאת וקפד ע״ש קולם שדומה לקול אנקה ואנחה, דמיתי לקאת מדבר׳ ובחבור עם הה״א, אם קהה הברול, ושני בנים תקהינה, נתקלקל חירודם מסבת החלודה והחימוץ שנפלש מתוכם ומלוכלכים בהם׳ נקיקי הסלעים, הבקעים שבין הסלעים ומקומות הרקים שבין סלע לסלע הפולטים מימי הגשם והשלג׳ ומזה מלת נמק, ענין המסה וגיעול׳ ושם קיקיון, אולי הוא הצמח שיש לו כח לעורר ההקאה׳

הוראת אות ר

דבר המורם והנורק מדבר אחר או נמשך ונגזל ממנו.

רר בשרו את זובו, ויורד רירו על זקנו, ירה בים, מורה חצים, תרומה׳ ומלת אור, על שם שקרני האור יוצאים כמו חצים מקשת׳ נר, העצם אשר בו דבוק האור, או בשביל שדומה בתבניתו לחץ׳ ומזה נירו לכם ניר, תלם המחרישה, הנמשך לארכו כיריית החץ, וכן ניר הנאמר על הממשלה הנמשכת והולכת בקו ישר כמו התלם, מאב לבן ומבן לבן בנו עד למרחוק׳ וע״ז נוסד שרש ראה, הבטת העין, בעבור שקרני האור הולכים ביושר, וכשהם פוגעים בדבר הסך בערם ומעכב התלוכותם להלאה, חוזרי׳ לאחוריהם אל תוך העין, כמו החץ אם פוגע בדבר קשה המונע הליכתו יסוב לאחור׳ ולכן מורה שרש ראה גם על המחזה בעתיד, יהיה בכח הנבואה או בעין השכל המאיר את העתידות הטמונים בחביון העתים, ונאמר ג״כ על הבחינה והביקור׳ ומסתעף מזה מלת יראה, שהוא פחד מדבר הנראה לאדם שיזיקהו, ומורתת ונזור לאחור׳ ומזה מלת רוח, ענין שביעה מדבר הנוזל ונמשך אל נפש העורג והצמא לדבר׳ וכן נאמר על הידידות, נרוה דודים, ע״ש שפולשת ומפיקה עונג וגיל המשביע את הנפש השוקקה אליה׳ ומזה מלת רום, על דבר המנושא ויוצא מגדר ההשתוות, ונמשך ממנו נשיאות וכבוד׳ ומלת ראם, שם היה בעלת קרנים גבוהה מאוד, והמפחידה את הרואים אותה בעבור גדלה, וזורקת מוראה ואימתה סביבה׳ ושם העוף ראה׳ ע״ש שיש לה חוש הראות חד מאוד׳ ובתלמוד, ריאה השואבה את האויר ודוחהו לחוץ׳ ומלת ארור מסתעף מזה, שהוא ענין שמתא ונידוי, מופרש ומרוחק מן הטוב הכללי׳ ומזה ערירים יהיו, לבל יהיו נאחדים בכלל האומה׳ גם מלת ארה שענינו לקיטה, אריתי מורי עם בשמי, וארוה כל עוברי דרך, מסתעף מהוראה זאת׳

הוראת אות ש

ענין חוקף וכח.

שם איש, שבו הכח בין בגופו לעבוד עבודה, ובין בממשלת ביתו להיותו שורר בביתו ובכל אשר לו, ונרדף בזה עם מלת בעל שהוא מענין אדנות׳ וזכרו זאת והתאוששו, אמוץ הלב והתגברות הכח, אשיש, יסוד החומה וחוזק הבנין, לאשישי קיר הרשת, דומות המבצרים׳ נפלו אשיותיה, ואשיא יחיטו, הם היסודות והחומות׳ סמכוני באשישות, אשפר ואשישה, אשכול ענבי׳, ע״ש היין היוצא מן הענבים המשמח לב בני האדם ומחזק את גופו׳ ומלת יש, ענין ישות מסתעף מרעיון החוקף׳ ומזה שם תושיה, על החכמה והמדע הנותנת לאדם כח ועצה לעשות חיל, ונאמר על השם ב״ה: עמו עוז ותושיה, עצה ותושיה׳ ושם אש, ע״ש תקפו לשרוף ולהתיך ולהמס׳

הוראת אות ת

סימן ורושם מצר וחתום.

והתוית תו, ויתו על דלתות השער׳ ונאמר על על רשמי המצרים והחתומין׳ והתאויתם לכם, ירצה שירשמו הגבולים והחומיהם, ומענינו הגדרה והגבלה׳ וקדוש ישראל חתו, שהגבילו את יכולת השם וצמצמו את כחו מה שיכול ומה שאינו יכול, או שבקשו אותיות וסימנים

על יבלתו, או שרצו לנסותו לדעת עד היכן כחו מגיע׳ תחאו לכם, שיגבילו את המרחק מגבולם׳ ומזה מלת אות סימן ורושם׳ לאותות ולמועדים, רשמי העתים ויעוד הזמנים׳ ומלת תא, החדר הקיצון שהוא התחלת הגבול אשר משם מתחיל והולך׳ ומסתעף מזה מלת אתא, על היוצא מגבול מקומו ובא לגבולינו׳ ומזה מלת נ ת ו ן ת ת, להוראת הנתינה׳ כי הדבר הניתן יוצא מרשות הנותן ונעתק לרשות המקבל׳ ובקשור עם המ״ם מלת מת, ע״ש שיצא מגדר החיים ונפרד מגבול דורו לעולם, וזה מהוראת המ״ם מן או מ״ם השלילה׳ ובקשור עם הה״א מלת ת ה ו, על הערד רשמי הדברים וערבוב הסדר מסבת הסרת גבולי הענינים, ומלת תהותתו, על המחשבים מחשבות רעות ומזמות, יוצאת מגדר המוסר וחוק המגביל, ות״ו ההתפעל, על הפועל שהוא בעצמו מקבל הפעולה, לפי שיוצא מגדר הפועל ונכנס בגבול מקבלי הפעולה ומלת את, שנספח לגבול אחר, או שהפעולה חלה על אותו דבר׳ אותי, אותך, אותם, וכו׳ ע״כ דברי ר׳ ישבב׳

אחרי אספי עד כה כל הדברים הנוגעים לכלל ששת מנחם, אציע לפניך מעט מהענינים הנוגעים בפרטי סדרו בספרו המחברת׳ אמנם לפני עשותי זאת הדע כי טרם הוציא את הספר הזה לאור היו לפני ארבעה נוסחאות שונות, האחת מכ״י לונדון הגנוזה בבריטיש מוזיאום, והשנית מכ״י המבורג המסונה באוצרות העם׳ השלישית היא מכ״י ווין באוצרות הקיסר, והרביעית מכ״י ברלין באוצרות המלך׳ ובלעדי אלה הארבעה בכל מקום קשה דרשתי מכ״י אוקספורד׳ והיא אשר היתה קנין כסף המנוח הרב אופנהיים ז״ל׳ תהי נפשו צרורה בצרור החיים׳ ר א ש י ת מלאכת מנחם היתה לחלק קבוצת כל שרשי לה״ק לשתי מערכות, וישימם סדר סדר לבדו׳ האחת כוללת כל שרשים השניים ובתוכם גם האחדים׳ והשנית כוללת כל שרשים השלישיים ובתוכם הרביעיים והחמישיים׳ לכל השרשים הבאים תחת גדר אות מא״ב יקרא בשם מחברת, כמו מחברת אל״ף מחברת בי״ת וכו׳׳ ובכל מחברת אות ואות קצץ השניים והאחדים ראשונה, והשלישיים והרביעיים והחמישיים אחרונה׳ ע״כ אם היה לבקש בספרו שרש בני שלש אותיות ויותר, בהכרח היה לקורא לבקשו מתוך קבוצה האחרונה, וכן הסך המשפט׳ הסדר הזה נמצא בנוסח אוקספורד, ברלין, ווין, ולונדון׳ אמנם בנוסח המבורג כל השרשים מסודרים ע״פ א״ב והיו לקבוצה אחת, כאשר יעשו כל מסדרי ליקסיקון זולתו׳ ואין ספק כלל כי הסדר הזה נעשה ע״פ המעתיק הקדמון אשר העתיקו יהי זה מלבו או לרצון בעליו׳ וראיה להשערתי זאת היא כי גם בנוסח האמבורג מחברת הי״ת ומחברת טי״ת נשארו על מקומם הראשון, פי שנים שנים לבד ופי שלשה שלשה לבד׳ ועוד כי בשרש ח ו ר יאמר המחבר בפירוש ״וכבר אמרנו ונקדמה מלה זאת במחברת ח ר, ולא השניתיה כי אם עקב הוי״ו אע״פ שאין הוי״ו יסוד, ע״כ, וא״כ אלו היה מסדר שרשיו בקבוצה אחת היה מקום שרש ח ר מאוחר בסדר אחרי ח ו ר ולא היה אומר ונקדמה, ולא השניתיה בכאן, רק היה מאחר דברו עד בואו אל שרש ח ר׳ גם יתכן לומר כי המעתיק דנוסח האמבורג היה כ״י אחר לפניו אשר כבר היה משונה הסדר גם בו, ואפשר ששתי המחברות הי״ת וטי״ת היו הסרות באותו הכ״י והעתיקם מכ״י אחר אשר סדרו לא היה משונה׳ ומקרה כזאת קרה גם להכ״י הנמצא בלונדון׳ כל הספר מסודר שנים שנים ושלשה שלשה, מלבד מחברת צד״י ומחברת קו״ף סדורים כסדר נוסח האמבורג בקבוצה אחת׳ ואני בספר אשר לפניך אחזתי בסדר נוסח האמבורג, להיותו מוכשר יותר לכל מבקש שרש׳ ולא הייתי משנה את הסדר בו אלו לא מצאתי כי כבר השתנה זה יותר משש מאות שנה׳ כי כ״י האמבורג כבר נכתב באלף החמישי, גם זה ברור בעיני וראיה עצומה לי כי כ״י ווין ולונדון ממקור אחד באו, ר״ל שהמעתיקים היו לפניהם העתקה משותפת, להיותם מצומצמות לרוב בלשונם גם במעותיהם, כמו שרש אלגביש מסודר בשניהם בין שרש אל״ץ ובין שרש א מ ל שלא במקומו׳ וכן נמצא השרש א ר ב ע בין א ר ש ת ובין א ש ד שלא במקומו׳ גם נמצא שרש ב ש א נשנה שנית בין שרש ב ה ר ובמה׳ עיין ג״כ רשימת החסרונות בסוף הספר׳

בכל הכתובים אשר הביא מנחם בהקדמתו למחברת שמר סדר הא״ב כמו בדברו על אותיות המשמשו׳ **שמלאכתו בינה** הביאו״א פסוקי׳ כמספר י״א אותיות המשמשות, וכלם סדר ע״פ א״ב׳ ארדה נא׳ ברדת היער, הורד עדיך׳ והורד המשכן וכו׳ ובשובו לדבר איך המה האותיות יתהפכו ליסודיות הביא ג״כ י״א פסוקים אחרים בסדר א״ב׳ ברא אלהים׳ הוה גביר׳ ווי העמודים׳ יפה נוף וכו׳ וכאשר ידבר ממעלת הה׳ו׳ בהיותה משרתית בתחלת המלה, הביא׳ תואנה הוא מבקש, תבונה, תנרת ידך׳ תהפוכות בלבו׳ תודת שלמיו וכו׳׳ וסדר הא״ב נמצא אחרי אות הת״ו שהיא תחלת המלה׳ וכן שמר הסדר הזה בלמודיו בכל ההקדמה׳ וראוי להעיר כאן אגב אורחא כי משפט רש״ד לוצאשו לאמר כי מלאכת מנחם רחוקה מן השלמות, אינו משפט אמת, יגד נא כל קורא היש שלמות

גדולה מזאת, ואיה ימצא כזה בכל מפרי המדקדקים ובעלי השרשים מני אז ועד היום? יזכר נא כל מחבר ספר עד כמה היתה יגיעה של מנחם מגעת׳ לדוגמא אחרת ישים הקורא לפניו את השרש ג ל ב שבו סדר המחבר לפי א״ב כמעט כל השרשים בודדים אשר אין דמיונם בתורה, ויגד משפטו׳ לא בין לילה היה ולא בין לילה עבר —— נתנה ראש ונשובה לענינו׳

אמנם בכל הכתובים הבאים בתוך המחברת בכל שרש ושרש ובכל מחלקה ומחלקה, לא ידעתי מעם סדרם, מאיזה שרשים יראה כי הפסוקים הראשונים הביא לראיה על שמות הפעולה, ושאחריהם על הפעולה עצמה׳ ובמקומות אחרים יראה הפכו, ועוד במקומות אחרים אין מוקדם ומאוחר כלל, כמו בשרש **אבר** יקרא השמות תחלה: אבר כנשרים׳ באברתו יסך׳ אבר כיונה, ואחריהם הפעל יאבר נץ, וכן בשרש פר, ובשרש פרד ורבים כמוהם׳ לא כן בשרש פש הפעל תחלה ופשו פרשיו, תפשו כעגלה׳ ואחריהם השם ולא ידע ב פ ש מאר׳ ובשרש א ה ל השם תחלה ישב אהלים, והפעל אחריו ויאהל עד סדום, ואחריו שם אהל מועד׳ ואחריו פעל ולא יאהיל׳ ואחריו שם לשמש שם אהל, אהלים ואהלות וכו׳ גם לא שמר סדר הכתובים על סדר התנ״ך ואין מוקדם ומאוחר במספר הכתובים, ועוד תערובות גדולה מזו נמצא הרבה פעמים׳ ד״מ בשרש ש ך הביא לא תשיך, ישכנו נחש׳ נשך כסף׳ אף כי לא תשיך נשך כסף פסוק אחד הוא׳ ולפעמים נמצא חצי האחרון של איזה פסוק׳ ואחרי תתו פסוקים אחרים, ישוב אל חצי הראשון של הפסוק שלפניהם׳ ומכל אלה אל ימהר לב הקורא לשפוט בהשקפה ראשונה לאמר כי לא רדף מנחם אחר תכלית השלמות, והעתיק כתובי התורה כמו שבאו בזכרונו׳ כי אחרי ראי בכל אשר נעשה בכ״י ישנים בכלל ובפרט בספר המחברת לא יפלא ממני לבאר את הסבה אשר הביאה את התערובות האלה׳ הנה הארבע העתקות אשר היו לפני לרוב אינם מתאימים בסדר הכתובים זה עם זה, ואת אשר יקדים האחד יאחר השני, לא ראי זה כראי זה׳ ופעמים רבות העדיף האחד כתובים על השני, כמו שיתבאר לך בסוף הספר אחרי תשים לבך אל מספר ההשמטות אשר נשמטו ברפוס רק במשך י״ז עמודים, לסבת אחור בוא העתקת האמבורג לידי לעת הדפסתם׳ אף כי השויתי שלשת ההעתקות אחרות שנשארו עמדי אשה עם רעותה, ואפשר כי במעל המעתיקים היתה זה אם מזדון או משגגה׳ אולי החסיר האחד איזה פסוק מבלי דעת, ובא השני והעדיפו על הגליון, ויבא השלישי ויכניסהו שלא במקומו׳ וכן קרה לסדר המחלקות בשרשים רבים, בהעתקה האחת תהיה המחלקה הראשונה, ובהעתקה אחרת היא המחלקה כתובה אחרונה, ובהעתקה אחרת היא מחלקה האמצעית, כאשר תמצא מבואר כה וכה **בהמבאר**׳ וא״כ הנוכל לומר כי כל השינוים והתערובות האלה ממקור אחד יצאו, הנשפוט כי יד מנחם היתה בזה׳ אין זה כי כאשר גזרתי אומר כן הוא, כי מעשים תעתועים האלה בידי זרים נעשו, וכידוע כי סופרים הקדמונים אשר מלאכת הכתיבה היתה להם כגרזן ביד החוצב בו, לא ראנו באמונה ליושר מלאכתם, לא הבדילו בין צורות ד׳ ו׳ ד׳ ר׳, בין ש׳ ובין ע׳ ו, בין ז ובין נ, בין ט ובין מ׳ בין ת ובין ה ובין ק, ועוד כאלה, ומכ״ש לא חקרו ולא דאגו לענין המאמר, ופעמים אין מספר דלגו משורה אחת אל חברתה, אם מצאו מלה דומה בה, ואם לפעמים השגיח הסופר כי השמיט איזה פסוק או מאמר׳ הכניסו במקום אחר כאשר תמצא זה בהמבאר סי׳ י״א דף מ״ז׳ ובשרש עצל בין ההשמטות בסוף הספר׳ ואם קרה לפעמים כי הסופר היה חכם בעיניו לא חדל מלשנות איזה מלים אשר לא הבין או אשר לא מצאו חן בעיניו, כאשר תראה כל זה לפנינו׳ והסבה הראשית היתה זאת, להיות מנחם כתב ספרו בקצור מופלג׳ ולא הארוך כל פסוק ופסוק, אך הביא מלה אחת או שתים לראיה, מבלי קרוא שם הספר מהכ״ד ספרים אשר הוציאו ממנו חשב הסופר האחד כי הוא פסוק ידוע, והסופר השני חשבו לפסוק אחר, ושניהם הוסיפו מלים מתוך הפסוקים להאריך מאמרם, וזה תמצא הרבה מאד׳ ועתה איך נוכל להחליט כי מנחם לא סדר ספרו בשלמות׳ בלתי ספק היתה לו שמה חרוצה וישרה בכל סדרו, כאשר עשה בתוך הקרמתו׳ אך נשתחתה ע״י אחרים׳ האומנם גם בסדר הכתובים בהתקרמה מצאתי הסדר מעורב מאד בכל ההעתקות׳ אמנם להיות רובו מוכיח על כלו, התאמצתי לשנות ולתקן לפי שכלי, ועי״ז החזרתי העטרה על יושנה׳ אפס בכל המחברת לא רציתי לשנות הרבה, הא׳ מטעם כי לא ידעתי עצם הסדר אשר נתן המחבר, והב׳ כי יראתי פן אחשב כמתעתע בעיני החכמים האוהבים לצעוק מרה על מחברים זולתם׳ ותחת רדפי טוב ישמטוני׳ והנחתי כלו כמות שהוא׳ ולצאת ידי חובתי קימתי ואספתי כל הכתובים אשר מצאתי בכל ההעתקות׳ ד״מ בשרש עד מחלקה הא׳ כתוב בהעתקה אחת עדת דבורים (שופטים יד ח), ובהעתקה השנית עדת אבירים (תהלים סח לא)׳ או בשרש עגב מחלקה ב׳ בהעתקה אחת כתוב אל בני אשור עגבה (יחזק׳ כג יב), ובהעתקה השנית ובכל אשר עגבה

(שם כג ז) ׳ וברור הוא כי בנ״י מנחם היה כתוב אשר עגבה או אשור עגבה מבלי מלות הקורמות להם, חשב המעתיק האחד על פסוק הראשון והאחר על פסוק השני׳ ואני לא חדלתי מהביא את כלם כאשר מצאתי בזו ובזו׳ ועוד נראה לי כי המעתיקים מעלו מעל גדולה מזו, כי לפעמים השמיטו הפסוקים אשר חלקו עליהם מדקדקים אחרים כמו דונש ותלמידיו, וראיה עצומה לי על זה׳ כי כמה כתובים נזכרו בפי רש״י ודונש ור״ת, אשר לא באו זכרונם במחברת מנחם, כמו הכתוב ודברתם אל הסלע (במדב׳ כ ה) חסר בכל ההעתקות מלבד דהמבורג, ועל הכתוב הודה השיב דונש והכריע ר״ת בתשובת סלעי׳ וכן בשרש חז חסר בכלם ומחזדה אל מחזה (מ״א ז ד) המובא בפירש״י׳ וכן נסתם את ה׳ (שמות יז ז)׳ בשרש ס׳ וגם זה בין תשובות דונש׳ וכן חסר בנוסח המבורג הפסוק לעבד משול בשרים (משלי יט י) בשרש בשר׳ ועליו השגה ארוכה כאמת איש מהחכם דונש, והכרעה ארכה אמתים מהחכם רבינו תם׳ וכן נוסף על ידי המעתיק נ״ה בשרש פר הכתוב כל פנים קבצו פארור׳ כדעת דונש ולא כדעת מנחם׳ עיין בין ההשמטות שרש פר׳ והכהנה רבות, עיין המבאר סי׳ קפב, וסימן רט ובמקומות אחרים׳ ואנכי אספתים כלם לתוך הספר׳

ונוסף לזה הרשו את עצמם המעתיקים לשנות פעמים אין מספר את נוסח הלשון, אף אם אין הבדל בפירושם׳ כמו תחת מלת ענין לרוב בחר לו המעתיק דנ״ה מלת לשון׳ האחד יאמר מניא והשני מוחה [לשון משנה] אלילים תחת פסילים׳ מראה תחת ענין, או מחלקה או פנים׳ ענין אחר הם, תחת קרובי ענין הם׳ להשתומם, לתמוה׳ ונהנה תמצא הרבה מאד׳ וזאת לדעת כי כל מלות לשון המשנה לשון המעתיקים הם כמו בנ״ה בשרש אגד תחת כי אם דבר הקשור׳ כתוב אלא דבר הקשור׳ ובשרש מאד תחת וכל מאד בתורה כמוהו כתוב כותיה ובשרש צפר כתוב נהורא תחת נהרה׳ וכן לא יעשה מנחם בכל ספרו ושארי מכתביו׳ וכן החליפו פעמים רבות מלת מגזרת במלת מגזרתו׳ עיין המבאר סי׳ פ״ג׳ כי המחבר בחר תמיד בשפה ברורה ולשון למודים מוזקק שבעתים, ותמיד התאמץ לכתוב לשון המקרא, ולפעמים יצר מלים חדשים מדעתו, כמו ענין תכל הוא, תחת ענין תכלית׳ מלל תחת דבור׳ תמס תחת המסה ועור כאלה, ויהי זה לחדול ממלים של חול, להיותו אחד המליצים והמשוררים המפוארים בימים ההם׳ ואת אשר הגיא מעט מלשון המשנה או הגמרא לראיה על איזה מלה עברית, היה זה רק אצל השרשים בודדים, ואם לא מצא שם נרדף לבאר איזה שרש עברי השתמש במלה ארמית מדניאל ועזרא׳ כמו בשרש חלון אמר כי הוא לשון כוין׳ ובשרש אשך ענינו נפוח פחדין, וכהנה׳

עד כה דברתי ממקרי ההעתקות הישנות אשר נכתבו בידי סופרים קדמונים, ועתה אפנה להראות מעשה מעתיקים החדשים, ובתוכם הם אשר הוציאו לאור מעט מספר המחברת ומספרים כ״י זולתו׳ ואין לבי בזה חלילה להוריד כבוד אלה החכמים, אך להראות מעשה האדם והתבולותיו, למען יתחכמו בדור אחרון על כל המעשים אשר נעשו תחת השמש, ויתאמצו להסיר המכשלה מקרב הארץ׳

הנה החכם המפורסם ר׳ יהודה ליב דוקעס היה הראשון אשר הוציא לאור בספרו היקר (ליטעראטור היסטאריש ע מיטהיילונגען סמוטגארט 1844) מעט מספר המחברת, והמעט ההוא כולל כל הקדמה מנחם מהעתקת ברלין, ושרש אדם מהעתקת ווין, ושרש אזר מהעתקת ליידען׳ ושרש גרם, גש, גת, מהעתקת ברלין׳ על דבר ההקדמה יאמר ׳בשולי היריעה, כי צר לו שלא היה לאל ידו להשוותה עם העתקת המבורגי׳ וע״כ נתן אותה כאשר מצאה׳ והאומנם כי יקל עתה לכל קורא לראות בעיניו החסרונות אין מספר אשר מלאו שם על כל פני ההקדמה מראשיתה ועד אחריתה, אחרי ישים לבו אל ההקדמה הנדפסת פה לפניו בספר הזה, לא יכולתי התאפק הפעם מהעיר את הקורא על מקצת המעשה כדי לאמת את דברי אשר הזכרתי לעיל׳ אם היה החכם הנו׳ מדפיס את ההקדמה כמו שהיא באמת מצואה בנוסח ברלין בלי שנוי ותיקון החרשתי ואמרתי כי אך להראות מעות הסופרים היתה כונתו, אמנם אחרי רואי כי בכמה מקומות התאמץ לתקן את המעוות כפי השערתו, ולפעמים הניח סימן התמהון (?) להורות כי נתקשה בהבנת המלה, והקורא היה יכול לשפט מזה כי כל הדברים ישרו בעיני הח׳ דוקעס, ואך במעט מקומות אשר נתקשה בפירושם העיר בסימן התמהון לאמר כי איננו נכון, לא אוכל לחדול מהודיע סבת קצת שגיאות אשר הוסיף מדיליה׳ ברף א׳ ע״ב שורה י״ח מלמטה כתוב בנו״ב׳ ואחרי הועדם לשרת וכו׳, הנה מלת הועדם לא הוכשרה בעיני החכם הנו׳ וישנה למלת הדעם, והראשונה עקרית וצודקת׳ ברף ב׳ ע״א סימן המתחיל׳ המעלה הראשונה אשר תחלת המלה תי״ו׳ כתוב בנו״ב תואנה הוא מבקש׳ אנה לידו, מה יתאונן׳ הבונה, בינה הגיגי וכו׳׳ ותחת אשר היה לו להבין כי תחת הבונה צ״ל תבונה

ברתי"ו להיות כל המאמר מיוסב על מלות שראשיתם תי"ו, שנה אותה לפסוק הבונה בשמים: וכן בדף ג' שורה ט', כתוב בב"י: מלוח עלי שיח, לחים ויבשים, ולא נסלחה: ויען התקשה הח"ר על מלת נסלחה: כי מה ענין שרש סלח לענין מלוח, או לחים, אמר בלבו כי בלתי ספק היה כתוב סחת מ, ולהיות בקונקורדאנץ לא נמצא פסוק ולא נמלחה, שער בנפשו כי הוא לא המלחת (יחזקאל טז ד), ובאמת הוא הפסוק ולא נסלחה (דברים לד ז) וכל השעות בב"י הוא כי שתי המלות מחוברות במלה אחת: ולא ידעתי איך חשד את החכם הגדול מנחם שיחבר המלחת שהמ"ם בה שרשית עם לחים ויבשים: ואף כי ראה בעיניו שכל המאמר שם מוסב על מלות שראשיתן מ השמיש, כמו מחסה, מנוס, משרה, וכן מלוח עלי שיח:——בדף ח' שורה ח': כתוב בב"י, אהבי אהב: אני שיט, אני חירם, ברא אלקים: לא ברא אתם לחם וכו', והח"ר הדפיס כל אלה באמונה: אולם אם היה שם עינו כראוי על כל המאמר הלא בקל היה יכול לגלות כי כונת מנחם לא היתה על אהבי אהב זולת על מלת אני הקודמת להם: להיותה משותפת עם אני שיט, אני חירם: כי כל מאמרו ומספר הכתובים הרבים שם הוא להורות על שמות המשותפים ע"ש: ואלו רציתי לתת פה רשימה מכל השיות אשר נפלו בהמעט אשר הדפיס הח"ר יעלה לשני דפים שלמים, והקורא יוכל לברר בעצמו: אמנם אתפלא מאד על הח' הנו' אחרי ראה בעיניו ולבבו יבין כי כל ההקדמה בב"י ברלין מוטעת כלה, למה עמל בה להוציאה לאור עם כל ההסרונות, היוכל הקורא לראות מזה כח מנחם מה גדלה, הלא הפרוץ מרובה על העומד: ותחת השבו להיטיב למנחם הרע לו מאד, יען ישתומם כל קורא אל המהזה לאמר הכן דוברות שפתי מנחם? כאשר הוא הח"ר העיר בעצמו בשולי הגליון איזה פעמים על העלמת הענינים, ובפתיחתו על תולדות מנחם בלשון אשכנז דף קי"ט ערב לבו לאמר: "זיינע גראממאטישע קענטניסס וואר נאך זעהר שוואך: אונד מאנכע פעווערונגען הערשען דעסהאל אין דער ארדנונג דער וואורצעלן אין זיינעם וואורטערבוך, נאך אונזערן הייטיגען בעגריפפען וואר דאסזעלבע נור זעהר מיטטעל מאססיג וכו', ובדף שאחריו יוסיף ידו שנית לאמר: "אפט ווערדען דיא בעדייטונגען נאך דער צאהלענארדנונג אנגעגעבען, דיזע מעטהאדע יעדאך ניכט קאנסעקווענט באיי בע-האלטען: אין דיזער רייהען פאלגע מאכט זיך עבען דער מאנגעל צו גראממאטישער ערקענט-ניסס אויף איינע עמפסינדליכע ווייזע בעמערקליך, אין דעם אפט ווערטער צוזאממען געשטעלט ווערדען, דיא דורך אויס ניכט אין איינע פאמילע געהארען: ... זיינע שפראכע איזט הארט אונד טראטץ איהרער ווייטשוויפיגקייט אפט דונקעל: עכ"ל: והקורא הדברים האלה יראה כי מנחם יצא חייב מלפני החכם דוקעס, אחרי יצא זכאי מלפני רבינו הם והחכמים וולתו, אמנם יש להקורא להתבונן היטב בכל אשר הקדמנו עד עתה ואשר עוד לפנינו, וישפוט את מי הצדק:

החכם דשני הוא ר' יששכר בער בלומענפעלד מעיר בראדי אשר דבאנו דבריו למעלה, הוא החכם כאשר ראינו מתוך הקדמתו יגע וטרח בהכנת מחברת מנחם לדפוס ימים רבים והמקרה אשר קרה את החכם דוקעס קרה גם את ר' ישבב, כי גם זה האחרון העתיק המחברת מהעתקה גרועה, ויהי לו לבקר בין טוב ורע על כל מום ומום, וכאשר ראה את הנגע והנדה מראהו עמוק טמא אתו, ואם מראהו איננו עמוק ושהר אותו ר' ישבב: הוא החכם בראותו מתוך המודעה אשר שלחנו על פני חוץ מאת **חברת מעוררי ישנים** אל חכמי עמנו ואוהבי ספריה: כי יש את נפשנו להוציא את ספר המחברת לאור עולם, מהר להודיענו כי הוא כבר חקרה גם הכינה למזבח הדפוס: ובקש מאתנו לקבל ממנו את העתקתו להיות לנו לעזר וסעד בהוצאת הספר הזה: ואחרי התרצנו לקחתה שלחה אלינו: יברכהו ה' בגלל זה: כי צדקה ומשפט עשה את מנחם: אמנם כבר גליתי מראש כי לא למען החכבר בקלון חבירי יצאתי להראות את מעוהם, אך למען הראות החבלות בני אדם בכלל, ולמען נתחכם במלאכת כל הספרים אשר נדפסו מכתבי יד ישנים מבלי התבונן בהעתקות אחרות בלעדיהן: ע"כ אביא לדוגמא קצת מן השגיאות אשר יצאו מתחת ידו: לכו חזו:

באחד ממכתביו אלינו יאמר ר' ישב"ב בזה"ל: האנכי האיש אשר יעשה בלי דעת ובלא משפט השכל כאלה הכותבים אשר קדמוני (ר"ל מינ,יקים הישנים): ואתם תחזו בעיניכם לשפט כמישרים על חפוש הכתובים כי ת"ל בחנתי וצרפתי אותם כצרוף את הכסף, ובמלחמות תנופה נלחמתי עם כל דבר הקשה: ראו נא והתפלאו כי לא היה בידי להשוות העתקות שונות כמוכם .... מהמקומות הנשחתות רשמתי למעלתכם לדוגמא מעט מזער מכל השבושים והשחתות הנמצאים בכל המחברת עכ"ל: ואלה הם: בשרש אר מחלקה הה"א: נתקשה על מלות יהרגוועצמו, הנמצאות בהעתקת ווין ולא ידע מה ענינם שם, וגזר אומר כי טעות הם, וימחקם. והניח המקום חלק לימר

כי חסר שם דבר מה. מבלי הגיד כי בהכ״י היה כתוב יחרגו ועצמו. אולם הדברים נכונים ואין לגמגם עליהם וכן כתוב ביחר הנוסחאות: כי מנחם כיון לומר ששרש ארר יורה על דבר והפוכו, פעם יורה על אור השמש ופעם על חשך וערפל, וכל אלה הכתובים אשר הביא שם הם לפי דעתו חשך, ואמר כי כן יתכן מלת יחרגו (תלים י ח) ועצמו (ירמיה נ) להורות על פעולות מתהפכות, עיין רש״י בשני המקומות, וסי׳ מ״ר בהמבאר.

אבח כתוב בנו״ו איפה תהיה הנויו, והגיה ר׳ ישבב חנייתך. וצ״ל הנוי, כי לפי דעת מנחם הפסוק מה נחנת פירושו איפה תהיה חנוי. אף כי בשתי העתקות טעו הסופרים לכתוב הבויי

אגד כתוב בנו״ו היבנו לא הזהיר להתיר גרס ר׳ ישבב הנביא לא הזהיר להתיר, ובזה מצא רוחה, וצ״ל הבינו כי לא הזהיר להתיר עיין במקומו.

אזר כתוב בנו״ו: ואם ברא יברא הפוחר בכל המלים וכו׳. גרס ר׳ ישבב ואם בדא יבדא, וצ״ל ואם בוא יבוא: והסופרים החליפו ו׳ בר׳ כמנהגם.

אטון כתיב בנו״ו [וכן ביחר הנוסחאות] כלילת מצרים, והגיה ר׳ ישבב קליעות מצרים וצ״ל כמו שהיא:

בראש מחברת **בית אות ב׳** כתוב בנו״ו אשר נכפלים לפי היכרתם, גרס ר׳ ישבב לפי הברתם, וצ״ל לפי קצרתם. ואחרי שהסופר הפריד בכתב האשורית ״ היומני מראש אות צ נדמה לסופר אחר לאותיות יב והקו״ף נחלף בה״א כידוע לבקיאים בכתבים ישנים.

שם **אות ת**. כתוב בנו״ו: בהקבצם נעשו מלים ובהבקרם יצאו וכו׳ כי אמנם בשד האותיות מלה וכו׳ ולעת צרפך מעבדיהם. תקן ר׳ ישבב כזה: בהקבצם נעשו מלה ובהפרדם יצאו וכו׳ כי אמנם בקנין האותיות למלה וכו׳ ולעת עובם מעבדיהם. וצ״ל בהתקבצם נעשו מלה ובהתפורם יצאו וכו׳ כי אמנם בעוד האותיות מלה וכו׳ ובעת נהפך מעבריהם. ע״כ. והשין במלת בשד נשתנה מן עו. עיין הענין במקומו.

שם בסוף המאמר לפני התחלת שרש בא כתוב בנו״ו בלמדי אותו לפסוע מצער. ותקן לפסוע ולצעוד: ואם היה ממיר הרי״ש ברל״ת היה מצעד כנכון.

בשרש גל. כתוב אמר זר הנבואה. ותקן אמר זכריה הנביא, וצ״ל אמר זו הנבואה. הרי״ו נחלף ברי״ש כמנהג.

גמד. כתוב שם קצוות אורך. וגרס קצבת אורך. וצ״ל קצורת ארך. והתמורה היה כנ״ל.

שסע. כתוב ענין פלג לבותם לדברים [וכן ביחר הנוסחאות], הגיה ענין פלג ובתר לבתרים. וצ״ל כמו שהוא, פלג לבותם לדברים או בדברים.

כל אלה הטעות והשינויים העירני ר׳ ישבב לרוגמא להראות את ידו החזקה. ועל יתר השנויים [לעשרות ולמאות] לא העיר במחברתו כלום, וע״כ בכל מקום אשר העירותי לאמר נוסח וזן כך לא ידעתי באמת אם כן הוא, איפשר כי רומז להחכם הנו׳ המה. אך די בזה לרמוז כי לא קלע אל השערה בהתקונים.

ופעמים רבות מצאתי כי הניח הדברים המציאים בנו״ו, ויגע לפרשם כטוב לבו. ולא ידע כי שגיאות הם. ד״מ: בשרש אפן כתוב שם: ואלו נגזר אפניו מאופן לא יצאה הרי״ו מתוך המלה כי אם היה נאחז בתיכו כענק האחוז באופן [וכן בנוסח אוקספורד]. ויען מלת כענק לא ישרה בעיניו בהשקפה ראשונה, פירשה על הגליון בזה״ל: אולי כונתו על החשורים הנאחזים ועומדים בתוך האופן להחזיקו (שפייכען) עכ״ל. ובאמת צ״ל כנין האחזו באופן, ע״ש.

בכל זאת במקומות רבות שכל ר׳ ישבב את ידו ותקן כראוי, גם ברך אברכהו על הטוב וההסד אשר עשה בלקטו את כל דברי מנחם המובאים בפי׳ רש״י ז״ל. והמקומות אשר מצאתי בלעדיו אך מספר הם: וכולם אספתי הביתה, ונדפסים על כל עמוד ועמוד מן הספר. גם בחרתי איזה מהערותיו היקרות אשר מצאו חן בעיני ושמתים על מקומם בשמו. ואף אם לפעמים שגה בהשערתו, לסבת גרעון הכ״י היתה זאת, כי כמעט כולה משונה היא. כי מי הוא הכם ימלא הסרון מאמרים שלמים. ומאמרים הפוכים, ותיבות מחולפות, אם לא יהיה נביא. ולא אפונה כי אם היו לפניו העתקות אחרות בלעדי העתקת ווין. כי מלאכתו היתה סלת נקיה.

החכם השלישי הוא ר׳ דוב גאלרבערג מארץ פולין, אשר הוציא לאור מהדורא השנית לס׳ יסוד עולם, ותוספת מטמונים וכו׳. והוא יושב כעת בעיר אוקספורד להעתיק ספרים ישנים כתובי יד. הנה החכם הזה נשכר מאתנו להשוות נוסחת ספר דונש כ״י הנמצא באוקספורד עם העתקה אחרת אשר אתנו מכ״י לונדון, ואחרי כלותו מלאכתו שלחה אלי, ובכל זאת בקראי אחרי כן את הספר בעיון נתקשיתי בהרבה מקומות ובתוכם היו תשובת כידודי ותשובת לשדי. ואכתוב אגרת אל החכם הנ״ל לאמר כי לבי תפוג מאד על ישרת מלאכתו. וחשבתי אז למשפט כי החסיר איזה דברים: והוא לא אחר מהעתיק הדברים עוד פעם מכ״י אוקספורד עם איזה באורים ממנו. ולמען יבין הקורא עד כמה ייגע האדם לריק ויוליד לבהלה, אתן לפני הקורא שתי הנוסחאות לפי תומם, האחת היא נוסחת לונדון עם השנויים

אשר הוסיף ר"ד גאלדבערג, והשנית אשר שלח אלי בתשובתו לאגרתי. המלים והמאמרים הסגורים המה השנויים או באורים ממנו.

נוסח לונדון.

כידודי: והבאת בחלק כידודי אש יתמלטון, עם והכה בכיור או בדוד, ופתרת כידודי אש יתמלטון קדירות, וכן לא יאות להורות, כי אם לדמות הלפידים כסירות [נו"א כקדרות] וכדודים. אמנם כי העשן דומה [לדוד] נפוח ככתוב מנחיריו יצא עשן כדוד נפוח ואגמון. ולא יתכן לומר לדמות הלפידים לדבר אשר דימה אליו העשן כאשר לא ידמה העשן ל־פידים. ועקרת כ"ף ויו"ד מן שרש כידודי [למען קראת אותו כדודי אש] והכ"ף והיו"ד לא יסורו מן יסוד כידוד. ואומר כי פתרון כידודי אש להבי אש. ויתכן להיות הכ"ף משרת. ויהיו הלהבים כידודים ולא דודים, והתבונן ואל תהי מן הבודים.

יום ב' כ"ב נאוועמבער תרי"ב. פה אוקספורד. להחכם המשכיל כמוהר"צ פיליפאווסקי,

אני רואה גם ממכתבך האחרון שאי אפשר להעלות על לבך שאני נקי מכל אשמה ע"כ אראך גם בפעם הזאת שת"ל לא יצא מידי מכשול אף כי השויתי שני העתקות במהירות גדולה, ומי יתן ויהיה כל כסף דונש כאלו שני השרשים לשדי וכידודי, כי אז לא תצטרך אל שום העתקה שניה.

נוסח אוקספורד.

כידודי. והבאת בחלק אחד כידודי אש יתמלטו קדרות וכן לא יאות להורות, כי אין לדמות הלפידים בקדירות ובדודים, אמנם כי העשן הוא אשר דמה לדוד נפוח ככתוב ומנחיריו יצא עשן כדוד נפוח ואגמון, ולא יתכן לדמות הלפידים לדבר אשר דמה אליו העשן כאשר לא ידמה העשן ללפידים ועקרת כ"ף ויו"ד מן שרש כידודי אש למען קריאתך אתו כדודי אש והכ"ף והיו"ד לא יסורו מן יסוד כידוד כאשר לא יסורו מן יסוד כידור [בב"י בטעות כידוד], ואומר כי פתרון כידודי אש להב, ויתכן להיות הכ"ף משרת [אבל לא הכ"ף והיו"ד כמנחם] ויהיה הלהבים ידודים לא דודים [כדברי מנחם, בב"י, ודודים לאדודים והיא שגיאת סופר] והתבונן ואל תהי מן הבודים.

נוסח לונדון.

לשדי: והבאת בחלק אחד נהפך לשדי עם ואת שדוד מה תעשי, והוא במחבר' למ"ד: והדומה לו והיה טעמו כטעם לשד השמן כטעם לה השמן והלמ"ד בשניהם מן השרש, ופתרון לשד השמן לה, ובאמרנו כי הלמ"ד בו יסוד נסמך אליו שמן כדת הלשון יהודית ומשפטה [ומשפחה והוא מ"ס] והאומר כי הלמ"ד מוסיף הוא על השד לא יתכן פתרונה מפני אשר ידמה לשד על שדים סופדים וידמה שמן אלי כי בהמה שמן הלקו, ובין שמן ושמן מובדל גדול בנקידה לשד השמן ממעל וטעם השמן המם בו פתח [פתוח] בשלש נקדות תחתיו: וטעם לשד השמן ממעל, וטעם שמן הלקו מתחת, ומשקל שמן ושמן אבן ואבן גפן וגפן פתן ופתן, ורבים כמו אלה בטעם אתנחתא וסוף פסוק [הפסוקים], ופת' נהפך לשדי נהפך לחי בחרבוני קיץ, והדומה לחרבוני, וסוכה תהיה לצל יומם מחורב, ואמרת לה בא במשקל ד ע כי מן הכתוב ולא נס לחה. וקבצתי לה מן לחים כאשר קובץ אשא דעי למרחוק מן דעים ככתוב נפלאות המים

נוסח אוקספורד.

לשדי. והבאת נהפך לשדי בחלק אחד עם ואת שדוד מה תעשי והוא ממחברת למ"די והדומה לו והיה טעמו כטעם לשד השמן כטעם לה השמן הלמ"ד בהם שניהם מן השורש, וכפתרונו לשד לה. ובאמרנו כי הלמ"ד בו מן היסוד נסמך אל ליח שמן [בב"י אלי השמן] כרת [ובב"י כרת] ובלשון יהודית ובמשפחה [ר"ל כמנהג לשון עברית ואין זר בלשון] והאומר כי הלמ"ד מוסיף הוא עלי שד לא יתכן פתרונו מפני אשר ידמה לשד אלי על שדים סופדים, וידמה שמן אלי כי בהמה שמן הלקו [ר"ל פעטט בלשון אשכנז] ובין שמן ושמן מובדל גדול בנקידה, לשד השמן המם בו פתוח [מלשון פתוחי הותם] בשלש נקודות תחתיו וטעם לשד השמן ממעל [ור"ל כי באורו בל' אשכנז אייל ונקודתו על משקל פעל והוא תמיד מלעיל בכל שם דבר שהוא מלעיל] וטעם שמן הלקו מתחת [ר"ל מלרע שהוא שם תאר פעטט] ומשקל שמן ושמן [ר"ל שלא נטעה לומר שגם לשד השמן פירושו פעטטע ברוסט כי גם השין שלה בקמץ ע"כ אמר דונש שהקמץ

דעים, ומות מן מתים ומותי ערלים תמות, ורוב ריבים י ככתוב אכתוב לך רובי תורתי כמו זר נחשבו ורן רוניו בכתוב רני פלט תסובבני סלה.

הזה הוא מהפסק מאמר שגם משקלי פֶּעֶל נשתנים בהפסק מאמר מן סגול לקמץ] אבן ואבן גפן וגפן פתן ופתן ורבים כמו אלה במעם אתנחתא וסופי הפסוקים. ופתרון נהפך לשדי נהפך לחי בזזרבוני קיץ, והרומה לחרבוני וסוכה תהיה לצל יומם מהורב, ואומר [בכ"י ואו] לח בא במשקל רע מן הכתיב ולא נס לחה וקבוצת לח לחים כאשר קובץ אשא דעי למרחוק דעים ככתוב מפלאות תמים דעים, ומות מותים מותי ערלים תמות ורוב רובים ככתוב אכתב לו רובי תורתי ורן רנים ככתוב רני פלט תסכבני סלה [והביא בכאן דקדוק לח בעבור שאמר לשד הוא לח, ולדברי דונש טעם וריח].

משתי אלה הנוסחאות שתיהן מעשה ידי החכם ר"ר גאלדבערג יראה הקורא עד כמה יתאמצו בני אדם להשוב מהשבות שוא ויהבלו. הן בהעתקתו השנית כבר שכח מה שעשה בראשונה ומלבד כי לא עשה מלאכתו בפעם הראשון באמונה, עוד השתדל להצדיק את כל השגיאות המצואות באחרונה. בתשובת כידודי נוסח ב' הלא תראה כי חסר בתחלתה מאמר שלם מן יתמלטו הראשון עד יתמלטו השני י אשר בלתי המאמר הזה לא יתכן להבין את הענין, ועם כל זה לא הדל הח' ג"כ מהצדיקהו, ובנוסח הראשון היה נכון בעיניו לומר כי אם לדמות הלפידים כסירות וכדודים אף כי בנוסח השני כתוב כנכון "כי אין לדמות הלפידים בקדרות ובדודים" וידוע כי "כי אין" הוא הפך משפט "כי אם". ובתשובת לשדי צדק בעיניו" אל ליח שמן "תחת "אליו שמן" הכתובה כנכון בהעתקה האחרת. וגם הוסיף בחריצותו לבאר מלות ובלשון יהודית ובמשפחה לומר כמנהג לשון עברית ואין זר בלשון, אחרי שכח כי כבר באצבעותיו תקן בהעתקת לונדון כי מלת ומשפחה הכתובה בנו"א הוא מ"ס. ועל אלה שתי הנוסחאות הרהיב בנפשו עוז לאמר בהקדמת אגרתו "שת"ל לא יצא מידי מכשול י'. ומי יתן ויהיה כל ספר דונש כאלו שני השרשים לשדי וכידודי [ר"ל כמו שהם בנוסח אוקספורד] כי אז לא הצטרך אל שום העתקה שניה. ע"כל י ועתה שפשו נא שפוט אחי המשכילים על מעשה אנוש ותחבולותיו. ואם באמת היתה תפלתו מתקיימת, ולא היו בידי כי אם נוסח אוקספורד לבד כדברו הגידו מה היה מראהו בדפוס? השערות הבל כאלה לחכמים בעיניהם יש עמדי למאות ואיפשר לאלפים, והנוכרים אך למשל הם י

ועתה אעיר על מעט מן השגיאות אשר עשו סופרים אחרים מעתיקי כ"י ישנים. כמו המעתיק דנוסח האמבורג בפגשו בהקדמת מנחם [דף ב ע"ב] במעלה השנית ירשה מורשה אחרי לא ידע איה מקום פסוק כזה, רשם תחחיו בהעתקתו הכתוב וירשו בית יעקב את מורשיהם [עובדיה א יז] י והוא לא הבין כי מנחם כוון לומר שם שמלת ירשה נגזרת ממלת מורשה. ועוד הוסיף המעתיק להגיה במקום הזה על הגליון ו"ל י ירשה מורשה. דיוע צווייא ווארטע קאממען אין חנ"ך אויף דיוע ווייזע ניכט פאר, אך גלויבע אבער עס ריכטיג בעצייכנעט צו האבען וויא עס דא אין עובדיה הייסט י אך פראגטע פילע אין דיועם פאך קונדיגע מאָנגער אום איהרע מיינונג, אונד זיא שטיממען מיט מיר איין עכ"ל. וכזה אנה לידי המעתיק במקומות אחרים כמו [דף 4 ע"ב] במצאו ואדרוע מן זרוע קדשו, לא יכול למצוא פסוק זרוע קדשו, וע"כ גרס זרע קדש [ישעיה ו יג]. ולא שם עין על הענין לראות כי מנחם שם מדבר ממעלת האל"ף י וכי מלת אזרוע [לא אדרוע] גזורה ממלת זרוע. וכן טעה במקום הזה להלן י ולא הבין איה מקום פסוק ואפית מן יתופהו הכתוב בנ"ה. ועל זה העיר על הגליון הדברים האלה. הפשתי ולא מצאתי איה מקום שרשו ויסודתו במקראי קדש' ושאלתי גם את פי נבוני לב ויודעי טיב לשונינו הקדושה, ודרשו והקרו עדי נלאו ולא יכלו מצאם בתנ"ך י וכלם פה אחד יאמרו כי טעות המעתיק הוא. ומפי איש אחד מהם שמעתי לאמר. אולי לשון ארמית היא עכ"ל י וכל אלה נבוני לב ויודע טיב הלשון לא ראו כי מנחם בכל רשימת הכתובים אשר הביא יוכיח כי אות האלף באה לשמוש לפעמים בשמות ובפעלים י וכן לדעתו מלת אפיתי נגזרת מן ותופהו ע"ש במקומו. ובשרש כתר תחת וכנור שלשתם לשון היקף. כתוב וכבד שלשתם לשון הקה. והוא ג"כ לסבת דמיון אותיות האשוריות זו לזו. ואתה קורא נחמד התחכם בכל אשר תראה בספרים ישנים. וכן בשרש עג תחת ענין חלה הם כתוב ענין הלק הם י לדמיון צורת הה"א לצורת הקו"ף. טעות כאלה נמצאים בכל אחת מההעתקות אשר בידי חכמים חמרים, כמו בהעתקת לונדון בשרש גרע כתוב לא יגרע מצרי' עיט, תחת מצדיק עיניו. לסבת דמיון הרי"ש אל הדל"ת י ודמיון המי"ת לנ"י. בהעתקת ברלין כתוב במקום אחד לעורו טנא תחת לשון טנא י ומבואר

כי צורת השי״ן האשורית כצורות עו או ע ר, ותמונת ן׳ כתמונת ז׳ והתי מלת לשון אל לערוז. וכן בסוף שרש א י ן כתוב מאין איש יער, תחת מאין אושיעך. והטעות בא לשתי סבות. א׳ נחלקה המלה לשנים אוש יעך. ב׳ נשתנה הוי״ו ליו״ד והיה איש, והך׳ לרי״ש והיה יער. כהנה וכהנה. לאו על כל שער ופנה, עצמו מספר, כי אין להם מספר.

הן בכל אשר אמרתי עד כה ממעשה החכמים העתיקים והחדשים לבקרים, אין רצוני להוציא את עצמי מן הכלל לאמר כי אך עיניהם טהו מראות, וכי אני אני הגבר הוקם על לראות אמתות הדבר, וכי יש בכחי לשער השערות אמת. הלילה לי להתנאה בזאת, כי כמוהם כמוני בן אדם אנכי, וכמוהם כמוני אוראה לפעמים משאות שוא ומדוחים. ואין ספק בקרב לבי, אם החכמים אשר הזכרתי היה גם לפניהם ארבע וחמש העתקות שונות מן המחברת כי גם המה היו בוררים את האמת מן השקר. ולא היו מניחים את הטעות בלתי מתוקנים. ועתה הנני להודיע את דרכי אשר בחרתי בהדפסת הספר הזה, ואם ישר דרכי ואם איננו ישר אתחנן לפניך קורא נבון לבלי שית חטאת עלי. כי אך להיטיב היתה כוונתי. ראשית מלאכתי היתה לקרוא כל מאמר ומאמר מלה במלה בכל ארבע הנוסחאות אשר היו לפני, וכל הטעות אשר מצאתי בנוסח האחד תקנתי לפי נוסחות האחרות, ואם היו שתי נוסחאות שונות ואינן מתגגדות זל״ז הבאתי היותר נכון ראשונה, ונוסח האחר הסגרתי בשני הצאי לבנה. ואף מלים קלים אשר אין ביניהם מאומה הבאתי בתוכם. כמו מלת ענין, ולשון. אפיר, פניו. מספס, מפשע. איננו יכול, לא יוכל, וכהנה רבות. ועשיתי זאת להראות אל הקורא את מלאכת הסופרים הקדמונים.

בכל מקום הקשה התאמצתי לבאר כפי מעוט הבנתי בשולי הגליון בתוך המ ב א ר, ובתוכו אספתי כל המקומות מדברי רש י ז״ל אשר הביא את דברי מנחם.

מקומות הכתובים חופשו על ידי המעתיק דנוסח המבורג הבחור המשכיל יוחנן ויטקאווסקי תלמיד הרב הגאון מוהר״ר יעקב עטלינגער נ״י היושב על כסא הרבנות באלטונא יע״א. והוא עשה מלאכתו באמונה, גם מצאתי רשימת מקומות הכתובים בהעתקת נוסח ווי״ן ע״י החוקר המהולל מוהר״ר ישכר בער בלומענפילד, ובכל מקום השויתי שתי ההעתקות אשה עם אחותה, ואם מצאתי לפעמים שאינן עולות בקנה אחד בקרתי אחריהם בכתבי קדש, וברוב המקומות מצאתי את המעתיק הראשון צודק.

הנוסחא הראשית אשר היתה לי לעינים היא נוסחת האמבורג, ואת שינויי יתר הנוסחאות הזכרתי בר״ת. נו״ב היא נוסחת ברלין. נו״ו נוסח ווי״ן. נו״ל נוסח לונדון. נו״א נוסח אוקספורד. והנוסחא אשר לא הזכרתי מקורה היא נוסח המבורג ואם לפעמים בחרתי בנוסח זולתה, והזכרתי כי בנ״ה כך וכך, רצוני על נוסח המבורג. ובכל מקום אשר שניתי מכל הנוסחאות העירותי עליו לאמר כי בכ״י כתוב כך וכך ובעיני נראה לתקן כך וכך׳ הקורא נבון יבין כי עמלי היתה רבה וגדולה מנשוא. לבער את כל הקוצים והברקנים ולסקל המסילה מכל אבני מכשול.

ועתה דעו אחי המשכילים כי כל היום אני עסוק וטרוד במלאכת המאמטאטיקא באחד בתי המסחר המפורסמים משעה עשירית בבקר עד הרביעית בערב, ואך הלילות קדשתי להגות בספרי ישראל ולא במחיר עברתי את העבודה הגדולה הזאת, אך מאהבת התורה ולומדיה, ואם באמת אהבתי מעודי לחקור ולדרוש בכל חכמות הלימודיות וההגיון אשר לבני אדם בכלל׳ הכתובים בלשון המובן לי (כמו בלשון אנגלית, צרפתית, ואשכנזית), הנה ספרי חכמי עמנו הכתובים בלשון אבותינו עולים על כלם, בם חשקה ודבקה נפשי מאד, ובם אשתעשע ואתהלל כל היום, ואל יחשבני הקורא הלילה כי רדפתי אחרי בצע כסף, ונהפוך הוא כי מאת אשר חנני ה׳ אפזר יותר מעשיריתו לטובת ספרי ישראל כ״י המומנים באוצרות ספרים למלכי ארץ. ואתחנן לפני כל קורא לבלי האשימני אם שגיתי במלאכתי, וה׳ יכפר על עוני. ועתה אשובה לדבר מעט על קורות המחבר וכן אמר שד״ל בספרו בית האוצר דף כ״א ע״ב.

ספרו של מנחם להיותו בימים ההם יחיד במינו נתפשט מהרה בארצות ועשה לו שם גדול עד שהתעורר דונש בן לברט ממדינת פיס (Fez) לכתוב עליו השגות, כי ראה (לפי דבריו) כי ספרו הביא רע והוללות בלבות הפתיים מן התלמידים ורבים מהנקראים מבינים.

האיש הזה דונש שרך השגותיו בשירה ארוכה בת מאה ושמנה בתים, כתובה למנחם עצמו, ואחר השירה אגרת במליצה באר בה תפישותיו (האמורות בשירה בלשון קצרה) אחת לאחת בביאור רחב. ואע״פ שתחלת דבריו אשר הבאתי למעלה מלאים תהלה וכבוד למנחם, הנה שאר דבריו כולים מרורות ולעג וקלס, וכל דבריו הם ברוח גבוהה כמדבר עם תלמיד קטן׳ וכל זה אולי לא בכוונה להויק, אלא שכן הוא דרך משורר הערביים (אשר מהם למדו משורר ישראל שהיו תחת ממשלה

הישמעאלים) לדבר בגאוה ובגורל לבב ובמהתלות, ולהפליג בשבח ולהפליג בגנות. ע"כ דברי שד"ל.

אמר המערך. על תשובת דונש כבר באו תשובות מאת תלמידי מנחם ' ועליהם התעוררו כמו כן וכתבו שמנה תלמידי דונש, ושני מיני התשובות האלה עודם בכתובים בין ספרי פארמא. והעתקה מהם נמצאת ביד החכם שטערן מערך הפרחון. ואני אך צורתם ראיתי ולא הויתם, אמנם רבינו יעקב חם בעל התוספות קנא קנאת החכמים והשיב נכחות על כל תשובות דונש ' והכריע בין שני החכמים הנזכרים. התשובות של דונש עם הכרעות של ר"ת יצאו לאור ע"פ החברה בשנה הבאה א"הש. ועתה אשים לפני הקורא מעט מהם לדוגמא.

דונש

ולא בויו יקרא. בפתרונו מרה ' ואסר מותרה. והתיר נאסרים. עלי זה הפרץ. לכלה ולחרץ. כשכור נע ארץ. ורגזו ההרים. והמליך חט ספר. וחטא ניב שפר וטית דלת הפר. מלאכתם בדברי'.

אשר לא חומה [בשרש לא בפחברת] והבאת בחלק אחד לא יש בינינו מוכיח (איוב ט לג) עֵם אשר לא ידעה והפדה (שמות כא ח). אשר לא כרעים (ויקרא יא כא) אשר לא חומה (שם כה ל) ובפתרון הזה אסרתה את המותר, והתרת את האסור, ושהתה המקנה והממכר, כי אין מאלו הלאורין הארבעה אשר פתרונם לשון בל כי אם לא יש בינינו מוכיח. והשלשה נכתבין באלף ונקראין בויו, והם כתובים במסורת עם אלה: בכל צרתם לא צר (ישעיה סג ט) ימים יוצרו ולא אחד בהם (תלים קלט טז) ' ולא אנחנו זובחים (עזרא ד ב) ולא נתכנו עלילות (ש"א ב ג) הרבית הגוי לא הגדלת השמחה (ישעיה ט ב) הוא עשאנו ולא אנחנו עמו וצאן מרעיתו (תלים ק ג) הן יקטלני לא איחל (איוב יג טו) קללת חנם לא תבא (משלי כו ב). כל אלה עם אשר לא ידעה, אשר לא כרעים, אשר לא חומה, נכתבין באל"ף ונקראים בוי"ו. והפסוק אשר הבאת עמם לא יש בינינו מוכיח כאשר יכתב בלמד אלף, כן יקרא באלף, והתבונן באלף, וכן [אולי ובין] תאלף.

רבינו תם

אמר יעקב ' נשגבה פליאה עד כמה על מלא חכמה כדונש אשר חשב כזאת על עם אלהים לשגות בפתרון וקם הבית אשר לא חומה. כי גם קל שבקלים לא היה שוגה לפרש וקם הבית אשר בעיר אשר לא חומה לצמיתה, כי בלא חומה לא תוחלט ולא תוצמת, ומי ישגה בזה? הלא בסמוך לו למעלה כתוב כי ימכר בית מושב עיר חומה, ועליו מוסב וקם הבית אשר בעיר. ובסמוך לו למטה כתוב ובתי החצרים אשר אין להם חומה לא תוחלט כי ביובל יוצא יען אינם בעיר אשר לה חומה. ואשר לו סודות גלויות וחדות חזויות שכה הפסוקים הידועים ליונקים, ועוד הגיה מנחם לא תרצה, לא תנאף, לא תגנב, לא תענה, אשר פתרונם בל, ועוד כמה לאוין באותה פרשה והניחם ולקח שלשה אלה, אשר המה הפלא ופלא, לפתרם בלשון בל ' אך ידע כל איש שכל כי מחכמה שלמה, ודעת נעימה, כתב אשר לא חומה, יען כי סבת החומה אל החומה ולא אל העיר ולא אל הבית, ועיר קטנה או גדולה בכל מקום ישנה, אך כה אמר מנחם בפתרון אשר לא חומה, גם כי אין לה חומה עתה, אחרי שהיתה לה כבר חומה, וגם דרשוהו רבותינו. ומנחם בעל הלכות וסברה, מתוך דוחק המסורות והמקרא, תפש דרך הישרה, וכן אשר לא כרעים כי דרשוהו רבותינו מתוך דוחק, שידעו וראו שהרגל וחגב ארבה וסלעם שהתיר הכתוב יש להם כרעים שהן קרצולים דרשו לא כרעים ואין לו עכשיו ועתיד לגדל לאחר זמן. ואשר לא יעדה תרגומו אנקלוס לשני פנים די לא יקיימיניה ליה לאנתו ויפרקינה ' וראיתי אני ספר חבור אשר חבר אחד מן הגדולים אשר היו לפנינו אשר נותן כח ופתרון בכל מקרא ומסורת להיותם אחד ' ופתר בכל צרתם לא צר, לא היה צרה כי אם למצירים להם. פרעה לקה ואבד, נבוכדנצר לקה ואבד, ולו בוי"ו נקרא כמו אנכי בצרה (תלים צא טו) ותקצר נפשי בעמל ישראל (שופטים י טז) ' וכן עשה מנחם באלה והלך לו אחר המקרא לפרש לא באלף, ואחר המסורת לפרש לו בויו ' כי שלשתם בשתי הלשונות משמעתם ' ועיקר פתרונם בלשון בל ' ולשזבותיה למנחם שמתי בל.

דונש

חט ספר גזע צדק [פתיחה ע"א] ' וכתבת בספרך ה"ט סס"ר גו"ע צד"ק ואין מהם

רבינו תם

אמר יעקב. אשר אמר דונש כי טי"ת ודלי"ת במשרתים יען כי שתיהם במתפעלים, כי

משרת, ויש מהם שנים משרתים טי"ת ודל"ת. וכה ישרתון בפעלים, ויצטיירו (יהושע ט ד) מן ציר, הצטידנו (שם ט יב) מן צדה נצטדק (בראשית מד מז) מן צדק. יצטבע (דניאל ד יב) מן העיט צבוע (ירמיה יב ט) ; וכה ישרת דלי"ת הודמנתון לאמרי קדמי (דניאל ב ט) מן זמן. ואם תאמר מה לנו אל לשון ארמית אומר כאשר לנו ועלינו מדין החכמה לדעת יסוד כל מלה ומשרתיה, כל דקדוק במקרא יאמר מן צדק נצטדק, מן זמן הודמנתון אף לזאת יודה מנחם כי במחפעלים תבאנה. אך זה שירוה ולא מלאכה, אחרי כי לא יסבו פני המלה אשר הן בתוכה אנה ואנה, כי כן פתרון בלא הן כבהן, באשר תראה מְטַהֵר מְדַבֵּר מְהַפֵּל - כמו מִתְטַהֵר מִתְדַבֵּר מִתְהַפֵּל ; ולכן בממשלת המלכים תמנינה ; כי באמרו נצטדק הודמינתון איננו מסב את המלה, ולא יקרא משרת בלא סבת פני המלה. ואתה ה' ידעת כלה.

בפתח וקמץ וחזק ורפה וחסר ומלא, כן עלינו לדעת יסוד כל מלה ומשרתיה לכל עוברי פניה. ואף כי זמן בערבית הוא זמן בעברית, ככתוב ואתנה לו זמן (נחמיה ב ו) ויש לנו אות שלישית שישרת הפועלים כמין טי"ת ודלי"ת, והוא חי"ו ; וכה ישרת יתברך מן ברך, יסתבל מן סבל, וישתמר מן שמר, והשתוטטנה מן שוטטו, והאותיות אלו השלשה דלי"ת טי"ת ותי"ו לא ישרת אחד מהם במקום אחד לקרבת מוצאיהם ממוצאי האותיות, לכובד מבטאם על הלשון. ונביא לכל אחד ואחד במקום חבירו לבהון ולהעמיד כל איש שכל כי בהכמה ועל צדק הדבר ואמתי. כדאמרין הזתמינתון. התבונן איך נהפך הזיי"ן לסמ"ך במבטא לקרבת מוצאיהם, ולכן לא תתפעל כל מלה אשר בראשיתה זיי"ן בתי"ו אחריו לעולם. לא בלשון עברית ולא בלשון ארמית, וכן אם נביא המי"ת במקום הדל"ת יהפך הזיי"ן לצד"י במבטא, כדאמרין הוטמנתון מבטאו הצטמנתון, ואף אם נביא הטי"ת במקום תי"ו על הסמ"ך יהפך לצד"י, באמרנו ויסתבל החגב, מבטאו ויצטבל לקרבת מוצאותם. והתבונן והשב טי"ת ודלי"ת על עבודתם ;

דונש

בנס וקצף חרש בבית כי לא דרש.
פני חכם פרש נכוחים בשערים.
ונס מלך זעפו ורגזו גם קצפו.
בעת חרה אפו בגזרין ונדברים.
וזועף הוא נסיס כנותן כוס עסיס.
אשר יוסף השיש והוא עם האסורים.

בנס. והברת בנס וקצף שניא (דניאל ב יב) במחברת בי"ת והוא במחברת נו"ן ; ופתרון בנס בעברה ובוגף, כי כן מתורגם והנס זועפים (בראשית מו ו) והא אינון נסיסין, ואם תאמר איך יתכן לומר כי אין הבי"ת מן השרש והכתוב אומר באדין מלכא בנס וקצף שניא ואמר להובדה לכל חכימי בבל, אני אומר לך וי"ו ואמר טפל בפתרון נופל, אכתוב מקצתם, מן הדומין לו לגלות לך נתיבתם, ואלה הם. ושמואל מת ויספדו אתו כל בני ישראל ויקברוהו ברמה ובעירו (ש"א כה ג) וי"ו ובעירו טפל, וכמוהו והשב תמר ושוממה (ש"ב יג כ) וי"ו של ושוממה טפל, ואלה בני צבעון ואיה וענה (בראשית לו כד), ויו ואיה טפל. תת וקדש וצבא (דניאל ח יג) וי"ו וקדש טפל, רהוב והרוץ ובצוק העתים (שם ט כה) וי"ו ובצוק טפל, עד מתי ומכביד עליו עבטיטו (חבקוק ב ו) וי"ו ומכביד טפל ; נרדם ורכב וסוס (תלים עו ז) וי"ו ורכב טפל. בצאתיו וגבאיו ולא ירפאו (יחזקאל מז יא) וי"ו ולא ירפאו טפל. ואנחנו ה' אלהינו ולא עזבנוהו (דה"ב יג י) טפל ויו ולא, וכעין האלה הטפלים אדין מלכא בנס וקצף שניא ואמר להובדה, וי"ו ואמר טפל בפתרון הנופל, התבונ וצא למאור מימאפל ;

רבינו תם

אמר יעקב. על בנס כל רז לא אנס למנחם, כי תחלת המקרא מוכיח כדבריו לפרש בנס כעס וחבי"ת עיקר, באמרו כל קבל דנא מלכא בנס וקצף סגיא ואמר להובדא לכל חכימי בבל כאשר כתוב לפניו באדין נבוכדנצר ברגו וחמא אמר להיתיה לשדרך, ופתרון כל עמת זה המלך כעס ורגו הרבה ויאמר לאבד לכל חכימי בבל, ואלו נכתב מלכא בנס וקצף סגיא אמר להובדא לכל חכימי בבל כאשר כתוב לפניו באדין נבכדנצר ברגו וחמא אמר להיתיה לשדרך היה כדברי דונש, אך כל קבל דנא, והויו הנוספת בואמר להובדה יוכיחו על עיקר בי"ת בנס. ועוד מי יאמר לנו דנס לשון נסיסים ובלשון ארמית תפול הסמ"ך השניה מן נסיסין, ולדחוק פתרון המקרא, ולעשות הבי"ת שמוש, ולהביא דומה ללא דומה, ולפרש כי הוי"ו של ואמר מן הווין היתרים, ולהיות כל עמת זה בעת המלך בוגף וקצף גדול? הלא טוב לנו פתרונו כפשוטו, ויסור מעלינו שבטו ;

אמר המעריך. על כל אלה הווי"ן אשר השבם דונש לטפלים כבר השיב מנחם והראה כי כולם עיקרים. עיין את אשר הביא האפודי בשם מנחם בסוף מחברת ויו. ומשם ראיה כי מנחם השיב בעצמו על כל השגות דונש ומי יודע אם עודם במציאות בעולם. וראוי להביא כאן דברי ר' אליהו בחור בספרו המתורגמן בשרש נסס וז"ל: בנס וקצף סני. נתעצמו בזו המלה מנחם בן סרוק ודונש בן לברט. כי על דעת מנחם הבי"ת היא שרשית של מלת בנס. ועל דעת דונש היא שמושית, ורש"י מודה לדברי דונש וכן רוב כל המפרשים שראיתי ואומרים שהוא והנס זועפים תרגום ואינן נסיסין. ורואה אני את דברי מנחם מדבר כלם, כי מצאתי בתרגום של אסתר קצף בנתן ותרש, בנסו וקצפו בנתן ותרש. הרי שם הבית שרשית. ועוד בקהלת תרגום של וכעס הרבה. ובנסים סני חזי, ועוד אם היתה הבית של בנס שמושית היה ראוי להיות בנסס בשני סמכין. כי לא נמצא לישנא נסיסה בסמך אחת לבד כאשר תראה בכל אלה אשר הבאתי עכ"ל. הקורא יראה מהדורנמאות האלה אשר הבאתי עד כמה פלס מנחם כל דבריו במאזני משפט וצדק, עד כמעט אין להרהר אחריו. ומי הוא האיש אשר יערב לבו לגזור אומר כי מנחם עשה ספרו שלא בשלימות? — (מכאן ואילך המשך דברי שד"ל).

ולא הסכים לדונש לשפוך בוז על מנחם. אבל שלח ספר השגותיו אל הנשיא חסדאי בן יצחק, עם שירה בת מ"א בתים, היא כמו דידיקאציון לכבוד הנשיא ההוא, כבר הבאתי בכרם חמד שביעי (עמוד ע"ט וס') תחלת דבריה וזאת אשר דבר בסופה על מנחם.

השבתי ספר. עלי פותר מפר. לכל אמרי שפר. במלים נחברים.

קרא למנחם מפר כל אמרי שפר, כאלו הוא הורס כל הלשון ומעות כל הכתובים. וזה באמת עול וחמס אשר לא יכפר, אף אם הוא לא אמרו אלא דרך הפלגת השיר. ועל זה אני קורא כמתהלהלה היורה זקים חצים ומות כן איש רמה (ובענינו חרף) את רעהו ואמר הלא מצחק אני. ואמנם מה שהוא עון גדול מנשוא הוא כי שלח הדברים האלה לחסדאי בן יצחק, כי זה היה אפשר שיגרום למנחם צרות רבות ורעות. ואולי היה באמת סבה רחוקה לכל התלאה אשר מצאתהו.

הנה זה חסדאי בן יצחק בן שפרוט מצא חן בעיני מלך קרטובה, **עבד אלרחמן** המכונה **אמיר אלמומנין**, אשר מלך כחמשים שנה משנת תרע"ב (912) עד שנת תשכ"א (961), והפקידו על כל הכנסותיו, וזה לשון חסדאי במכתבו למלך מזר: ומדי שנה בשנה הגיע קנינו (של עבד אלרחמן) אל . . . מאת אלף זהובים, זה חק קנינו בכל שנה ושנה, ואין זה כי אם מרוב הסוחרים הבאים מכל הארצות ומאיתם, וכל דבר סחורתם וכל אודותם לא יתכן כי אם על ידי ולפי דברי, שבח והודאה לאל הגומל עלי ברוב חסדיו, ומלכי הארץ כשמעם את גדולתו ואת תקפו יובילו שי לו ויחלו פניו במנחות ובהמודות . . . ועל ידי תבאנה מנחותם ועל ידי תצאנה גמולותם.

ולפי הנראה משירות מנחם ודונש היה חסדאי גם כן לעזר למלכו בעת קרב ומלחמה, גם אומרים שהיה גדול בחכמת הרפואה ואולי היא היתה תחלת גדולתו, ובני בכורי אוהב גר הי"ו אומר כי הוא עצמו Chasdai ben Baschrut Israjili הנזכר בספר Wenrich (ע' 217) ראשון לאותם החכמים שעסקו לתרגם מלשון יוני ללשון ערבי שמות הרפואות אשר בספר Dioscorides כאשר בשנת תשי"א (951) שלח מלך יון את הספר הזה במתנה לעבד אלרחמן.

הנשיא הזה קרא למנחם והביאו לעזוב ארץ מולדתו ולבוא אליו לשכון אצלו להגדיל ולהאדיר ידיעת חכמת לשון הקדש. והיה שם מנחם יושב בצלם ואוכל לחמם של חסדאי ואביו יצחק בן חסדאי המפואר בספר תחכמוני (שער י"ח) וזה לשונו. בימים ההם ורח בספרד שמש התחלה. ברקיע הגדולה, הוא הנשיא הגדול ר' יצחק הספרדי בן חסדאי. ינוח בצל שדי. כי הריק לכל שואליו ברכה עד בלי די וכו'. כי הנשיא ההוא החיה בשללי חסדיו מתי הסכלות (כן בדברי שד"ל ואולי צ"ל השכלות). ומשך בעבותות נדבותיו לבו בני הגלות, והעביר קול מי לה' אלי, וכל מחסורו עלי, ויאספו אליו כל גאון וכל רב, מארצות אדום וערב, ממזרח וממערב. וערך שלחן חסדיו לפניהם, וענן הודו עומד עליהם וכו'.

והנה דונש בשלחו השגותיו לחסדאי היה כמלשין עבד אל אדניו, והיה אפשר שזה יביא את חסדאי לבזות את מנחם ולמאוס בו ולכרות חקו ולהניחו ערום ועריה, על כן מנחם לא אחר להשיב על הפשוטיו של דונש ותשובותיו נמצאות בעיר פירינצי (פלארינץ). ובראש תשובותיו כתב דידיקאציון לחסדאי בן יצחק, והיא כתובה בסוף ס' מנחם ודונש אשר בידי. והדף האחרון נקרע ברוב הימים ואבד קצת ממנו, ואחרי אשר הביא אלוה לידי השירה הזאת, אשר אין העתקה אחרת ממנה ידוע בעולם וולתי בעיר פירינצי לבדה, ישר בעיני להוציאה לאור, והוספתי

מסברא קצת מן התיבות החסרות ושמתי אותן בין שני חצאי לבנה, ומקצתן הנחתי המקום חלק.

אמר המעריך, בסוף ס׳ בית האוצר הוסיף החכם שד״ל תקונים והוספות, ובתוכם הזכיר כי שנה וחצי אחרי יגע ועמל לבאר תעלומות השירה הכתובה נגד דונש, להשלים כה וכה האותיות והתיבות שאכלו בה העש והסס, בא אליו ידידו המשכיל הר״ר זלמן שטערן (מעריך מחברת הפרדון) והגיד לו כי הוא והר״ר מרדכי ביסליחם מצאו בליוורנו כמה ספרים כ״י הטמונים ביד יורשו של המפורסם ר׳ משה בניפין פואה. איש ריגיו. וקנו אותם מידו, ומכרו אותם לביבליאטיק הגדולה שבעיר פארמא, ובתוכם כ״י הכולל מחברת מנחם והשגות דונש ותשובות תלמידי מנחם ותלמידי דונש, והוא הגיד לו כי השירה אשר בידו אינה אלא פתיחת תשובותם של תלמידי מנחם, והראהו ההעתקה אשר העתיק מן הכ״י ההוא, והנה שד״ל נותן שם לפני הקורא חלופי נוסחאות אשר מצא בין שתי ההעתקות, ואני, להיות השירה שם נקודה ומלואה, אוציאה שנית במלואה.

ואלה דברי השירה

לגבור בתעודה ותורה החמודה — לאלוף ביהודה שאו שלום הרים
מהרו בשמחות בכל ארבע רוחות — ופנו הארחות ועברו בשערים
ויבא שר נאמן ונטע הנעמן — בימיו לא אלמן ישרון לדורים
תמהרנה להיות משחקות כל פיות — תרננה ציות ומדבר ויערים
ותגל הערבה ותפרח בתנובה — לראש כלה כי בא בשמחה ובשירים (א)
אשר מדי הלכים: פעמיו בדרכים — מארות נחשכים והיו נקדרים
ועיר ההללה ביפי נגבלה — לאחריו משפלה וישביה עבורים (ב)
ושממו אביוניו בהעלם עיניו — ולא ראו פניו מאירות כמאורים
ומשלו הודים בלבתו בשרידים — והיו כעבדים קנוים ומכורים (ג)
ושמנו עריצים והנגשים אצים — וגברו היועצים ורבו הקושרים
לבלוע הונם (ד) וחילם והמונם — והאריכו לשונם ונהמו כבפירים
והשתוממו כלם למען סר צלם — ומקל את עלם גדלים וצעירים
אשר נפשם חיה וגם היה היה — וכפלג כציה וגם מים קרים
והסיר את סבלו לעמו גם חבלו — ונפשו עגמה לו ורחמיו נכמרים
ושבט נגש בו שברו מקרבו — וגם מנע מבוא עליהם אכזרים
אשר אין בלעדיו ברחמיו וחסדיו — שלחו לשרידיו למחיה ומזורים (ה)
והוא השם חייו ישועה לפדויו (ו) — ודליו ועניין בימיו נעזרים
הזכירם צאתם דרור מעבדותם — וגם נשאו אותם על כנפי נשרים (ז)
בעת פנה אליהם בארץ לא להם — והסיר מעליהם עבודת המצרים
וממרום הערה ישועה גם עזרה — ועלימו נקרא אלהי העברים
העמים בזר ועצמותם פזר — ובימינו גזר ים סוף לגזרים
אלוה כל בשר הקימו להם שר — להודיע מוסר להבין נמהרים

(א) ראש כלה הוא כנוי לגאוני בבל ראשי הישבות, ודונש בשירתו קרא כן לחסדאי, ואחריו החזיק גם מנחם, לבלתי התראות כמעט תהלתו. (ב) עיר קרטובה אבלה ושוממה בצאתי מחוכה בשליחות המלך. (ג) במשך הזמן שהיה חסדאי רחוק מקרטובה, הישמעאלים היו מצירים לישראל בדבור ובמעשה. (ד) גם זו Licentia Poetica להשמיט היתר הנטועה בראש הטור׳ וכן למשה ים סוף לגזרים, האוינה עדי. (ה) האל אשר אין זולתו. שלח ברחמיו את חסדאי להיות למחיה לישראל. (ו) והאל הוא אשר שם חייו של חסדאי לישועה לישראל. (ז) הגאולה שנגאלו ישראל ע״י חסדאי היא כעין גאולת מצרים, וכל הרואה אותה יזכר יציאת ישראל מעבדות להרות, ויזכור הזמן שהאל נשא את עמו על כנפי נשרים, ופנה אליהם בארץ לא להם וכו׳ וגזר ים סוף לגזרים, כל זה הזכיר האל לעמו במה שהושיעם על ידי חסדאי. (ח) ה׳ הצליח דרכו של חסדאי שהלך

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

והצליח דרכו שלחו כֹּר מלכו (ה) וערב חין ערכו במנחת כפורים
נתן את חנו בעין מלך מנו (ט) לקצין גם קרנו עלי שריו הרים
ואין דבר דבר בכל מקום עבר בעזרת אל גבר בכל הגבורים
ופתח בניבות ונעם מחשבות בלא חץ וחרבות מדינות גם ערים
גרש מחבו (י) לאם האל קבו (יא) ושלף את חרבו וכלה הצרים
אשר הוזים שכבים ודומים לכלבים וגזע נתעבים ואכלי החזירים
וצר מכל פנה בחכמותיו ענה ותפשי הצנה לפניו נבערים
והלכים ברמחים לפניו הם שחים ומחזיקי שלחים כלי קרב נחגרים
ורכבי הסוסים הלא גם הם נסים נמוגים ונמסים נפוצים נפזרים
וכלם נחבאים מפחדים ויראים ומפניו באים בנקרות הצורים
אשר עולה עלה למעלה מהללו נדיבים יחלו לו כמו טל ומטרים
למלקוש פה פערו ובדברו נחרו ומפניו עצרו במלים כל שרים
וכחדו את שכלם וגם פיהם [נאלם] ומשכלו כלם ימששו כעורים
וגם נהרו אליו ואל טוב מפעליו ותחת כף רגליו ילחכו העפרים
והוא במליצותיו כקל במרוצותיו וגם כל מועצותיו כשואל באורים
ומחיה לנשמות שפתיו בנעימות מרפא העצמות גם חיי בשרים
לנכחו ולמולו למשכנם אצלו למען רב שכלו עלי כל המורים
וידעתי כי לא יהי עול באהלו והאמת גורלו ולא שוא ושקרים
וחן שקר פצה לפניו לא ימצא והצדק רצה ואוהב מישרים
לבי יתעורר להשיב ולברר דבר המשתרר עלי כל הפותרים
וזהו הוא בן לבראט אשר לשוא ירט וחשב כי פרט וכלל באמרים
לשון קדש הברית אשר היא לשארית בשקלו העברית במשקלים זרים
אשר בם נתצים פתוחים וקמוצים ויהיו נפרצים גדרות נגדרים
ובתשובות עזות השיבתי על זאת והואל נא לחזות חכם כל היצורים
ואל תבוז מלי וגם לפנות אלי והט חסד עלי והוכח בדברים
[האזינה] עדי אדני רב חסדאי יאזין אל שדי דברך במצרים
ויריב את ריבך ישמח אהוביך וגם כל איביך יהו כיקר כרים
וימיך ארוכים שמורים וערוכים מברכיך ברוכים וארריך [ארורים]

בשליחות מלך קרטובה. (ט) אשר מנה אותו לקצין. (י) שם ח ב הנמצא באיוב ל״א ל״ג ענינו חיק, כמו בתרגום ירושלמי (שמות ד ו), אבל מנחם ורש״י וראב״ע פירשוהו לשון מחבוא, (יא) גם זה על דרך משוררי ישמעאל, וחלילה לאיש יהודי לקלל שום אומה בעולם.

אז משנאיו ומקנאיו נשאו ראש, ושמו לו עלילות דברים והלשינוהו לחסדאי, ואנחנו לא נדע מה האשמה אשר האשימוהו, וחסדאי מיד עלתה חמתו באפו, ובלי שישמע תחלה טענות מנחם והתנצלותו, ובלי שידרוש ויחקור היש לו עדים שיכויבו את מלשיניו, שלח בו חרון אפו עברה ועם וצרה משלחת מלאכי רעים.

ונראה כי המלשינים דברו אל חסדאי ביום השבת (כי ביום ההוא נראה שהיה מופנה מעבודת המלך, כי בימים ההם לא היתה עבודת בשר ודם פושרת מעבודת האל), ומיד בצאת דבר חמה מפיו, ויחלטוהו ממנו, ולא הניחו לו זמן לדרוש ולחקור וילכו ויבאו ביתה מנחם, ויכו את מנחם ויקרעו את בגדיו וימרטו את שערו ובכשיל וכלפות את נוהו השמו.

מנחם אחרי התלאה הזאת כתב אגרת לחסדאי

והוא לא דרש וחקר להוציא הדין לאמתו ולתקן את אשר עות, אבל כתב למנחם תשובה קצרה וזה לשונה:

אם העוית, כבר הביאותיך למוסר, ואם לא העוית, כבר הביאותיך לחיי העולם הבא. כלומר אם על לא חמס נענשת הלא האל ישלם לך שכר טוב בעה"ב, ודאי מה שסבלת בעה"ז. ומי הוא הנגנב והליסטים אשר לא יוכל לצרף את נפשו בתשובה כזאת.

מנחם בראותו את עצמו בחוסר כל כי נשבר ממנו מטה לחם, כתב לחסדאי אגרת תחנונים מעורבת עם דברי תוכחה, בה יעיד כי חף הוא מפשע, וכי משפט מעוקל נעשה בו ושהאל עתיד לריב ריבו ולעשות משפטו, ובה יתוכח עם חסדאי אשר כמה שנים שעבדו באמונה, ואחרי מה שהבטיחו שלא ישכח לעולם זריזותו לעשות רצונו, עתה המה אזנו לקול שונאיו מוציאי דבה, וחרץ משפטו בלי חקירה ודרישה, ושלחו מעל פניו והפילו במצולות העניות והדלות, וזאת היא האגרת אשר אני מוציא היום ממחשכים והעתקתיה משני ספרים כ"י אחד נמצא בפארמא (De Rossi 1393) ואחד בפאדובה ביד ידידי ושארי מוהר"ר רמש"ג נ"י המורה לצדקה בקהל הקדוש הזה, והנה האגרת הזאת בכ"י פארמא כך כתוב בראשה: אגרת כתב אותה מנחם בן סרוק מן הסהר אל הסגן חסדאי בן אסחק מראה לו מה שקרהו, ומבקש ממנו שיראה בעינו ויתיר מאסרו, ובכ"י פאדובה כתוב כך: כתב מנחם בן סרוק מן הסהר אל הסגן (וכו' כמו למעלה). וכל זה לדעתי אינו אלא טעות. כי בכל האגרת לא נזכר כלל שהיה מנחם בבית הסהר, אבל שהיה עני ורש, ובלתי יודע איך יתפרנס, גם מראה לו מה שקרהו לא יצדק, כי מנחם מוכיח על פניו העול והחמס שעשה לו חסדאי, ואין דבריו כאדם המגיד לחברו ענינים שאירעו לו: ובראש האגרת כתב: אשביעך בה' אלהי השמים ואלהי הארץ ובעצמות כל נביאוהוזה, אשר תקרא כל הגליון הזה עד תמו, כלומר שהיה דואג שישליך חסדאי את האגרת מעל פניו, בלי שיגמור קריאתה.

[אמר המעריך, האגרת הנפלאה הנזכרת כבר נדפסה בס' בית האוצר במקום הזה, ואני ברעתי אם יחייני ה' בחמלתו להוציאה שנית בס' תשובות רונש והכרעות ר"ת.]

והשבח והתהלה לאל אשר זכני להוציא מאפלה לאורה, האגרת הזאת המפוארה, ולהעשיר הליטיראטור היהודית במרגלית יקרה. אשר אברה מקרבנו ונסתרה, והיא לא נדפסה אחרי תשע מאות שנה שחברה, וצר לי כי לא יכלתי לברר מה היא האשמה אשר האשימו את מנחם, כי לא לנו הדור האחרון נכתבה האגרת, אך לאיש, אשר כבר ידע הענין, מלבד כי האגרת הזאת איננה הראשונה שכתב לחסדאי, כי כבר כתב לו מכתב אחר ובאתהו התשובה אם העוית וכו'. ויותר צר לי כי לא נודע מה נעשה בדינו, ואיך נפל הדבר אם נתפייס עמו חסדאי אם לא, ודרך השערה ואמדן הדעת ירתכן לומר כי מה שהאשימוהו בני דורו הוא עצמו הדבר אשר האשימוהו קצת אנשים גם בדורנו והוא שהיה מנחם קראי או נוטה לדעת הקראים ובלתי מאמין בתורה שבע"פ.

ודנה ראשונה יש באגרת הזאת קצת מליצות שנראה מהם שהאשמה לא היתה דבר שיש בו מעשה. אלא דבר המסור ללבו של אדם. כי שם נאמר: האף בסוד ה' עמדת, אם תחת אלהים אתה, הבאתה עד תעלומות האדם וסתר מצפוניו תראה. הנגלו לך סודי לבבות וחקרי כליות תחפש. התדרוש את קרב איש ויצר מחשבות תראה? ולמטה הוא אומר. "ואלו הסכנת תעלומי" כל זה מביא לחשוב שהאשמה שהאשימוהו היתה מן הדברים הטמונים בלבו של אדם. ולא שחטא בשום מעשה מגונה. ומה שהשיבו חסדאי אם העוית ואם לא העוית. אינו ראיה שהיה הטאו במעשה, כי סוף סוף מחשבות אדם כל זמן שהן טמונות בלבו של אדם לא תודענה לאדם אחר, ובהכרח מי שמאשים את חבירו על מחשבותיו צריך שייחס לו מעשה הדבור או מעשה הכתיבה או מעשה אחר מאיזה מין שיהיה כי בלא זה מנין ידע מה בלב רעהו? א"כ יפה כתב לו חסדאי אם העוית ואם לא העוית, והכונה אם העוית בדבורך או במכתבך.

וזאת שנית. הרי האף הגדול הזה עד להחריב ביתו לא יובן אם היה החטא אחת מכל חטאות האדם אשר יעשה לחטוא בהנה. ובפרט בישראל אחר הגלות. אכזריות כזאת הוא דבר זר עד מאד. אבל אם היתה האשמה בעניני האמונה איננו רחוק שדבר זה יעיר קנאה וחמה גדולה עד להשחית. ובפרט בדורות ההם, הלא תראה בקבלת הראב"ד כי נשיא אחד שהיה בספרד בדורות ההם, שמו ר' יוסף. השפיל הקראים וגרשם מכל מבצרי קשטיליה חוץ ממבצר אחד קטן שנתן להם, מפני שלא רצה להרגם שאין רגש דיני נפשות בזמן הזה. ור' יהודה הנשיא בן ר' יוסף הנשיא בקש מן המלך לבלתי תת לצדוקים (הם הקראים) פתחון פה בכל ארץ קשטיליה ויאמר המלך להעשות כן. ויכניעום ולא ולא יספו לשאת ראשם.

וזאת שלישית, מאמר: יאם אמור האמ

יום הוא ראוי להלל" אע"פ שהוא מאמר קטוע, הנה אם היתה הדבה ענין כפירה באמונה, יפה יובן שיאמר שראוי להלל יום השבת משום עת לעשות לה', לבלתי יזדון עור אחרים לפרוק מעליהם עול תורה שבע"פ, אבל על גנוב רצוח ונאוף וכיוצא באלה, לא יובן איך יאמר שראוי להלל יום קדש לחת ענשו בראשו ולא יוכלו להמתין יום אחד ·

וזאת רביעית, מנחם אומר: כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה', וזה יצדק אם השבוהו כמין וכופר, ולא יצדק אם השבוהו לאיש שעבר עבירה אחת ·

והחמישית וגדולה היא אלי, היא אחרי שהיה מנחם חכם גדול ויצא שמו עד למרחוק, איך יתכן שמפני שכעס עליו חסראי יפול בעניות ודלות ולא ימצא מקום להתפרנס בעמלו? אבל אם הוציאו עליו שם רע שהוא כופר מין ואפיקורוס, אז הדבר מובן מדוע לא היתה חכמתו עומדת לו למצוא לו די מחיתו, כי מי(בדורו'ההם)ילמד תורה מפי אפיקורוס, או יקרבוהו אליו להחיותו בשום ענין? ואמנם מלאכת המסחר כבר עזב אותה מאז יצא מארץ מולדתו ·

ואם אמת היה הדבר הזה והחשערה הזאת שאני מדמה מאמדן דעתי, על אודות האשמה שהאשימו את מנחם, אז תצא לנו תשובה גם לשאלה האחרת והיא: מה נעשה בדינו, ואיך נפל הדבר? כי הנה הדבר קרוב לודאי שנתפייס לו חסראי, והדבה אשר הוציאו עליו נתבטלה והקול אשר יצא עליו פסק, ונשאר מנחם בחזקת כשרות שאם אין אתה אומר כן, לא יובן איך נתפשט ספרו כל כך, בלי שימצא אחד בין הקדמונים שיאמר עליו: לא לנו הוא כי אם לצרינו ·

ונבא עתה אל גוף השאלה, אם היה מנחם קראי אם לא, ונאמר כי היותו מכת הקראים הוא שקר שאין לו רגלים, שהרי חסראי עצמו אין ספק שלא היה קראי, שאם היה קראי לא היה הראב"ד מזכירו לשבח, ועוד הנה שם (בקבלת הראב"ד) ראינו שהיה אוהב את ר' חנוך וכל ימי חסראי לא היה אדם בעולם יכול להלוק על ר' חנוך · ואם היה חסראי אחר מקהל התלמודיים · לא היה מקרב אליו אחר מן הקראים כי הוא עבה היתה זאת בימים ההם, ועוד ראיה ברורה שלא היה מנחם מכת הקראים, כי הנה ידוע כי רבינו סעדיה התקומם הרבה בספריו נגד הקראים, והם ג"כ שונאים אותו ומתקוממים נגדו בספריהם הרבה, ובהסף ראינו למעלה כי מנחם הזכיר בספרו את ר' סעדיה בכבוד גדול, ועוד הנה דונש בתחלת השגותיו, תופש אותו על שהביא אשר לא יעדה · אשר לא כרעים, אשר לא חומה, עם כל שאר לא, ולא חש אל הקרי שהוא לו בוי"ו, והוא אומר לו: ובפתרון הזה התרת את האסור ואסרת המותר, ואם היה מנחם קראי מה מקום לתפישה זו? ויותר מזה הדבר ברור מהשגת דונש על שרש מ ל ק, וזה לשונו: ופתרת ומלק את ראשו ענין שחיטה הוא אך שחיטת העוף, והענין הרע הזה הוא ענין ראש המינין ענן המחליק על תלמידי רבנן ועל החכמים הראשונים, והפותחים הקדמונים אשר ראו עבודת המקדש בעולות וזבחים, ואמרו כי המליקה היא מלאכה זולתי השחיטה וכו', ומסיים: והתבונן ואל תשגה בתורת אל ובדחו," וכל זה לא יצדק לאמרו לאיש מקהל עדת הקראים, לולא יאמר אדם כי דונש לא היה יודע שהיה מנחם קראי, וזה רחוק, ואם תהיה השאלה אם היה מנחם נוטה לדעת הקראים אם לא · אף לזאת אשיב שלא היה, אם לא שנאמר כי רש"י ורשב"ם היו גם הם נוטים לדעת הקראים, כי אמנם ראוי לידע ולהודיע ולהזוהיר כי הענין המבריל בין הקראים והרבנים איננו פירוש המקראות, ולא כל הרודף אחר השטה הוא קראי או נוטה לדעת הקראים, ומי לנו נאמנים עם התלמוד כרש"י ורשב"ם? והם פירשו כמה מקראות שלא על דרך התלמוד · גם בעניני חק ומשפט, כגון רש"י בפסוק אחרי רבים להטות (שמות כ"ג ב') יש במקרא זה מדרשי חכמי ישראל, אבל אין לשון המקרא מיושב בהן על אפניו, ואני אומר לישבו על אפניו כפשוטו כך פתרונו) · ורשב"ם בפסוק המקריב אותו לא יחשב לו (ויקרא ז' י"ח חכמים עקרוהו מפשוטו): אבל הענין המבדיל בין התלמודיים והקראים הוא המעשה, כי אנחנו התלמודיים שומרים המצות על הדרך ששמרו אותן אבותינו ואבות אבותינו, על פי התקנות שנתקבלו באומה בכל דור ודור בהסכמת דור דור ומנהיגיו, על פי הכללים המקובלים ממשה: והקראים היו מתחלתם אנשים שמרדו במנהיגיהם ובאבותיהם, ובקשו לקיים המצות על פי לשון הכתוב בלבד, כלומר לפי מה שחשבו כל אחד מהם שהיתה כונת הכתוב, ומי לנו רבני כשר ונאמן מבעל הכוזרי? והוא (מאמר ג' סי' מ"א) כתב שיתכן להודות לקראים כי ממחרת השבת הכונה על שבת בראשית, ושאמנם קצת מן השופטים והסנהדרין חשבו שלא הזכירה התורה השבת אלא דרך משל, ואמנם הרשות ביד האומה להחל חרמש ביום שתרצה, והם (השופטים והסנהדרין) קבעו שיהיה הקציר ביום שני של פסח, הרי לך מפורש כי לא המדרש הוא העקר אלא המעשה.

והנה מנחם בן סרוק אולי היה הראשון בדורו שהרגיש בחלוק הזה שראוי לחלק בין המדרש והמעשה, ועם היותו תלמודי נאמן, לא נמנע

מרדוף אחר פשוטן של מקראות אפילו במקומות שיש בהן נפקותא לענין דינא, כגון בענין מצות תפילין שכתב (בשרש ט ף) וז"ל: ופתרון והיו לטוטפות בין עיניך כה הוא וכה ענינו, שויתי ה' לנגדי תמיד, וכה הזהיר משה את ישראל באמרו והיו לטוטפות בין עיניך, עמי שית אמרי נכח פניך וחקותי מול עיניך: ואל תשכח את הדברים אשר ראו עיניך, לבעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, הוא אשר דבר שלמה בספר משליו קשרם על גרגרותיך כתבם על לוח לבך:" ואחריו החזיק רשב"ם וכתב (שמות יג ט) לפי עומק פשוטו, יהיה לך לזכרון תמיד: כאלו כתוב על ידך: כעין שימני כחותם על לבך:" ואע"פ שזה ודאי איננו אמתת כוונת התורה כי אין מדרך התורה לדבר במשל, ובפרט בדבר זה שבמקומות אחרים כתוב אצלו וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך, שכל מי שיש לו חך יבין שאיננו דרך משל, אלא כמשמעו, א"כ גם הטוטפות אינן משל: מלבד כי בזולת זה כבר יש לנו מצות הציצית שהאריכה התורה בפרטיה באופן שאי אפשר לחשוב שהמאמר דרך משל, ובא זה ולמד על זה שכוונת התורה היא ממש שנעשה לנו סימנים שיהיו עמנו ברוב עתותינו, יזכירונו תורת ה': ומלבד כי הפרש גדול יש בין המליצות שבאו בתורה בענין התפילין, ובין המליצות השיריות הנמצאות במשלי ושיר השירים, כי באמרו שימני כחותם על לבך, אמר כחותם בכ"ף: והכוונה מבוארת שהוא דרך משל, וכן כתבם על לוח לבך הכל רואים שהוא משל, כי מה הוא זה לוח הלב, ואיך יכתוב איש על לוח לבו? אבל מצות תפלין נכפלה בתורה כמה פעמים, ובשום מקום אין בה כ"ף אלא למ"ד (לאות לטוטפות, לא כאות כטוטפות), ובשום מקום אין בה דבר שירמוז היות המאמר דרך משל, כי לא אמר וכתבתם לאות על לבך, או על יד: או בין עיניך: רק אמר וקשרתם: וכשהזכיר מזוזות הבית, שם הזכיר לשון כתיבה, להורות כי כאן וכאן דברים כהוויתן: מכל מקום כשנדמה בעיני מנחם שהמקרא הוא דרך משל, לא נמנע מלפרשו כפי מה שחשב שהוא פשוטו ואמתת המכוון בו, ומעולם לא עלה על דעתו להיות בזה מקהל הקראים המורדים בדברי רז"ל, או להיות בזה מחזיק יריחם, כמו שלא עלה זה על דעתם של רש"י ורשב"ם בכל מקום שנמנו מפירושי חכמי המשנה והתלמוד:

ודי בזה על הקירת האשמה אשר האשימו את מנחם, אשר אין הוחלת לברה מכל ספק עד אשר יקרה ה' לפנינו מכתבים אחרים ממנו, מאוהביו או משונאיו, ונבאה להקירה אחרת בלתי סתומה והתחומה כמוה והיא הקירת ארץ מולדתו וארץ מגוריו:

והנה ראב"ע בתחלת ס' מאזנים קורא את מנחם בשם ספרדי: ואחד מגדולי חכמי הדור כתב כי כאן אין כוונת ראב"ע על ספרד ממש אלא על אפריקא הצפונית, והביא ראיות כי כל בני ישראל השוכנים תחת ממשלת הישמעאלים היו נכללים לפעמים בשם ספרדים, ואמר כי אולי היה הכנוי הזה רק להבדיל ביניהם ובין השוכנים בארצות אדום (אשכנז צרפת ואיטליאה ממשלת הנוצרים), וזה אמת, גם כי צריך להוסיף ולפרש כי כנוי ספרדי היה כולל כל יושבי ארץ ספרד, יהיו תחת איזה ממשלה שיהיו (כי ר' יהודה הלוי שהיה בקשטיליאה אשר תחת הנוצרים נכלל תמיד בין הספרדים, וכמהו רבים), ומלבד זה היה כולל ג"כ אנשי שאר ארצות אשר ביד הישמעאלים, כי אלו ואלו היו בקיאים בלשון ישמעאל והיתה להם קולטור מיוחדת, נבדלת הרבה מאותה של היהודים אשר בארצות אדום, אבל ראב"ע בהזכירו (בתחלת מאזנים) שמות המדקדקים אשר קדמוהו, איננו נושא על שפתיו שם ספרדי להוראה זאת, שהרי דונש בן לברט ור' יהודה חיוג לא קראם ספרדים, אלא קרא לכל אחד מהם בשם "מערבי ממדינת פאס" ואח"כ הזכיר חמשה מדקדקים בשם ספרדי, והם מארץ ספרד ממש, אחד מעיר קרדובא, אחד מעיר גראנטה, שנים מטוליטולא ואחד מסרקסטא: ונדחק החכם הנ"ל לומר כי מנחם היה מערבי ולא ספרדי: כדי שיהיו דברי ראב"ע אמורים על סדר הגון ולא כאשר יעלה המוזג: כי הנה חשב החכם הנכבד הי"ר כי ראב"ע שמר סדר הזמנים וגם סדר המקומות, ולפיכך הזכיר תחלה המזרחי' (רבנו סעדיה, חכם אחד ירושלמי, ור' אדונים הבבלי), ואחריהם המערביים יושבי אפריקא (קוריש, סרוק, לברט, חיוג), ואחריהם הספרדים (גאנח, גבירול וכו'): אך אהבתו את הראב"ע הביאתו ליחס לו סדר יפה אשר לא עלה על לבו, כי הנה הוא הביא את רבנו האי לא בין המזרחיים (כמו שהיה מן הראוי), אלא אחרי המערביים וקודם הספרדים, ודבר זה הורס כל הסדר אשר בקש החכם ליחס לראב"ע:

ונשוב אל מנחם ונאמר כי האגרת הכתובה למעלה מוכיחה בבירור שהיה יושב בעיר קרדובא אצל הסראי, ולא זו בלבד אלא (כאשר העירני בני בכורי אוהב גר הי"ו) מתוך האגרת הזאת יש ראיה ברורה שגם תחלת ישיבתו של מנחם (קודם בואו אל קרדובא) היתה בספרד ולא באפריקא, כי הנה מנחם בהזכירו לפני חסראי איך עזב את ארצו ומהר לבוא אליו לעשות רצונו אמר " לא אחרו הרבוני קיץ, ולא מהמהו פעמי

סופה וסער, ולא בוששו צעדי הגורי שלח ולא אחזוי הרב" ' ואם היה שבא מאפריקא ' היתכן שלא יאמר שעבר בים הגדול, וסכנת ההליכה בים לא מנעתו מלכת אליו? אבל אם היה מנחם ספרדי ממש ' אז דבריו נכונים ומדוייקים, כי ידוע הוא בספרי תכונת הארצות כי בקצת גלילות מארץ ספרד החום כבד מאד, וגם בקצתם נושב לפעמים רוח חם ומזיק מאד, ובקצתם נושבות בקיץ רוחות אחרות גדולות וחזקות, המונעות הצלחת קצת מיני פירות, הרי כי מה שהזכיר חרבוני קיץ וסופה וסער, הוא מדוייק מאד '

ועתה יבא שלום ינוח על משכבו מנחם בן יעקב ממשפחת סרוק הספרדי, המשורר והמליץ אמיץ וחזק, אחד מאבות חכמת הדקדוק ' הראשון אשר אסף מלות כל המקרא וסדר ובאר אותן בליקסיקון, ואולי הראשון בקהל עדת התלמודיים אשר התאמץ לפרש המקראות על פי פשוטם, בלא משוא פנים לדברי הקדמונים, ההי נפשו צרורה בצרור החיים נלהקת המשכילים מצדיקי הרבים, וישכח שם אח כל עמלו ואת כל אשר הרעו לו משנאיו ומקנאיו ' ושמו הטוב יבורך וישתבח לעד בפי כל דורשי לשון הקדש וכל אוהבי הבנת פשוטן של כתובים וכל מכבדי רש"י ורשב"ם, כבוד וגדולה יתנו למנחם שהיה רבם, כי מספרו למדו רוב חכמתם בדקדוק ומספרו קנו אהבת חקירת פשט המקראות *) '

*) עד כאן דברי החכם שד"ל. ואחרי החימי כל דברי ההקדמה בא לידי ספר קטן בשם נחל קדומים אשר לוקט וחובר מאת החכם רי"ל דוקעס דפוס הנוכר שנת תרי"ג, בספר הזה אסף המחבר הרבה מחכמי ישראל הקדמונים אשר התעסקו בטוב לשון הקדש. ובתוכם הזכיר את מנחם ודונש ותלמידיהם, ואחרי ראותי כי נמצאו בו דברים ערבים לאזן שומע, אמרתי אעתיק מעט ממני הנוגע לחכמים האלה; וכה דברו בעמוד ל:

מנחם בן סרוק, לפי עדות ר' משה בן עזרא בספרו הערבי נולד החכם בעיר טורטוזא במדינת ספרד והלך אח"כ לעיר קורדובה. הנשיא חסראי בן יצחק הביאו לשם והיה לו לאוהב בראשונה ואח"כ נחפך לו לשונא. והנה אם גם לא נודע סבת שנאתו יאם אין צדקה או אין, נכמרו רחמי הקורא אגרות מנחם אל הנשיא ריש כלה על מנחם, ויתעצב אל לבו כי הנשיא שפך בוגאה חמתו עליו. ודברי המשורר ר' משולם בן שלמה דפירו יעמדו לפניו.

לא יסבלו מן הגדולה גאוה, הסובלים מן הכסיל אולת.

ואת אשר דבר החכם דוקעס בספרו חנ"ל על דונש בן לברט, ותלמידי מנחם ודונש אוכיר בעו"ה בפרחיחי לספרי דונש ור"ח.

באור איזה מלים אשר השתמש בהם מנחם בספרו.

אין למלה דמיון בתורה · כונתו על מלה בודדת או זרה.

גזרה · שרש או מקור.

דת · תורת משה.

ועתה · לפעמים השתמש בה להורות על **ועוד**. עיין סוף שרש דו.

חלוף · אופן אחר.

להסב · הוא מה שיאמרו המדקדקים האחרונים לבנות, או לאמר, או לשנות.

לספר · להשתמש כמו בפעל, (קאניוגירען).

מחוה · מאמר או המשך. **מחלקה**, הוראה פרטית לשרש.

מלאכה · שמוש, שעל פיה תשתנה כונת המלה.

מ״ם מן · תמיד השתמש בה אחרי מלת **קרוב**, כמו בשרש **זמן** קרוב מעת, פי׳ ענין זמן קרוב לענין **עת**.

מעלה · כלל מכללי הדקדוק, או טבע.

מקרה · לעת מקרה, פי׳ לפעמים.

מראה · באור או אופן.

משנה · כונתו במלה הזאת על כל המשנה והגמר׳.

משפט · הוא משקל, משפט הנון כמו שכול, פירושו משקל הנון כמו משקל שכול.

עלה · אם בא בבנין נפעל כונתו על הסרה, מן ובהעלות הענן, ועם בקל הוא על יה כפשוטו · ולפי זה יש לקרוא בצד י״ב ע״ב בצרסך המלין לעת מקריהם יעלו התוין, אבל התוין אשר לתאבתי הוא אחוז במלה אחיזת עיקר ע״כ יעלה עמהם.

קרובי ענין · שמות נרדפים.

תורה · כל כ״ד ספרי קדש.

יתר המלים הבאים בספר יתבארו על מקומם בתוך ה מ ב א ר.

בדף	עמוד	שורה	תחת	קרא
א	א	15	היציאי	הוציאי
ב	ב	14	ואחרי	ואחריו
ח	בהערה	1	פלפר	פלבר
י	א	17	בנתי	בניתי
"	ב	34	מכל צר	מכל צד
י״ד	א	11	פענן	פענין
"	"	30	מפקירו	מפקירו

B
459-
461.